T.C.

GAZİ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI

ANADOLU'DA KİMMER-İSKİT İZ VE ETKİLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN

Timur DEMİR

TEZ DANIŞMANI

Prof.Dr. İlhami DURMUŞ

Ankara-2008

ONAY

Timur DEMİR tarafından hazırlanan "**Anadolu'da Kimmer-İskit İz ve Etkileri**" başlıklı çalışma…….2008 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda (oybirliği/oyçokluğu) ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Arkeoloji Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

.....

Prof. Dr. İlhami DURMUŞ (Başkan)

.....

Doç. Dr. Süleyman Yücel ŞENYURT

.....

Yrd. Doç. Dr. Ayşe Fatma EROL

ÖNSÖZ

İnsanlığın tüm dönemlerine tanıklık etmiş ve birçok kültüre yurtluk etmiş Anadolu topraklarında M.Ö. 8. yüzyıl ile M.Ö. 6. yüzyıl arasında etkin bir kültür olarak gördüğümüz, Kimmer ve İskit kültürlerinin etkinlikleri ile yerleşik Anadolu kültürleri üzerindeki etkileri tezimizin ana konusunu oluşturmaktadır. ”Anadolu’da Kimmer-İskit İz ve Etkileri” başlıklı çalışmamızda Urartu, Asur ve Grek yazılı kaynakları ve Anadolu’da Kimmerlere ve iskitlere ait olabileceğini düşündüğümüz arkeolojik çalışmalardan çıkartılan tüm buluntular karşılaştırmalı olarak değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Çalışmam sırasında karşılaştığım bazı bürokratik engelleri aşmamda yol göstericiliği ile ışık tutan ve olumlu eleştirileri ile çalışmamı yönlendiren sayın hocam Prof. Dr. İlhami DURMUŞ’a, çalışmamın sorunsuzca sürdürülebilmesi için sağladığı olanaklar için Gaziantep Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölüm Başkanım sayın hocam Yard. Doç.Dr. Rifat ERGEÇ’e, çalışmamda ve hayatımın her alanındaki desteklerinden dolayı sayın meslektaşım ve sevgili eşim Arkeolog Jülide S.Y. DEMİR’e ve hayatımda ki, her anlamda ki destekleri ile yanımda olan aileme sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Araş.Gör. Timur DEMİR

Ankara 2008

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ..... İ

İÇİNDEKİLER..... İİ

KISALTMALAR..... Vİ

GİRİŞ..... 1

BİRİNCİ BÖLÜM

KİMMERLERİN VE İSKİTLERİN ANADOLU KÜLTÜRLERİYLE İLİŞKİLERİ

A. YAZILI KAYNAKLAR IŞIĞINDA KİMMERLERİN VE İSKİTLERİN ANADOLU KÜLTÜRLERİYLE İLİŞKİLERİ..... 9

1.Urartular ile ilişkileri..... 10

1.1. Urartu Kaynakları..... 11

1.2. Asur Kaynakları..... 13

2. Geç Hitit Devletleri ile İlişkileri..... 18

3. Phryg Devleti ile İlişkileri..... 26

4. Lydia Devleti ve Batı Anadolu ile İlişkileri..... 27

4.1. Asur Kaynakları..... 28

4.2. Grek Kaynakları..... 30

B. ARKEOLOJİK MERKEZLERDEN ELDE EDİLEN VERİLER IŞIĞINDA KİMMER VE İSKİTLERİN ANADOLU KÜLTÜRLERİYLE İLİŞKİLERİ..... 33

1. Urartular ile ilişkiler..... 35

1.1. Aşağı ve Yukarı Anzaf Kaleleri..... 36

1.2. Yoncatepe Kalesi..... 40

1.3. Çavuştepe Kalesi..... 43

1.4. Ayanis..... 46

1.5. Diğer Urartu Merkezleri..... 47

2. Geç Hitit Devletleri ile İlişkileri..... 48

2.1. Kargamış..... 49

3. Phryg Devleti ile İlişkileri..... 50

3.1. Gordion..... 50

3.2. Diğer Phryg Kazı Merkezleri..... 55

4. Lydia Devleti ve Batı Anadolu ile İlişkileri..... 59

4.1. Sardes..... 59

4.2. Batı Anadolu Merkezleri..... 60

5. Anadolu'da Ortaya Çıkartılan Göçebe Kültüre Ait Gömütler..... 61

5.1. Norşuntepe 62

5.2. İmirler ve Taş-Ova Ladik Buluntuları..... 64

İKİNCİ BÖLÜM

ANADOLU'DA KİMMERLERE VE İSKİTLERE AİT ARKEOLOJİK BULUNTULAR

A. SİLAHLAR..... 65
1. Ok Uçları..... 67
2. Kılıçlar..... 74
3. Baltalar..... 75
4. Mızrak Uçları..... 76
B. AT KOŞUM TAKIMLARI..... 77
1. Yanaklık Parçaları..... 79
2. Kayış Dağıtıcıları..... 81
C. DİĞER ESERLER..... 89
D. KİMMER VE İSKİT BETİMLEMELERİ..... 92

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KİMMER VE İSKİTLERİN ANADOLU KÜLTÜRLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

A. URARTU UYGARLIĞI ÜZERİNDE KİMMER VE İSKİT ETKİLERİ..... 95
B. GEÇ HİTİT DEVLETLERİ ÜZERİNDE KİMMER ETKİLERİ..... 100
C. PHRYG UYGARLIĞI ÜZERİNDE KİMMER ETKİLERİ..... 103
D. LYDİA VE BATI ANADOLU UYGARLIKLARI ÜZERİNDE KİMMER ETKİLERİ..... 106

SONUÇ..... 109
KAYNAKÇA..... 114
HARİTALAR LİSTESİ..... 141
HARİTALAR..... 142
LEVHALAR LİSTESİ..... 146

LEVHALAR..... 151

ÖZET..... 170

ABSTRACT..... 171

KISALTMALAR

AA	Archäologischer Anzeiger
ACSS	Ancient Civilizations from Scythian to Siberia
AJA	American Journal of Archaeology
AnatSt	Anatolian Studies
An.Ar.	Anadolu Araştırmaları Dergisi
AMMY	Anadolu Medeniyetleri Müzesi Yıllığı
AMI	Archäologische Mitteilungen aus Iran / Turan
AST	Araştırma Sonuçları Toplantısı
BASOR	Bulletin of the American School of Oriental Research
CAH	Cambridge Ancient History
DTCF-D	Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi
JNES	Journal of Near Eastern Studies
IstMitt	İstanbuler Mitteilungen
İrAnt	Iranica Antiqua
KST	Kazı Sonuçları Toplantısı
LAR	Luckenbill, D.D., **Ancient Records of Assyria and Babylonia I-II**, 1926, Newyork
MDOG	Mitteilungen der Deustchen Orient-Gesellschaft zu Berlin
MKKS	Müze Kurtarma Kazıları Semineri
NESIA	**Nomads of the Eurasian Steppes in the Iron Age**, Berkeley,1995 (ed. J.D. Kimball vd.)
RE	Pauly-Wissowa, **Real-Encyclopädie der klassischen Altertumswisswenschaft** (1893-)
SAA	State Archives of Assyria (Helsinki)
TAD	Türk Arkeoloji Dergisi
TÜBA-AR	Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi

GİRİŞ

Arkeoloji biliminde "göç" kültürel değişimlerin açıklanmasında çok sık kullanılan bir kavramdır. Hemen hemen bilinmeyen tüm ani kültürel değişimleri açıklamada göç teorisinin öne sürüldüğü arkeoloji biliminde, göçün nedenleri göçün şekli, göç türleri, göç sonrası yerel unsurlarla ilişkiler gibi göçün doğal süreçleri popüler ancak çok fazla açmazı olan bir konudur (Koparal, 2005:2).

Arkeolojik çalışmalarda ortaya çıkartılan yerleşim merkezlerinde tespit edilen göç izleri, Kimmer ve İskitler'in Güneybatı Asya'ya[1] yaptıkları göçün karakteri ile bölge arkeolojisinde bilinen diğer göçlerin karakterleri arasında farklılıklar olduğunu göstemiştir. Güneybatı Asya'da tespit edilen göçlerin genel karakteri yerleşik bir kültürün veya örneği az da olsa yarı göçebe bir kültürün, çeşitli nedenlerle başka bir yerleşik kültür üzerine yerleşim amaçlı, göç etmesi şeklinde gelişmektedir. Oysa Kimmer ve İskitler yerleşik bir kültürden çok hayvancılığa dayalı belli bir coğrafi alan içinde sürekli olarak hareket halinde olan göçer kavimlerdir ve Güneybatı Asya'ya yaptıkları göçlerin karakteri de, bu nedenle yerleşim amaçlı olmaktan çok, geniş otlaklar ele geçirerek hayvancılığa dayalı ekonomilerini sürdürmek yönündedir.

Kimmerlerin ve İskitlerin göç yolları ve bu göçlerin yarattığı etkileri incelemeden önce, göçü oluşturan nedenlerini incelememiz gerekmektedir. Göçü yaratan unsurlar genellikle ekonomik kaynakların veya can güvenliğinin güvence altında olmaması ile ilgilidir, İskitlerinde başlattığı ve Kimmerleri'de göçe zorladıkları, göç hareketinin temelinde de bu iki unsur vardır.

İskitler Bozkır kültürünün (Bussaglı, 1967: 375 vd.) bir parçasıdır ve bu kültürünün temel yaşam biçimi olan göçebeliğinde temsilcileridir. M.Ö. 9

[1] Çalışmamızda Oryantalist bir coğrafi kavram olan Yakın Doğu yerine, Güneybatı Asya terimi kullaılacaktır.

yüzyıldan itibaren özellikle Çine komşu olan Orta Asya da ki halklardan biri olan İskitler batıya ve kuzeye doğru göçe başlamıştır, göç hareketlerinin nedenleri son yıllarda yapılan arkeometri ve jeoloji çalışmaları ile iklim değişikliğine bağlanmıştır.

Radyokarbon (C14) tarihlendirilmelerine göre M.Ö. yaklaşık 850 yıllarında Doğu Avrupa'dan, Orta Asya'ya kadar olan geniş bir bölgeyi etkileyen ve güneşte meydana gelen değişimlerden kaynaklandığı düşünülen iklim değişikliği, Orta Asya'da bulunan bugünkü Tuva Cumhuriyeti ve çevresindeki bölgeyi yarı çöl bir bölgeye dönüştürmüş olmalıdır (van Geel,B., vd., 2006:324). Bu bölgede yaşayan kabileler hayvancılığa dayalı ekonomilerini ayakta tutabilmek için yeni otlaklar aramak amacıyla Çin'in kuzeybatı sınırına kaymışlardır (Tarhan, 1979:365). Çin kaynaklarına göre, M.Ö.8 yüzyılın başlarında bu kabileler, Çinlilerle ve Choularla, dar alan otlak alanları nedeniyle mücadeleye başlamışlardır (Durmuş,2007:79; Eberhard, 1987:38-39). Çin sınırının batısına kadar kayarak buradaki kavimleri de batıya doğru itmiş ve devrilen domino taşları gibi her kavimin batısında bulunan kavimi daha batıya ittiği, bir etki başlatmışlardır.

Kavimlerin batıya göçü sırasında özellikle Güney Sibirya'da geniş bir alanda görülen İskitlerin M.Ö. 7 yüzyılın başlarında büyük gruplar halinde Kuzey Karadeniz ve Kuzey Kafkasya'ya kadar ilerledikleri görülür (Melyukova, 1995:31). İskitlerin batıya Kimmer bölgesine göçü Herodot, Diodorus Sicilius, Plinius, Plutarch, Aristeas, Hecataeus gibi birçok antik yazarlar tarafından da kaleme alınmıştır. Bu yazarlardan en önemli bilgileri Herodot ve Diodorus Sicilius vermiştir.

> ***"Göçebe İskitler Asya'daydılar. Masaget'lerle yaptıkları bir savaştan yenik çıktılar, Aras ırmağını geçtiler, Kimmerlerin yanına göç ettiler (İskitlerin oturdukları yerler eskiden Kimmerlerinmiş, öyle derler)"*** (Herodot, IV:11).

> ***Onlar (İskitler) önce az sayıda ve fazla tanınmadan ünlü olmadan Aras nehrinin kenarında yaşamaktaydılar; fakat savaşçı ve olağanüstü özellikleri olan onların ilk kralları Kafkas dağlarını ve okyanus (Hazar denizi) ile Maeotis (Azak) gölüne uzanan bozkırları ve Tanais (Don) nehrine kadar olan alanı ele geçirdiler*** (Diodorus Sicilius, II.:43,2).

Herodot'un bahsettiği Massagetlerin kökeni ve tarihleri hakkında bilgilerimiz az olmasına rağmen doğuda Altay ve Tanrı dağlarından, batıda Urallar ve Hazar denizine kadar geniş bir coğrafyada yayılan göçebe bir bozkır kavimi olduğu kabul edilir (Durmuş, 1996: 88). Büyük olasılıkla Massagetler güneyden ve doğudan gelen kavimlerin baskısı ile İskitleri batıya göçe zorlamış olmalıdırlar.

Antik yazarların metinlerinde İskitlerin göçü her ne kadar farklı olaylara dayandırılarak anlatılsa da göçün gelişimi hakkında ortak özellikler dikkat çekicidir. Bu ortak özellikleri şöyle sıralayabiliriz 1. İskitler Karadeniz'in Kuzeyine yeni gelen bir kültürdür, 2. Göç ettikleri yerlerin başında Aras, Ceyhan (Amuderya) veya Volga ırmağı çevreleri gelir, 3. Göç hareketleri Kimmerlerin yaşadığı bölgelere doğru gerçekleşmiştir (Khazanov: 1982:50-51).

M.Ö. 1. binde 42-55 kuzey enlemleri ile 30-100 doğu boylamlarında arasında geniş bir coğrafyada etkin olan bir kültür olarak karşımıza çıkan İskitler üç dönemde incelenmektedirler. Bu dönemler:

1. Dönem M.Ö. 9-7 yüzyıllar arasını kapsayan ve Güney Rusya Bozkırlarında Demir Çağının başladığı Pre-İskit dönemi.

2. Dönem M.Ö. 7-6 yüzyıllar arasını kapsayan ve Pontik bölgesinde Greklerle yoğun ticaret ilişkisine de başladıkları Arkaik İskit dönemi.

3. Dönem M.Ö. 5-3 yüzyılları kapsayan Klasik İskit dönemi (van Geel,B., vd., 2006:324).

Pre-İskit kültürü 13 bölgede kendi içinde gelişmiştir, bu bölgeler: 1. Kuzey Karadeniz, 2. Kuzey Kafkasya, 3. Aral gölü çevresi, 4. Kuzey ve merkez Kazakistan, 5. Tien Shan dağları, Pamir dağları, 6. Altay dağlarının kuzey ve batısındaki bozkır ve ormanlık alanlar, 7. Altay dağları, 8.Güney Sibirya, 9.Tuva Cumhuriyeti, 10.Moğolistan, 11. Ordos Çölü, 12. Aşağı Volga Bölgesi, 13. Ural Dağları (Alekseev, vd., 2002)

İskitlerin Kafkasya ya geliş yönleri hakkında maalesef ki kesin bilgiler bulunmamaktadır. Buna göre iki ana yoldan söz edebiliriz (Bkz. Harita1.), birinci yol Hazar Denizinin güneyinden İran yayları üzerinden gelen yol, diğer yol ise Ural Dağları üzerinden, Kafkaslara inen yol olmalıdır. İskitlere ait arkeolojik kalıntılar gerek Ural Dağlarının eteklerinde, gerekse de Hazar Denizinin güneyinde hemen hemen benzer özellikler taşımaktadır. Bu sorunun çözümü için iki bölgede de gelecekte artacak arkeolojik kazıların verilerini beklememiz gerekmedir.

Orta Asya'dan başlayan büyük göçün etkileri Karadeniz'in kuzeyinde ve kuzeydoğusundaki geniş bozkırlarda yaşayan Kimmerlerin de etkilenmelerine neden olmuştur. Bilimsel olarak İskitler kadar araştırılmamış olan, Kimmerler Güney Rusya bozkırlarının Tunç çağı kültürünün temsilcileri olmuşlardır ve tarihleri genellikle üç evrede incelenmiştir. (Tarhan, 1976:354 vd.). Buna göre;

1. M.Ö. 2. binde etkin olan Katakomb mezar kültürü ve Koban kültürü (M.Ö.1800/1700-1400 tarihleri arası tartışılırken, Kafkas grubu için bu tarih M.Ö. 1200'lere kadar çekilir) (Sulimirski, 1977: 48 vd.; Tarhan, 1976:360).

2. Koban Kolkhidik, Srubna ve Batı Pontik kültürü M.Ö. 12-8/7. yüzyıllar arası sürer (Sulimirski, 1977: 52 vd.; Tarhan, 1976:362).

3. Güney Rusya bozkırlarında Pre-İskit kültürünün etkin olduğu ve Kimmerlerin Anadolu, Orta Avrupa ve Trakya'ya göç etmeye başladıkları dönem olan M.Ö. 8/7-5 yüzyıllar arası.

Kimmerler M.Ö. 9-7 yüzyıllar arasında görülen Chernogorovo ve Novocherkassk kültür evrelerini içinde barındıran kütük kulübeler (Log-Hut) döneminin sonuna doğru İskitlerle Kafkasya'da karşılaşmaya başladıkları tahmin edilmektedir (Bokovenko, 1996:97). Pre-İskit kültürünün bölgede etkin olduğu dönemden itibaren artık Kimmerler bölgedeki baskın özelliklerini yitirmeye başlamış olmalıdırlar. Ancak iki kültürün karşılaştıkları tarihin kesin olarak belirlenmesinde çeşitli zorluklar vardır, bunun en önemli nedeni göçün olduğunun bilinmesine karşın göçü ispatlayacak ani kültürel değişimlerin izlerinin arkeolojik kazılarda rastlanmamasıdır. Ani bir göç hareketinden çok zaman içinde giderek artan bir göç dalgası karakteri kültürel değişimin tespitini zorlaştıran bir unsurdur.

Kimmer ve İskitlerin benzer yaşam tarzı süren kültürler olması, arkeolojik kazılarda elimize geçen malzemelerinde kültürel aidiyetlerinin tespit edilmesini zorlaştırmaktadır. "Kültür Beraberliği" (Tarhan, 1976:357) olarak nitelendirebileceğimiz bu durum son yıllarda bölgede artan kazılarda ele geçen veriler ile yakın zamanda çözülecektir[2] . Özellikle Rus bilim adamları arasında tartışma konusu olsa da, Kimmer ve İskitlerin karşılaştıkları dönem M.Ö.8. yüzyılın sonu M.Ö.7. yüzyılın başlarında Kafkaslarda olmalıdır (Petrenko, 1995: 7 vd.; Bokovenko, 1996:98 vd.).

İskit göçleri ile karşı karşıya kalan Kimmerlerin durumunu Herodot'un kitabında şu şekilde anlatılır

[2] son zamanlarda yapılan çalışma sonuçlarının kısa bir özeti için bkz.: Gavrilyuk, 2000

"İskitler geldikleri zaman, Kimmerler büyük bir istila karşısında oldukları düşüncesiyle toplanıp görüştüler"

"sonunda halk ve kralları ikiye bölündüler ve sayıları birbirine denk olduğundan, birbirleriyle dövüştüler; ve Kimmer halkı kardeş eliyle ölenleri Tyras ırmağı kıyılarına gömdü, mezarları hala durur. Geride kalanlar, onları mezarlarına koyduktan sonra yurtlarını bırakıp çıktılar, İskitler geldiğinde kimseler kalmamıştı" (Herodot, IV,11)

Herodot'un anlatımından da anlaşıldığı gibi Kimmerler, giderek artan İskit göçleri karşısında fazla dayanamayıp göç etmek zorunda kalmışlardır. Kimmerlerin göç yolları güney batıya Anadolu içlerine ve batıya, Balkanlar yoluyla Avrupa içlerine ve Trakya'ya doğru gerçekleşmiştir. Anadolu'ya ilerleyen Kimmer gruplarını İskitlerin takip ettiğine dair bir bilgiyi yine Herodot'tan öğrenmekteyiz.

"….peşlerinden gelen İskitler, Media'yı yollarını şaşırdıkları için istila etmemişler. Zira, Kimmer'ler kaçarken kıyı boyunu bırakmamışlar, oysa İskitler onları, içeriye sapıp Media'ya girdikleri güne kadar, Kafkasları sağlarına alarak izlemişlerdir." (Herodot, IV, 12)

İskitler'in Kimmerleri takip ederken izledikleri yol, Kafkasları sağlarına almaları ifadesinden anlaşıldığı gibi Hazar Denizi'nin batı kıyılarından olmalıdır, bu yolla Media bölgesine ulaşmışlardır. Kimmerler ise büyük olasılıkla Kafkasların batısından, Anadolu'nun Karadeniz kıyılarını kullanarak Anadolu içlerine girmiş olmalıdırlar. Asur ve Grek yazılı kaynaklarında İç Anadolu'da İskitlerin etkinliklerine rastlanmaz, büyük olasılıkla İskitlerin Anadolu'ya yapmış oldukları akınlar Doğu Anadolu bölgesi ve Urartular ile sınırlı kalmış olduklarını yazılı belgelerden öğrenmekteyiz. Anadolu'nun

çeşitli merkezlerinde bulunan göçebe bozkır sanatına ait eserlerde, Kimmer veya İskit kültürleri arasında aidiyet konusunda fazla bilgi vermezler.

Kimmerler ve onları takip eden İskitlerin, Anadolu ve yakın çevresine göç etmeyi tercih etme nedenlerinin başında coğrafi nedenler gelmektedir, göç eden toplumlar coğrafi tercih hakkı sınırlıysa, kendilerine yakın coğrafi alanlara yönelmişlerdir (Koçak ve Şahin, 2002:349). Anadolu'nun özellikle dağlık Kuzey Anadolu ve Toros kesimlerinin bozkır kültürünün doğduğu topraklarla benzer özellikler taşıması, tarım ve hayvancılığa uygun alanlarının olması ayrıca maden yataklarına da sahip olması göçebe kavimleri Anadolu'ya çeken nedenlerin başındadır (Koçak ve Şahin, 2002:348)

Kimmer ve İskitlerin Anadolu'ya yaptıkları göçlerinin geliş yönleri ve tarihleri tartışmalı bir konudur, bunun başında politik olarak güvensiz Kafkas ülkelerindeki arkeoloji ve arkeometri çalışmalarının az olmasından kaynaklanmaktadır. Bu durum bizi dönemin yazılı kaynaklarına özellikle Asur ve Urartu kaynaklarına yönlendirmektedir.

Yazılı kaynakları inceleyen bilim adamları özellikle Kimmerlerin Anadolu'ya geliş yönü konusuyla ilgili birçok tartışma yapmaktadır (bkz. Ivantchik, 2001b; Kristensen, 1988), bu konu ile yayınların çokluğu ve bilimsel tartışmaların yeni veriler olmadan, aynı veriler ışığında sürmesi nedeniyle çalışmamızda bu konu ile ilgili ana hatları vermeye çalışacağız.

Kimmerlerin Anadolu'ya geliş yönü konusunda araştırmacılar iki gruba bölünmüştür; Birinci grup Kimmerlerin Urartu'nun Kuzey'inden, Kafkasya'nın Kuzey Ermenistan ve Güney Gürcistan bölgesinden geldiklerini; İkinci grup ise Urartu'nun güneyinden Urmia gölü civarındaki Mana'dan girdikleri kabul ederler (Bkz. Harita 2.) (Ivantchik, 2001b:300). Sorunun temelini Asur kaynaklarında geçen ve Kimmerler ile eşleştirilen "Gamir/Gamirra (Gu/Qu-ri-a-ni-a)" ve "Gamir Ülkesi" isimlerinin lokalizasyonu oluşturur.

Birinci grubun savunduğu Kimmerlerin ilk önce Urartu'nun kuzeyinden geldikleri teorisinin temelini, Urartu dilinde Kafkaslarda Yukarı Aras vadisine lokalize edilen (Diakonov-Kashkai, 1981: 45) bir bölgeyi anlatan "Quriani" sözcüğünün, Asurlular tarafından ödünç alınarak Kimmerleri tanımlamada kullandıkları "Guriana/Gamir/Gamirra" sözcüğü ile aynı olduğu ve bu bağlamda bölgede Kimmerlerin bulunduğu ve ilk göç ettikleri bölgenin Urartu'nun kuzeyi olduğu görüşü oluşturur (Ivantchik, 2001b :310 vd.; Kristensen, 1988: 13 vd.). Ancak ikinci görüşü savunan bilim adamları, Urartu kaynaklarında geçen Transkafkasya kavim ve ülkelerinin hiçbirinin Asur kaynaklarında yer almamasını örnek gösterir ve bu görüşü kabul etmez ve Quriani sözcüğünü başka Urartu yazıtlarında geçen Guria ile özdeş tutar (Salvini, 2006:97).

İkinci grubun savunduğu Kimmerlerin ilk önce Mana Bölgesinden Urartu'nun güneydoğusundan geldikleri yönündeki görüşün temel noktası ise Mana bölgesinden gelen Kimmerlere karşı Urartu kralı I. Rusa önderliğinde birkaç krallığın büyük bir olasılıkla M.Ö. 715 yılında Uesi kenti (Muscarella, 1986) civarında yenilgi almasına dayanır. Kimmerlerin Mana ülkesinden saldırmaları ve Urartuların yandaşları ile Uesi'ye Kimmerler üzerine yürümesi, Kimmerlerin Transkafkasya'dan değil İran yaylasından Urartu üzerine geldikleri yönündeki iddiaları güçlendirmektedir, bu iddia doğru ise en önemli nokta Kimmerlerin İran yaylasında güçlendikten sonra diğer ülkelere sorun çıkarmaya başladıklarıdır (Salvini, 2006:97; Kristensen,, 1988: 16 vd.). Ancak Ivantchik (2001b: 313 vd.) gibi bazı bilim adamları, bu görüşün savunduğu M.Ö. 715 yılının, Kimmerlerin İç Anadolu'daki arkeolojik buluntuları ile karşılaştırıldığında geç bir tarih olduğunu savunurlar

Göçebe kavimlerin Anadolu'ya giriş tarihleri için özellikle yazılı belgeler incelendiğinde M.Ö. 8. yüzyılın ortalarında Anadolu'da etkinlik göstermeye başladıklarını söylemek yanlış olmaz.

BİRİNCİ BÖLÜM
KİMMERLERİN VE İSKİTLERİN ANADOLU KÜLTÜRLERİYLE İLİŞKİLERİ

Kimmerlerin ve İskitlerin Anadolu'ya başlattıkları göç hareketlerinin etkileri görülmeye başladığı sırada, Anadolu sosyopolitik dengelerinin yeni oturduğu bir dönem içinde idi. M.Ö. yaklaşık 1200'lerde başlayan "Ege Göçleri" ve devamında M.Ö. 1100-750 arası sürdüğü genel kabul gören "Karanlık Çağ", sonunda Anadolu'nun doğusunda Urartular; güneydoğusunda Geç Hitit Devletleri; İç Anadolu'da geniş bir coğrafi alana yayılmış Phryg Kültürü; İç Ege ve Phryglerin Kimmer saldırıları sonrasında zayıflamasından yararlanarak kısmen İç Anadolu'da hakimiyet sağlamış Lydia Devleti ile Batı Anadolu kıyılarında İon kent devletleri şeklinde çeşitli politik güçlere bölünmüş bir yapı sergilemektedir (Bkz. Harita 3.)

Çalışmamızda Kimmerlerin ve İskitlerin izlerini takip edebilmek ve Anadolu üzerindeki etkilerini anlayabilmek için bilinen tüm verileri toplaya çalıştık. Göçebe kavimlerin Anadolu'daki etkinliklerini hakkında bilgilerimizin bir çoğunu öğrendiğimiz Asur ve Grek yazılı kaynakların yanında, bir çoğu tartışmalıda olsa, Anadolu'da farlı kazı merkezlerinde ele geçen az sayıda arkeolojik buluntuda (Bkz. Harita 4.) konumuz kapsamında incelenmeye çalışılmıştır.

A. YAZILI KAYNAKLAR IŞIĞINDA KİMMERLERİN VE İSKİTLERİN ANADOLU KÜLTÜRLERİYLE İLİŞKİLERİ

Kimmerler ve İskitler yazılı bir kültür üretmemiş uygarlıklardır, bu nedenle onlar hakkındaki yazılı bilgilerimiz ilişkiye geçtikleri çağdaşları Asur, Pers, Urartu, Grek, Latin ve Çin gibi gelişmiş yazılı kültürleri olan uygarlıkların kaynaklarından sağlanmaktadır. Elimizde Urartu kaynaklarında rastlanan birkaç kısa bilgi dışında, göçebe kavimlerin Anadolu'daki etkinlikleri hakkında bilgi veren Anadolu uygarlıklarına ait yazılı kaynaklar ne yazık ki yoktur.

Herodot gibi Grek yazarlarında Kimmer ve İskitler hakkında birçok bilgiye verilse de, bu bilgilerin çoğu Karadeniz'in kuzeyinde yaşayan Kimmer ve İskit kültürlerinin tarihine ışık tutar niteliktedir, bunun nedeni göçebe kavimlerin Karadeniz'deki Grek kolonileriyle yoğun bir ticaret ilişkisi içinde olmalarıdır. Ayrıca Grek ve onların geleneğini sürdüren Latin yazarlar bilgilerini genellikle başka kaynaklardan elde ederek birçoğu yanlış olan bilgileri de kitaplarına aktarmışlardır[1]. Kimmer ve İskitler hakkında güvenilir ve en çok bilgiyi içeren birinci elden yazılı kaynaklar, Akad dilini kullanmış olan Asur devletinden gelir (Ivantchik, 2001b:308). İletişim İmparatorluğu olarak da nitelendirilen Asur Devleti, eyaletlerinin kontrolünü, başka güçlere karşı askeri başarısını ve ekonomisini, sağlıklı ve hızlı bilgi dolaşımına borçludur. Kimmer ve İskitlerin Anadolu'daki hareketlerinin yazılı delillerine de, Asur devletinin komşuları hakkında topladığı bilgiler sayesinde ulaşabilmekteyiz.

Çalışmamızda Kimmer ve İskitlerin Anadolu uygarlıkları ile ilişkilerine ışık tutacak önemli bilgileri barındıran yazılı kaynakları, her uygarlık için, kaynağın kökenine göre ayırarak incelemeye çalışacağız. Ancak bazı yazılı kaynaklar birçok uygarlık hakkında bilgi verdiği durumlarda tekrardan kaçınmak için tez içi atıf yapılmıştır.

1. Urartular İle İlişkileri

Kimmerlerin ve İskitlerin Anadolu'ya yaptıkları göç hareketinde karşılaştıkları ilk Anadolu kültürü olan Urartular ile olan ilişkilerini, Urartu ve Asur belgelerinden takip edebilmekteyiz.

[1] Grek ve Latin yazarların Kimmer ve İskitler hakkında verdikleri bilgilerin eleştirileri için bkz. Ivantchik, 1999: 497 vd.

1.1. Urartu Kaynakları:

Urartu devletinin günümüze ulaşan yazılı kaynakları Asur devletiyle kıyaslanınca oldukça az sayıda olduğu görülür, dolayısıyla Urartuların, Kimmer ve İskitlerle ilgili bilgi veren kaynakları da Asur kaynaklarına göre daha azdır. Ancak az sayıdaki kaynak yine de Urartular ile göçebe kavimler arasında yaşanan olaylar hakkında önemli bilgiler sunmaktadır.

Urartu tarihinde ilk kez I. Argişti döneminde, Van Kalesi'nin güneybatı ucundaki aynı krala ait kaya mezarına doğru inen merdivenlerin sol tarafında yer alan ve bugün Horhor yılığı olarak bilinen yazıtta, İskitlere kendi isimleriyle Urartu dilinde ilk kez rastlanır.

> ***"…Etiuni Ülkesi'ne karşı sefere çıktım, Eriahi Ülkesi'ni ve Katarza Ülkesi'ni ele geçirdim ve İšqigulu Ülkesi'ne kadar ilerledim…."***(PAYNE 2006; 8.1.1)

I. Argişti'nin 13. saltanat yılında yani M.Ö. 774 yılında Gökçe Göl çevresine yaptığı seferden bahseden bu yazıtta geçen, "İšqigulu Ülkesi" tanımı Güneydoğu Asya tarihinde ilk kez İskit adının karşımıza çıkışı olarak yorumlanmıştır (Çilingiroğlu 1994; 73; Van Loon 1966; 15).

İšqigulu adından bahseden başka bir yazıtta, Arpaçay'ın sol kıyısında Kanlıca köyü yakınlarında bulunur. I. Argişti dönemi yazıtında geçen olayın tarihi ise kesin olarak bilinmez.

> ***"….. Eriahi Ülkesi'ni ele Geçirdim ve İrdaniu Şehri'ni ve İšqigulu Ülkesi'ne kadar da ele geçirdim."*** (Payne 2006; 8.1.7)

Bu yazıtın bulunduğu Kanlıca'nın konumu dikkate alınarak, İskitlerin bu dönemde yaşadığı yer olarak, Gümrü'nün kuzeyinde, Yukarı Aras

Vadisindeki modern Spitak ve Kirovan arası önerilmiştir (Diakonov-Kashkai, 1981:45; San, 1998: 80). Aynı bölge II. Sarduri'nin yazıtlarında "Quriani (Gammira)" ülkesi olarak geçmektedir (Payne, 2006:9.1.1) ve Sarduri'nin bu bölgeye saldırmadan geçmesi İskitlerle arasına bir tampon bölge oluşturmak istemesi olarak yorumlanmıştır (van Loon, 1966: 12; San, 1998: 80).

İšqigulu adından bahseden ilginç başka bir yazılı belgede bugün Berlin Pergemon Müzesinde bulunan ve Van Toprakkale'den ele geçtiği bilinen II. Rusa Dönemine ait bir kil tablettir.

> ***"Argišti oğlu Rusa'nın şehirde(?) olduğu o yıl, İšqigulu Ülkesi'nin adamı Šagaturtara, Mana Ülkesi'nin Aka Bölgesine gittiği zaman, tanrı Haldi, Qilba Dağı karşısındaki Rusahinili Şehri'nde beni Yüksek tahta kral olarak oturttu."***(Payne 2006: 12.3.5)

Bu kil tablet II.Rusa'nin babası II. Argişti'nin göçebe kavimlerin karşı izlediği yanlış politikadan, nasıl akıllıca bir politikaya geçtiğini göstermektedir (Çilingiroğlu, 1994; 103). II.Rusa döneminde, Asur devletinin dikkatini Batı İran üzerine yoğunlaştığı sırada, II. Rusa bu tabletten de anlaşılacağı gibi, büyük olasılıkla göçebe kavimler ile anlaşarak onları Mana ülkesine kaydırmış ve Asur'un uğraşması gereken yeni bir sorun ortaya çıkartmıştır. Bu antlaşma büyük olasılıkla göçebe kavimlerin Urartu ülkesinden savaşsız geçerek Mana ülkesine yerleşmesini kapsıyordu. Bu sayede de Urartu dönemin en büyük askeri gücü olan Asur'a karşı güçlü bir müttefik kazanmıştır (Çilingiroğlu, 1994:105; Erzen, 1978; 51). Ayrıca Urartu bu sayede Asurla kendisi arasında bir tampon bölge oluşturmuş oluyordu (Çilingiroğlu, 1983: 317). Bu politikanın Urartu açısından olumlu neticeleri Esarhaddon'un İskitlerle çarpıştığını belirttiği savaşta görülmüştür (Çilingiroğlu, 1983: 317).

II.Rusa dönemi sonrasında çöküş dönemine giren Urartuların, göçebe kavimlerle ilişkisi yönünden bilgi veren herhangi bir yazılı belge, Urartu veya Asur metinlerinde bulunmamaktadır.

1.2. Asur Kaynakları

Urartularla karşılaştırılamayacak kadar çok yazılı belgesinin günümüze ulaştığı Asur uygarlığının, Kimmer ve İskitler hakkında verdiği bilgiler oldukça çok ve güvenilirdir (Ivantchik, 2001b;308).

Asur yazılı belgelerinde "Gimirrai" olarak geçen Kimmerler'in isimlerine ilk kez kral II. Sargon'nun valilerinden aldığı mektuplarda görürüz (Kınal,1998: 258; San, 2000: 2; Waterman,1930; No.194). Aslında II. Sargon'nun yıllıklarında genellikle Kimmerlerden bahsedilmez, ancak Urartuların Kimmerlerden aldığı ağır yenilgilerin haberleri, Asur haber alma servisinin raporlarıyla II. Sargon'a iletilmiş olduğunu görüyoruz (Mayer, 1982: 62; Salvini, 2006:95).

Bu raporların bir bölümünü barındıran Koyuncuk arşivinden bir mektup Kimmerler'in Urartu coğrafyasına geliş yönleri hakkında önemli bilgiler verir.

> ***"Guriana ülkesi (ve) Urartu ülkesi ile (ve) Kimmer ülkesinin arasındadır. Kimmer ülkesi Urartu ülkesi halkına tribut ödemekteydi. Urartu ülkesine Kimmer ülkesine karşı yürüdüğü zaman ve Urartu halkı mağlubiyete uğradığında oradaki insanlar….."***(Sivas, 1991; II. Sargon, No: 32)

Guriana ülkesinin konumu için Kura nehri ile Çıldır gölünün arasındaki alan lokalize edilmektedir (Diakonov.-Kashkai, 1981: 70; Von Loon, 1966: 15). Daha önce bir Urartu metninde geçen Urartuca "Quriani" sözcüğü ile Asurca "Guriana" sözcüğü arasındaki ilişkiden söz etmiştik (bkz. s. 8).

Yazıtlarda Kimmerlerin ve İskitlerin kesin konumları her ne kadar tartışmalı olsa da, daha sonraki Asur metinlerinde göçebe kavimlerin yaylım alanlarının sadece Urartu'nun kuzeyi veya güneydoğusu ile sınırlı kalmadığını ve Urartu sınırlarının her yerinde görüldüklerini Asur belgelerinde görülmektedir (Kristensen, 1988: 13). Ancak aşağıdaki yazıtta verilen bilgiler özellikle Kimmerlerin Urartu bölgesine geliş yönü ile ilgili tartışmaları yaratan bilgileri içermektedir.

II. Sargon'nun M.Ö. 714'deki ünlü seferinden önceye büyük olasılıkla M.Ö. 715'e tarihlenen bir yazıtta, Kimmerler'in Urartular üzerine yaptıkları muhtemelen ilk akınları ve akınların geliş yönü ile ilgili önemli bilgiler ortaya konmaktadır (Salvini, 2006:95).

> ***"Kimmer (kralı) Mana'dan……ve Urartu'ya girdi. O Hu'diada (daydı); Sarduri ……. Tuşpa'daydı"***

> ***"Uesi valisinin habercisi Urzanaya yardım için söyledi: 'senin birliklerin Pulia ve Suriana insanlarına yardım için gelsinler'. Urartu'nun tümü çok korkmuştu, birliklerini toplayıp: belki biz ona saldırmalıyız, çok kar var' demişlerdi"*** (Lanfranchi-Parpola, 1990: No.145).

Kimmerlerin saldırısına uğrayan Urartuların kendilerine bağlı olan Uesi'nin valisi ile dönemin önemli kült merkezlerinden Muşaşir'in Asur yanlısı hükümdarı Urzana'yı da yanlarına çektiklerini görürüz, bunun temel nedeni büyük olasılıkla Urzana'nın da gelen Kimmer tehlikesini hissetmiş olmasıdır. Urartu Kralı I. Rusa önderliğinde Kimmerler'in üzerine bir yürüyüşte bulunulduğunu da bu metinden öğrenmekteyiz (Salvini, 2006; 95).

Tartışmalı da olsa büyük olasılıkla Urmiye gölünün kuzeybatısında bulunan, Uesi bölgesinde (Muscarella, 1986; Salvini, 2006: 97; San, 1998: 56) bir savaş gerçekleşmiştir. Kimmerlerin Mana ülkesinden saldırmaları ve

Urartuların yandaşları ile Uesi'ye Kimmerler üzerine yürümesi Kimmerlerin Transkafkasya'dan değil İran yaylasından Urartu üzerine geldikleri yönündeki iddiaları güçlendirmektedir (Salvini, 2006:97; Kristensen, 1988: 16-18).

Uesi'de yapılan bu savaş sonucunda Urartuların, Kimmerlere karşı başarı sağlayamadıklarını, British Museum koleksiyonunda bulunan yine II. Sargon'a iletilen gizli bir haber tabletinden öğreniyoruz:

> ***"Urzana bana şunları yazmış bulunuyor: Kimmerlere karşı yapılan askeri yürüyüşte Urartu kralı askerleri, Uesi'nin yöneticisi öldürüldü"*** (Sivas, 1991; II. Sargon, No: 17)

Yazıttan da anlaşılacağı gibi Urzana ile birleşen Urartu Mana ülkesinde Kimmerlere karşı başarı sağlayamamış ve yenilmiştir. Yenilgiyi daha ayrıntılı olarak anlatan başka bir metinde Koyuncuk arşivinden gelmektedir:

> ***"Urartu Kralının askerleri, Kimmerlere karşı giriştikleri askeri yürüyüşte çok kötü mağlup oldular; valilerinden 11'i askeriyle birlikte savaş dışında bırakıldılar; komutan ve valilerinden ikisi esir alındılar"***
>
> ***"Aralarında çok kanlı olaylar oldu. Fakat şimdi ülke sakin. Büyüklerin hepsi kendi eyaletlerine gittiler; fakat komutanı Qaqqadanu esir düştü. Urartu kralı şimdi Uazaun'da bulunuyor"***
>
> ***"Sınır boyundaki kalelerde bulunan nöbetçilere Urartu kralı hakkındaki haberleri sordum ve onlar (bana şunları söylediler): Onun askerleri Kimmerlere karşı girişilen askeri yürüyüşte çok kötü bir şekilde mağlup edildi. Onun yandaşlarından üçü askerleriyle birlikte öldürüldü. O kendisi kaçtı ve ülkesine geldi,***

fakat ordusu henüz (geri) dönmedi" (Sivas, 1991; II. Sargon, No: 18; Salvini, 2006: 98).

Başka bir mektupta savaşta alınan ağır yenilgiyi özetler ve dokuz Urartu valisinin öldüğünü, ikisinin de esir edildiğinden bahseder (Lanfranchi-Parpola 1990: No.90; Salvini, 2006:98)

Başka bir yazıtta ise Kimmer saldırısından sonra Urartu devleti hakkında bilgi vermektedir:

"Urartu'lu ve yandaşları Kimmerlere karşı giriştikleri yürüyüşte mağlub edildiler ve onlar efendim kraldan çok korkmaktadırlar. Onlar titriyorlar ve kadınlar gibi sessiz duruyorlar" (Sivas, 1991; II. Sargon, No: 19)

Urartu kralı I. Rusa'nın ölümünün nedeni ve şekli tartışmalı bir konu olsa da, Kimmerlere karşı başarı sağlayamayarak intihar ettiği ve tahtı oğlu, II. Argişti'ye bıraktığı kabul edilir (LAR II: 22; LAR II: 175; Çilingiroğlu, 1977: 251,dn.80; Çilingiroğlu, 1994: 98; San, 1998: 56; Salvini, 2006: 110).

Uesi savaşının tarihi genellikle M.Ö. 715 veya 714 yıllarının bahar ayları olarak kabul edilir (Salvini, 2006: 99). Urartu'nun bu yenilgisini Asur ajanlarından aldığı bilgilere güvenerek değerlendirmek isteyen II. Sargon Hükümdarlığının 8. yılında yani M.Ö. 714 yılında Haziran veya Temmuz ayında zayıflayan Urartu üzerine meşhur seferini gerçekleştirir[2].

Asur kaynakları Urartuların, Kimmer ve İskitlerle yaşadığı olayların anlatılması yönünden, II. Argişti (M.Ö. 714-685), döneminde suskundur,

[2] II. Sargon'nun sekizinci seferi ile ilgili bilgi için bkz.; Mayer, 1982; Çilingiroğlu 1977; Çilingiroğlu, A., "Tanrı Asur'a Bir Mektup", **Tarih İncelemeleri Dergisi II**, 1984: : 1-26; Wright, F.M.,"The Eighth Campaign of Sargon II", **Journal of Near Eastern Studies 2**, 1943: 173-186; Zimansky, P.; "Urartian Geography and Sargon's Eight Campaign", **Journal of Near Eastern Studies 49,** 1990: 1-21.

ancak II. Argişti'nin hükümdarlık süresince özellikle Kimmerler ile uğraştığı ve bilinmeyen bir yerde Kimmerler'den M.Ö. 707 yılında bir yenilgi aldığı genel olarak kabul görmektedir (Çilingiroğlu, 1994:99; Tarhan, 1984: 111; San, 1998:56 vd). Bu yenilgiye rağmen II. Argişti'nin hükümdarlığını devam ettirmesi Kimmerler'in batıya yönelmesiyle açıklanmıştır (Çilingiroğlu, 1994: 99).

II. Rusa dönemi hakkında bilgi veren Asur belgeleri az da olsa Kimmer, Urartu ilişkileri açısından bilgiler vermektedir. Bu bilgiler özellikle II. Rusa'nın Kimmerlerle bir antlaşma içinde olduğunu göstermesi ve Urartu belgelerini doğrulanması açısından önemlidir.

Asur kralı Esarhaddon dönemine ait bir bilicilik metninde Urartu ile Kimmerlerin ittifak oldukları ve Asur'un egemenlik bölgesine saldırdıklarını görmekteyiz.

> ***"Danışmanlarının tavsiyesi üzerine ordusuyla mı beraber olacak yoksa Kimmerler'le mi ya da müttefikleri ile olup Pamu, ya da Kulimeri ya da sur duvarları ile çevrili Šupria kentine gelip savaşacak, öldürecek, yağmalayacak mı?"*** (Star, 1990:22)

Diyarbakır'ın kuzeybatısına lokalize edilen Šupria kenti (Çilingiroğlu, 2002: 485), II. Rusa döneminde Urartu ile Asur arasında sürekli savaşların yaşandığı tampon bir bölge olmalıdır. Bu tampon bölgenin alınması sırasında Urartular'ın Kimmerler ile birlikte hareket etmesi, II.Rusa döneminde Urartuların Kimmerlerle ortak çıkarları doğrultusunda bir ittifaka gittiklerini düşündürmektedir.

Urartu tarihi açısından bir yeniden yapılanma veya yeniden doğuş evresi olarak nitelendirilen II. Rusa dönemine ait gerek Urartu, gerekse de Asur kaynaklarının gösterdiği gibi, göçebe kavimler ile Urartuların antlaşma içinde olması bu dönemde Urartu'da yeniden güçlenmenin en önemli nedeni

olmalıdır. Bir Urartu yazıtından öğrendiğimiz gibi (Bkz. s. 12) Kimmerlerin batıya yönlenmelerine izin verilerek, Muşki ve Hate ülkeleri üzerinde Urartu'nun gücü artmış olmalıdır (Çilingiroğlu, 1994:103).

II. Rusa'nın tahtı nasıl ve hangi tarihte bıraktığı bilinmez, ancak M.Ö. 645 yılı tahtı bıraktığı yıl olarak genel kabul görür, bu tarihten sonra gelen Urartu kralları hakkında Asur kaynaklarında verilen bilgilerin oldukça azaldığını görmekteyiz, bununla birlikte Urartuların göçebe kavimlerle yaşadıkları olaylar hakkındaki yazılı belgelerde bu tarihten sonra kesilir.

2. Geç Hitit Devletleri ile İlişkileri

Geç Hititler ile Kimmerlerin ilişkilerini anlatan yazılı kaynakların hemen hemen hepsi Geç Asur belgelerinden gelmektedir, çalışmamızda Lydia – Kimmer ilişkisinin anlatıldığı kısımda verdiğimiz (Bkz. s. 32) batı kaynaklarından Strabon'un (I.3.21) bir metninde bölgedeki Kimmerler hakkında dolaylı olarak bilgi edinmekteyiz.

Geç Hititler ile Kimmerlerin ilişkileri hakkında bilgi edindiğimiz yazılı kaynaklara Asur Kralı Esarhaddon (680-669) döneminden itibaren görmekteyiz. II. Sargon döneminde Kimmerler'in isimlerine rastlanan belgeler olsa da, bu belgeler daha çok Urartu ile Kimmerler'in ilişkileri üzerine yoğunlaşmıştır.

Geç Hitit Devletleri ile Kimmerlerin ilişkilerini anlatan Asur kaynaklarının Esarhaddon döneminde başlamış olması, II. Sargon'nun Geç Hitit Devletleri üzerinde sağladığı egemenliğinin, ardılı olan Sanherib döneminde zayıflaması sırasında Kimmerlerin bölgeye sızmış olabileceği şeklinde yorumlanabilir. Ancak birçok araştırmacı II. Sargon'nun 705'de Asur'a bağlı bir eyalet haline getirdiği Tabal'de karışıklar çıkaran Kimmerlere karşı bir sefer düzenlediğini kabul eder (Sevin, 1998: 190; Bing,1969: 87;

Tadmor, 1958: 97; Kurt, 2006:12). Bu görüş doğruysa Kimmerler, II. Sargon döneminde Geç Hitit devletleriyle ilişki içine girmeye başlamış olmalıdırlar. Bu görüş daha önce K.Tansuğ tarafından gündeme getirilir ve II. Sargon'un Tabal'ı korumak üzere Kimmerlerle savaştığına dair yazıtın şüpheli olduğundan söz eder ve Kimmerlerin Sanherib döneminde bölgeye girmiş olduklarının kabul edilmesinin daha doğru olacağını öne sürer (Tansuğ, 1949: 537, dn.8).

Kimmerler, II. Sargon döneminden itibaren Güneybatı Asya'da etkin bir güç olmaya başlamış olmalıdırlar; çünkü II. Sargon dönemine ait Urartu ile ilgili Asur gizli servisinin gönderdiği belgelerde Urartuların göçebe kavimlerin saldırılarına maruz kaldıkları bilinmektir, bu sırada Kimmerlerin Urartu'nun batı komşusu olan Geç Hitit bölgesine sızmış olma ihtimalleri de oldukça yüksektir. Ayrıca II.Sargon'nun M.Ö. 714'de gerçekleştirdiği seferinin ayrıntılarıyla anlatıldığı yıllıklarında da, Geç Hitit bölgesinde Kimmerlerle karşılaşıldığına dair bir ipucu yoktur. Bu durum Kimmerler'in M.Ö. 714 yılından sonra bölgeye sızmış olabileceklerini gösteren önemli başka bir delildir.

II. Sargon M.Ö. 714 yılında gerçekleştirdiği ünlü 8. seferini ile Geç Hitit devletleri üzerinde sağladığı hâkimiyetin Kimmerler tarafından tehdit edilmeye başlaması üzerine veya belki de Muşki ülkesinden gelen bir yardım çağrısı sonucunda (Hawkins, 1988:421), Kimmerlere karşı Tabal Ülkesine M.Ö. 705'de bir sefer düzenlediği ve bu sefer sırasında öldüğü kabul edilir. (Sevin, 1998: 190; Bing,1969: 87; Tadmor, 1958: 97; Kurt, 2006:12;).

II. Sargon' nun ardılı Sanherib (M.Ö. 704-681) döneminde Asur devleti daha çok Babil sorunuyla uğraştığı için Geç Hitit Devletleri ile ilişkileri oldukça azalır ve genellikle Geç Hitit Devletlerinin isyanları ile uğraşılır, dolayısıyla da bu dönemde bölgede neler olduğuna dair Asur Yazılı kaynaklarında fazla bilgi vermez. Hillaku, Que gibi Geç Hitit merkezlerine seferler düzenlese de

Kimmerlerin bölgedeki etkinlikleri hakkında bilgi veren yazılı kaynağa rastlanmaz.

Esarhaddon (M.Ö.680-669) döneminde Asur kayıtlarında ilk kez hem İskitleri hem de Kimmerlerin ismine rastlarız. Prizm B yazıtında geçen "Gimirrai" Kimmerlerle, "Asguzi" ise İskitlerle ilişkilendirilir (LAR II, 517-633; San, 2000: dn. 2; Dönmez;2002:34).

Esarhaddon dönemi belgelerinde Kimmerler liderleri "Teuspa" önderliğinde, Milid'li Mugallu, Tabal'lı İşagallu ile Hillakku ülkesiyle birleşerek Asur'un kontrolünde olan Que'ye üzerine bir saldırının olabileceğine yönelik fal metinleri vardır (Tansuğ, 1949: 536-537). Bu fal metinlerinin büyük olasılıkla gerçekleri anlattığını daha sonra Esardaddon'nun Kimmer lideri Teuspa'yı, Hubuşna ülkesinde[3], M.Ö. 679 yılında (Kalaç, 1941: 1003; Ünal, 2006: 76; Bing, 1969: 123;) yendiğini anlattığı metinlerden anlıyoruz. Esarhaddon'nun zaferi hemen hemen aynı cümlelerle 6 metinde yer alır[4]

> ***"Ülkesi çok uzakta olan barbar Kimmerli Teuspa'yı bütün askerleriyle birlikte Hubusna ülkesinde kılıçtan geçirdim"***(LAR II, 530; Sivas, 1991: Esarhhadon,1; Çilingiroğlu, 1994:104, dn. 305)

Esarhaddon'un bu seferi II. Sargon'dan sonra Asur'un bölgeye yaptığı ilk sefer olması açısından önemli (Sevin, 1998: 190) olduğu gibi, Kimmerlerin bölgedeki diğer devletlerle antlaşma yapacak ve dönemin süper gücü Asur'a karşı gelebilecek kadar organize olmayı başardıklarını göstermesi açısından da önemlidir. Kimmerlerin bu dönemde oldukça güçlü oldukları Esarhaddon'un bir fal metninde Kimmerleri, Urartular, Medler ve İskitlerle

[3] Hilakku ülkesine komşu olan Hubuşna, Toroslara konumlandırılır.

[4] Bu metinler için bkz. LAR II: 516,517,530;546; Wiseman, D.J.,"A New Stela of Asur-Nasir-Pal", **Iraq XIV**, (1952): 24-59; Borger, R.,"Die Inschriften Asarhaddons Königns von Assyrian", **AfO Bh9**, (1956): no 57, biz bu metinlerden sadece bir adetini tezimizde kullanmış bulunuyoruz.

aynı güçte tutarak saldırıp saldırmayacaklarını sormasından da bellidir (Star, 1990: 24).

Esarhaddon döneminde Asur'un en önemli sorunu kuzeybatıdaki İskit-Med ittifakının oluşturduğu tehlike idi. Esarhaddon bu sorunla başa çıkabilmek için barışçıl bir politika izlemiş olduğunu M.Ö. 673 de ölen İskit kralı İşparkai'nin, yerine geçen Partatua'nın Esarhaddon'nun kızı Seru a-eterat ile evlenmek istemesinden anlıyoruz. Bu diplomatik evlilik girişimi bölgedeki İskitlerin Asurla denk güçlere sahip olduğunu ve Asur'un doğusu ve kuzeydoğusundaki İskitler ile bir barışın sağlanma girişimi olarak görülür (LAR II: 517,519,540; Olmstead, 1975: 360).

Asurbanipal (668-627) dönemine gelindiğinde ise elimizdeki yazılı belgelerin arttığı görünür. Bu belgelerin kronolojik olarak güvenirliğinin az olmasına karşın (Kalaç, 1941: 992) Kimmerler'in Geç Hitit devletleriyle olan ilişkileriyle ilgili en çok bilgiyi, Asurbanipal dönemi belgelerinden elde ederiz. Bu belgelerde M.Ö. 668 yılında Eserhaddon döneminde Asur'a zaman zaman zorluk çıkaran, Melidli "Mugallu", ve Hilakkullu "Sandasarme" nin Asurbanipal'ın bağlılıklarını sunduğunu görürüz, bu durum bölgedeki Kimmer tehlikesine karşılık Asur'un desteğini alma çabası olarak yorumlanmıştır (Hawkins, 1993:429).

Ancak Melid, Asur'a olan bağlılığını Mugallu'nun oğlunun tahtta olduğu dönemde yitirecektir. K. TANSUĞ' nun orijinal metinlerden Türkçeye kazandırdığı Ninive metninde (Tansuğ, 1949), Mugallu'nun Oğlunun, Kimmer şefi Dugdamme (Grek metinlerinde Lygdamis) ile birlikte Asur'a karşı geldiğini görürüz

Metin K. TANSUĞ'un çevrisine bağlı kalınarak verilmiştir.

"….tahkirle konuşan, Tabal kralı Mugalluyu beyim Asur ve Ninlil'in korkusu sarıp boyunduruğumu çekti. Kendinden çıkan

kızını büyük atlar, ağır hediyelerle beraber gönderip ayaklarımı öptürdü. Oğlu ..-ussi, her sene intıkasız olarak ağır hediyelerini gönderip beyliğime dua etti. Beyim olan büyük tanrıların yemini ile ona yemin ettirdim. Fakat o, onların büyük uluhiyetlerinin yeminini ihmal etti. Piç kral Dugdamme ile anlaştı. Tanrı Asur, hududları değişmeyen büyük dağ, onu mağlup etti, alevli ateşte cesedini yaktırdı. Yağsız, atsız olarak kardeşleri, ailesi akrabası, geniş ordusu, maiyeti, sayısız at ve katırları kendiliğinden Asur'a getirdiler" (Tansuğ,1949, 549)***.***

"Mağrur ve tanrı korkusu tanımayan….kral Dugdamme; kendi kuvvetlerine güvenip harp ve mücadele etmek için askerlerini topladı ve; Asur memleketi hududunda karargahını kurdu" (Tansuğ,1949, 538).

" Tanrı Asur, Ninlil, Bel, Nabu, Arbail'li İştar; …. küstahlığına kızıp, hoşlarına gitmedi. Onların yüksek uluhiyetlerinin emriyle, gökten ateş düştü ve kendisini, askerlerini, karargahını kızarttı. Dugdamme korkup telaşlandı, ordusunu, karargahını toplayıp; geriye memleketine döndü " (Tansuğ,1949, 539).

" Tanrı Asur, Ninlil, Bel, Nabu ve Arbail'li İştar, bana itimad eden tanrıların korkusu onu sardı, iyilik ve barış elçilerini; kabul ettim. Altın, alacalı elbise….ler, büyük atlarla beraber, beyliğimin binek vasıtası ola araba koşumları,….harb teçhizatını ağır hediye olarak gönderdi ve ayaklarımı öptürdüm. Asur memleketi hududunu bozmaması için Asur ve Ninlil'in yemini ile yemin ettirip onunla beraber bende yemini kuvvetlendirdim" (Tansuğ,1949, 540).

"Büyük tanrıların yemini ….onu hududunu aşmadı ihmal etti….Asur memleketi için fenalık tasarladı. Hücuma geçme yeri

olan…..hududunda ….koymak için sıraya koydu” (Tansuğ,1949, 543)***.***

“ Beyim Asur’un korkusu onu sardı, delirdi, aklını kaybedince bileklerini ısırıyordu. Vücudunun yarısına felç indi. Hastalık geldi uzuvlarını yırtarcasına kaşıyordu ve erkeklik uzvu düştü. Ahu feryatla ve çürüyerek hayatı söndü. Oğulları kendi elleriyle birbirlerini hançerlediler beyim olan büyük bey Asur’un şöhretini ilan ettiler. Bunu işittiğim gün büyük tanrılar olan Asur ve Ninlil’in kudretini övdüm ve hürmetle eğildim ki o tanrılar bana yardım ettiler. İtaat etmeyen bakiye düşmanları Tanrı Asur, Ninlil, Bel, Nabu, Arbail’li İştar gibi itimad ettiğim tanrıları korkusu sardı ve ismimin zikrinden korktular ve köleliklerini gönderdiler…” (Tansuğ,1949, 543-544)***.***

Aynı olayı anlatan başka bir yazılı belgede bir silindir üzerinde anlatılmaktadır, bu metinde K. TANSUĞ’a bağlı kalınarak verilmiştir.

“ (o o)o pi(ç) (ve) mağrur, (o o o o) tanrılardan korkmayan (Dugdamme) (kendi) kuvve(tine güvenip) bir çekirge (sürü)sü (gibi) çok olan (büyük ordusunu) seferber (edip) (Asur hududunda) karargahı (nı ku)rdu,” (Tansuğ,1949, 538***)***

“…. düştü ve …; Tanrı Asur, Ninlil, Bel, Ninive’li İştar Arbail’li İştar; onun küstah sözlerine kızdılar, hoşlarına gitmedi; büyük uluhiyetlerinin emeri üzerine konakladıkları yere;….. a gökten ateş düşüp onu; ordusunu ve karargahını yaktı; Dugdamme korkup endişe etti ve ordusunu, karargahını; çekip geriye memleketine döndü;” (Tansuğ,1949, 539)

Kimmer kralı Dugdamme Milid-Tabal kralı Mugallu’nun oğlunu yanına çekerek, Phryglerin Kimmer akınları ile zayıflamasından sonra kurulan Asur-

Lidya birliğini bozmayı başarmış (Tansuğ, 1949:538), bu da Lidya ve Phryg coğrafyasındaki Kimmerlerin bölgedeki hareketlerini kolaylaştırmıştır olmalıdır. Asur'un bu savaşlarda temel hedefleri Lidya ile kesilen ittifakı ve dolayısıyla batıya ulaşan karayolunun güvenliğini sağlamak ve Kimmerler'in Torosları aşarak deniz ticaret açısından önemli olan Kilikya Bölgesine inmelerini önlemek olmalıdır (Tarhan, 1984: 112; San, 1998:59) . Savaşın yeri için Tarhan Strabon'dan (I.3.21) hareket ederek Kimmerler'in Gülek Boğazı'nın geçerek Tarsos ve Anchiale'ye doğru bir yere saldırdıkları önerisinde bulunmuştur (Tarhan, 1984: 116).

Savaşın ne şekilde olduğu, hatta bir savaşın olup olmadığı bile bilinmez, belgelerde Dugdamme'nin, Asurbanipal tarafından değil de tanrılar tarafından yenildiğinin yazması savaşın başlamadan Kimmer ordusunun dağılmış olabileceği şeklinde yorumlanabilir. Dugdamme'nin savaş başlamadan ölmesi (Tansuğ, 1949: 542; Kalaç, 1941: 997), ordu içinde bir salgın hastalığın olduğunu düşündürür. Dugdamme'nin şüpheli ölümünden sonra oğlu Sandakşatru'nun Kimmerler'in başına geçtiğini yine Asur yazılı belgelerinden öğrenmekteyiz (Tansuğ, 1949:544; Cogan-Tadmor, 1977: 84: Tarhan, 1984: 116: San, 1998:76).

Asurbanipal'in hükümdarlık yıllarının başında geçtiği iddia edilen (Tansuğ, 1941:540) ilk saldırı teşebbüsü hemen hemen eşit koşullarla varılan bir antlaşma ile sonlanması Kimmerler'in bölgede Asur kadar güçlü oldukları göstermektir. Antlaşmanın yapıldığı sıralarda Elam ve Babil'de yaşanan karışıklıklarla uğraşan Asur'un da zayıfladığı göz önüne alınmalıdır. Eğer bu karışıklık döneminde antlaşma imzalandı ise M.Ö. 653-648 yılları arasında barış yapıldığını düşünebiliriz (Kalaç, 1941:1012; Tansuğ, 1949: 541). Ancak bir *terminus-ante-quem* vermek gerekirse Asurbanipal'in son hükümdarlık senesi olan 627 yılını kabul etmek gerekir.

Bu metinde gördüğümüz Kimmerler ile Tabal ülkesi arasında varılan ittifakın nasıl gerçekleştiği de bir başka bir sorundur, bu sorunun temelinde

Kimmerler'in bölgede nasıl bir organizasyon yapısı içine olduklarının da önemi vardır, bu açıdan bizce Kimmer- Tabal ilişkisi açısından üç teori öne sürülebilir:

1. Kimmerler Tabal ülkesine bağlı paralı asker olarak çalışmış olabilirler. Çünkü gerek Kimmerler, gerekse de İskitlerin savaş stratejilerinde büyük devletlerin ordularıyla direk karşılaşmaktansa, devletlere bağlı kentleri tahrip ederek ve yağmalayarak yavaş yavaş zayıflattıkları stratejisini izledikleri görülür. Kimmer ve İskitlerin daha sonraları Asur, Perslere ve Greklere paralı asker olarak çalıştıkları bilinmektedir. Bu durum göz önüne alınırsa Kimmerler'in kralları Dugdamme yönetiminde, Tabal ülkesine paralı asker olarak çalışmış olabilecekleri ihtimali ortaya çıkar.

2. Tabal Ülkesi Kimmerler ile Urartu kralı II. Rusa'nın yaptığı gibi antlaşma yoluna giderek onları tampon olarak kullanmak için Asur sınırına yerleştirmiş olabilirler.

3. Kimmerler Kapadokia bölgesinde bir devlet organizasyonuna da gitmiş olabilirler (Tarhan, 1976:366; 2002:604) ve Asur'un bölgedeki egemenliğini ile Lydia-Asur Arasındaki antlaşmayı bozmak için Tabal devleti ile güç birliği içine girmiş olabilirler.

Her ne olursa olsun Tabal ülkesi ile Kimmerlerin Asur'a karşı bir işbirliği içinde olduğu kesindir. Sağlanan barış sonrası Kimmerlerin bölgedeki etkinliklerini, Asur belgelerinde isimlerinin az bahsedilmesinden azaldığını düşünebiliriz, kralları Dugdamme'nin ölümü ile birlikte bir kargaşa yaşayan (Cogan-Tadmor, 1977:84) Kimmerler ufak kollara ayrılmış olabilirler.

Asurbanipal'in ölümünden sonra hızlı bir çöküş sürecine giren Asurluların azalan yazılı belgelerinde, göçebe kavimlerin Geç Hititlerle ilişkileri konusunda herhangi yazılı bir kayıta rastlamayız.

3. Phryg Devleti İle İlişkileri

Phryg-Kimmer ilişkisi hakkında Batı ve Doğu yazılı kaynaklarından ne yazık ki direk olarak bilgi edinemeyiz (Özkaya, 1995: 13; San, 1998: 63). Bununla birlikte Phryg dilinin günümüzde hala tam çözülmemiş olması ve elimizde fazla sayılmayacak sayıda, birçoğunun dinsel konularla ilgili olduğu düşünülen, Paelo-Phrygce olarak adlandırılan yazıtlar, bize Phryg-Kimmer ilişkisi hakkında bilgi vermemektedir.

Yazılı belgelerden direk olarak bilgi alamasak ta dolaylı olarak birkaç antik kaynak bize çeşitli bilgiler vermektedir. Sargon II dönemine ait bir Asur yazıtı (Parpola, 1987: no. 1), Midas'ın, Asur kralı Sargon'dan barış istediğini ve bunun için bol hediyeler gönderdiğini ve bir Asur elçisini sarayına kabul ettiğini anlatmaktadır. Bu durum Phryglerin bu dönemde Anadolu'da artan Kimmer tehlikesini görerek, bu tehlikeye karşı doğu ve güney sınırlarının güven altına almak istediklerini şeklinde yorumlanabilir.

Bu Asur yazıtı dışında Phryg-Kimmer ilişkisi yönünden önemli sayılabilecek bir diğer bilgide, bir Grek kaynağından, Strabon'dan (I.,3.21) gelmektedir, bu bilgiye göre Midas, Paphlagonia üzerinden gelen Kimmerlere karşı başarı gösteremediği için boğa kanı içerek intihar etmiştir. Bu bize Kimmerler'in Phgryler üzerine kuzeyden ilerlediklerini göstermekle beraber, Midas'ın hükümdarlık süreci ile Kimmerler'in Phrygler üzerine yaptıkları akınların tarihi arasında bir bağ kurulmasına neden olmuştur.

Strabon'da geçen Midas'ın ölümünün tarihinin belirlenmesi Kimmerlerin Phrygler üzerine gerçekleştirdiği akınlarında tarihlerinin saptanması açısından önemli görülmüştür. Midas'ın ölüm tarihini ile ilgili olarak, Eusebios M.Ö. 696/695 yılını, S.J. Africanus ise M.Ö. 675 yılını verilmektedir (Bossert, 1993:287). Araştırmacıların birçoğu Eusebios'un verdiği tarihi genellikle kabul ederler (Tarhan, 1984:112; Lehman-Haupt, 1921: 413; Young, 1981, 272; Mellink, 1991:624). Eusebios'un verdiği

M.Ö.696/695 tarih yaklaşık olarak doğru kabul edilirse Phyrgler'in Kimmerler ile M.Ö 8. yüzyılın sonları M.Ö. 7. yüzyılın başlarında karşılaştıklarını söyleyebiliriz.

Batı kaynakları dışında doğu kaynakları da bize bu karşılaşmanın tarihi hakkında dolaylı olarak yardım etmektedir. II. Sargon'dan sonraki Asur belgelerinde Muşkili Mita hakkında bilgilere rastlamayız (Sivas, 1999: 35), Muşkili Mita/Midas'tan en son söz eden, güvenilir Asur kaynağı M.Ö. 709 yılına tarihlenir (Devries, 2006:50). Sadece Esarhaddon döneminde (M.Ö 680- 669) kuşkulu iki fal metininde Muşku ve Mita isimlerine ayrı ayrı rastlanır (Sivas, 1999:35). Urartu kaynaklarında da II. Rusa (M.Ö. 685-645) döneminde sadece iki yazıtta Muşki ismine rastlanmaktadır (Sivas, 1999:35; Payne, 12.1.1, 12.2.19). Bu durum bize Phryg siyasi organizasyonunun doğudaki gücünü büyük olasılıkla Kimmer akınları yüzünden M.Ö. 7. yüzyılın ortasından itibaren kaybettiğini göstermektedir.

Kimmer akınları sonunda zayıflayan Phryglerin etkin oldukları bölgelerde güçlenmeye başlayan Lydia, Kralı Alyattes (M.Ö. 610-575) döneminde büyük ölçüde Phrygia'yı ele geçirmeyi başarır. Herodot'dan (I,16) öğrendiğimiz kadarıyla Kimmerler Alyattes tarafından büyük olasılıkla Phrygia toprakları üzerinden Kızılırmak'ın doğusuna bu dönemde sürülmüşlerdir.

Az sayıda olan yazılı belgeden elde edilen bilgilerin güvenirliği tartışmalı bir konudur, bu bilgilerin sağlamasını yapacak elimizdeki arkeolojik verilerde ne yazık ki azdır.

4. Lydia Devleti ve Batı Anadolu İle İlişkileri

Lydia devleti ile Kimmerler arasında gelişen ilişkiler hakkında doğu ve batı yazılı kaynaklarından oldukça geniş bilgiler edinilebilmektedir. Özellikle Asur kaynakları bize Lydia Kimmer ilişkileri yönünden oldukça çok bilgi

vermektedir. Bilinen bir dil olan Lydia dilindeki yazıt sayısı yüzü geçmez (Sevin, 1982:260), bu yazıtlarda ise Lydia-Kimmer ilişkisi hakkında bilgiler bulunmamaktadır.

4.1. Asur Kaynakları

Asur kaynaklarında Lydia'lılarla ait ilk bilgileri Asur kralı Asurbanipal (M.Ö. 668-627) döneminden itibaren görülmektedir, özellikle Lydia Kralı Gyges (M.Ö. 680-652) ile yaşanan siyasi gelişmeleri anlatan belgelerde, Kimmer-Lydia ilişkileri açısından önemli bilgiler sunmaktadır.

Asurbanipal'in, Gyges'i kast ederek bahsettiği bir yazıtta;

> ***"Benim krali ayaklarıma kapandığı (Gyges) günden itibaren, Asur ve İshtar, tanrıların lordlarımın yardımıyla, onun ülkesindeki insanları rahatsız eden ne benim ayaklarıma kapanmayan ne de babandan korkmayan Kimmerleri yendi. Kimmerlerin ele geçirdiği iki reisini demir zincirlere vurarak bana zengin hediyeler ile gönderdi "*** (LAR II, 784; Kaletsch, 1958: 29; Cogan-Tadmor, 1977: 77)

Bu metinden anlaşıldığı gibi Lydia'lılar Kimmerlerin kendi egemenlik bölgelerindeki, yağmalama amaçlı akınlarından ciddi rahatsızlık duymuşlar, ancak Kimmerlere karşı üstün bir başarıyı, Asurbanipal'in desteğini alarak gerçekleştirebilmişlerdir. Bu savaşın Sardes'ten uzak bir yerde gerçekleştiği iddia edilmiştir (Mellink, 1991: 645; San, 1998:68). Kimmerlere karşı Asur ile yapılan antlaşmanın ayrıntıları ve Asur'un Lydia'ya nasıl bir yardımda bulunduğu da bilinmemektedir (Spalinger, 1978:402),

Lydia kronolojisi gibi, Lydia ile Kimmerler arasında gerçekleşen bu savaşın tarihide tartışmalıdır. Yaklaşık M.Ö. 664 yıllarında Kimmerler Lydia içlerine ilerlemeye başlamış olmalıdırlar (Spalinger, 1978:402). Savaşın tarihi

içinse Asur'un astrolojik bilgilerine dayanan Hartman M.Ö. 657 yılının 15 Mayıs tarihini vermekte iken (Hartman, 1962:62), Spalinger daha tedbirli bir öneri olarak *terminus post quem* için M.Ö. 663, *terminus ante quem* için ise M.Ö. 657 yılarını verirken, ilk Kimmer saldırılarının başlangıcı içinde M.Ö. 664 yılını vermektedir (Spalinger, 1978: 402). Lidya kronolojisi üzerine ayrıntılı çalışmış olan Kaletsch ise bu ilk saldırılar için kesin bir tarih vermezken, Kimmerlerin Lydia üzerine yaptıkları ilk akınların tarihi için M.Ö. 667-664 arası bir tarihi uygun görmektedir (Kaletsch, 1958:25-27).

Asur'un desteği ile Kimmerlere karşı yaklaşık M.Ö. 657 yılında geçici bir üstünlük kurduğu anlaşılan Gyges'ın bu tarihten sonra Asur'dan uzaklaştığı ve Asur'un düşmanı Mısır'a yaklaştığı görülür. Bunun temel sebebi, Asurbanipal'in çalışmamızda ele aldığımız Geç Hititler ile Kimmer ilişkileri bölümünde anlattığımız Dugdammenin öldüğü savaş sonrasında (Bkz. s. 22 vd.) Kimmerler ile yaptığı anlaşma olabilir (San, 1998:69). Asur belgelerinde Gyges'in Mısır'la yaptığı antlaşmadan öfke ile söz edilmektedir. Asurbanipal'in, Gyges'i öfke ile andığı belgelerden birinde Lydia üzerine ikinci Kimmer saldırısının izlerini görmekteyiz.

> ***"Adım anıldığında önümde diz çöken Kimmerler (Gyges'in) tüm ülkesine saldırdılar ve onu etkisiz bıraktılar. Ondan sonra oğlu (Ardys) onun tahtına çıktı. Elçileri aracılığıyla bana mesaj gönderdi. Benim soylu ve krali ayaklarıma sarılarak dedi ki, tanrının koruduğu kral sensin. Babam (Gyges) senden ayrıldı ve ona kötü şeyler oldu, beni yani senden korkan uşağını koru*** "
> (LAR II, 785).

Görüldüğü gibi bu ikinci yazıta göre Kimmer saldırı sonrası, Gyges, Lydia tahtını oğlu Ardys'e bıraktığı görülür. Ardys'ın Lydia'da büyük olasılıkla artan Kimmer tehlikesi için yeniden Asurbanipal'dan yardım istediğini, bu Asur belgesinden anlamaktayız (Kletsch, 1958: 37). Ancak Asur'un bu yardım isteği karşısında, herhangi bir destek verip vermediği belli değildir.

Bu ikinci Kimmer saldırısının tarihi için Asur kaynakları ile Grek kaynaklarını karşılaştırmalı olarak yorumlayan Kletsch M.Ö. 655-652 yılları arasını vermektedir (Kaletsch, 1958:29). Gyges'in tahtı bırakış tarihi hakkında Grek kaynaklarını esas alan çeşitli yorumlar olsa da Kaletsch önerisi daha mantıklı gelmektedir.

Gyges'ten sonra tahta geçen oğlu Ardys Kimmerlerin yarattığı problemler ile uğraşmaya devam etmiştir, ancak bu sefer uğraştığı Kimmer boyları doğudan değil, çoğunlukla batıdan gelmiş olmalıdırlar. Kimmerlerin batı göç grubundan olan ve Romanya ile Bulgaristan arasına göç etmiş olan Trako-Kimmer grupları İskitlerin Macaristan ovasına doğru ilerlemeleri sonucunda, M.Ö. 7. yüzyılın ortalarından itibaren Thyeer, Bithn ve Trer gibi Trakya kökenli kavimlerle boğazı geçerek Anadolu'ya girmişlerdir (Tarhan, 1976:366; San, 1998:71). Trako-Kimmerler ile Anadolu'da bulunan Kimmerler ve Kobos yönetimdeki Trerler kuvvetlerini birleştirdiği (Tarhan, 1984: 115; Tarhan 1976: 366) ve bu grupların Lidya üzerine üçüncü Kimmer saldırısını gerçekleştirdiği düşünülmektedir.

Asur belgeleri Lydia Kimmer ilişkisi hakkında daha fazla bilgi vermez, üçüncü Kimmer saldırısının ayrıntılarını daha çok Grek kaynaklarından öğrenmekteyiz.

4.2. Grek Kaynakları

Kimmerlerin Lydia ile olan ilişkisi hakkında bilgi veren Grek kaynaklarının başında Strabon ve Herodot'un eserleri gelmektedir.

> ***"Trerler diye de çağrılan Kimmerler, Pontus'un sağındaki ülkeleri ele geçirdiler, Paphlagonia'ya ve sonra başka bir tarihte Phrygia'ya saldırdılar, Midas'ın boğa kanı içerek kötü bir sonu olduğu söylenir. Lygdamis, askerlerinin başında Lydia'dan ve***

İonia'ya kadar yürüdü ve başkent Sardesi ele geçirdi, fakat hayatını kaybetti". (Strabon, I.3.21)

"Kallisthenes'e göre Sardes ilk kez Kimmerler, ondan sonra Trerler ve Lykialılar tarafından ve son olarakda Kyros ve Kroisos zamanında zapt edilmiştir" (Strabon, XIII.4.8).

"Göçebe İskitlerin yurtlarından kovdukları Kimmerler Asya'ya (Anadolu) geldikleri ve akropol hariç, Sardes kentini aldıkları zaman burada hüküm süren oydu (Ardys)" (Herodot, I.15)

Asur kaynaklarında ayrıntısına ulaşamadığımız Kimmerlerin Lydia üzerine yaptığı bu saldırının ayrıntılarını bu metinlerden öğrenmekteyiz, buna göre Gyges'ten sonra Lydia tahtına geçen Aryds, Trerler ve Kimmerler'e karşı ülkesinin savunmak zorunda kalmıştır. Ancak Herodot'un da belirttiği gibi başarılı olmamış ve Sardes akropol hariç yağmalanmıştır. Bu üçüncü Kimmer saldırı için Kaletsch M.Ö. 645 yılını önermektedir (Kaletsch, 1958: 29).

Üçüncü saldırı sonrası Lydia Kimmer ilişkisine ışık tutacak önemli bir bilgi Herodot'tan gelmektedir.

"Ardys kırk dokuz yıl başta kaldı, yerine geçen oğlu Sadyattes on iki yıl kaldı ve ondan sonra Alyattes geldi….. Kimmerleri Asya'dan sürdü" (Herodot, I.16)

Metin de görüldüğü gibi Ardys babası gibi Kimmer yenilgisinden sonra tahtan çekilmemiş, Lydia'nın yönetimine devam etmiştir. Lydia tahtını belki Asur'un Kimmerlere karşı olan desteğini kazanarak korumayı başarmıştır. Sardes'in kuşatılmasından sonra Alyattes dönemine kadar Kimmerlerin etkinliğinin Lydia ve Batı Anadolu'da devam ettiği görülmektedir.

Herodot'un bildirdiğine göre Lydialılar sadece Kimmerler ile değil İskitler ile de ilişkiye geçmişleridir.

> ***"Bunlar (İskitler), Kyaksares tarafından küçük düşürülmüş ve yüzlerine layık olmadıkları bir kara çalınmış saydılar kendilerini, yanlarına verilmiş olan çocuklardan (eğitim amaçlı) birini doğrayıp, avda yakaladıkları hayvanları her zaman yaptıkları gibi, güzel bir parça pişirip Kyasares'in önüne sürmeye karar verdiler, bu armağanı sunacak ve sonra hemen kısa yoldan Sardes'e Sadyettes oğlu Alyattes'in yanına gideceklerdi. Öyle yaptılar: Kysares ve konukları yediler bu eti ve İskitler bu marifetten sonra yalvarıp yakararak Alyattes'in yanına geldiler".*** (Herodot,I.73).

> ***"Kyaksares bunları geri istedi, ama Alyattes vermesi. Bu yüzden Lydia'lılarla Med'ler arasında beş yıl süren bir savaş çıktı"*** (Herodot,I.74).

Bu olay Lydialılar ile Medlerin Kızılırmak civarında M.Ö. 591 ile M.Ö.585 arasında çarpıştıkları ve bir güneş tutulması sonucunda anlaşarak son verdikleri savaşında nedeni olmuştur.

Herodot'dan öğrendiğimiz bu bilgiler ışığında bu dönemde büyük olasılıkla paralı asker olarak çalışan İskitlerin, nerede daha fazla kazanç elde edeceklerse o devlete çalışmaları, muhtemelen Lydia ve Medler arasında askeri bir gücün ele geçirme mücadelesini ortaya çıkartıyor olmalıdır.

Ionlar ile Kimmerlerin ilişkilerini ise az sayıda Grek kaynağından öğrenebilmekteyiz. M.Ö. 7. yüzyılda Batı Anadolu'da bulunan Ion kentleride Kimmer saldırılarına maruz kalmış olmalıdırlar, bu saldırılar hakkında Herodot ve Strabon şu bilgileri verirler.

> ***"Kroisos'un ortaya çıkışından önce bütün Yunanlılar özgürdüler, çünkü Kimmerlerin açtıkları sefer, ki İonia üzerine yapılmıştır ve daha eskidir, kentleri boyunduruk altına alamamış ve bir çapulcu akınından öteye geçememiştir"*** (Herodot, I.6).

> ***"Eski zamanlarda, Magnesialıların Kimmer kabilesi olan Trerler tarafından tamamen yok edildikleri bir gerçektir",*** (Strabon, XIV.1.40)

Herodot'un (I.6) bahsettiği gibi İonia kentlerine yapılan saldırıların amacı kentleri ele geçirmek değil ticarette kullanabilecekleri değerli mallar ele geçirmeye yönelik yağmalama şeklindedir. Bu şekilde yağlanmaya maruz kalmış Magnesia, Strabon'da (XIV.1.40) anlatılmıştır, Magnesia ile aynı kaderi paylaşan Ephesus'un Callimachos ve Heschyius bildirdiğine göre Artemis tapınağı da Kimmerler tarafından yıkılmıştır (Tarhan, 1984:115).

B. ARKEOLOJİK MERKEZLERDEN ELDE EDİLEN VERİLER IŞIĞINDA KİMMERLERİN VE İSKİTLERİN ANADOLU KÜLTÜRLERİYLE İLİŞKİLERİ

Anadolu'da yapılan kazıların, az oluşuna ek olarak yapılan kazılarında büyük çapta ve uzun süreli olmayışları, Kimmer ve İskit izlerinin takibini de zorlaştırmaktadır. Yapılan kazılarda ele geçen birçok buluntunun yayınlanması veya yayınlanan eserlerin birçoğunun buluntu kontekstlerine göre değerlendirilmemeleri, arkeolojik verilerden elde ettiğimiz bilgileri kısıtlamaktadır.

Kimmer ve İskit akınlarına maruz kalmış Anadolu uygarlıkları hakkında en sağlıklı arkeolojik veriler özellikle Urartu merkezlerinden gelmektedir ancak Urartu merkezlerinde birçoğu kale duvarlara saplanmış halde bulunan ok uçlarının köken sorunları, göçebe kavimlerin Urartu üzerinde tespit edilen

izleri ve etkileri hakkında her zaman bir soru işareti bulunmasına neden olmaktadır.

Phryg merkezlerinde ise göçebe kavimlere ait eserler bulunmuş ve bazı Phryg yerleşimlerindeki yıkım tabakalarından sorumlu olarak Kimmerler gösterilmiş olsa bile, kazıların birçoğunun kısa süreli olması ve ele geçen verilerin iyi değerlendirilmemesi Kimmerlerin bölgedeki hareketleri hakkındaki bilgilerimizi olumsuz yönde etkilemiştir. Uzun yıllardır Gordion' un 6a yıkım tabakasın dan Kimmerlerin sorumlu olduğu iddiası da, merkezde yapılan son çalışmalarla büyük oranda çürütülmüştür. Böylece Kimmerlerin Phryglerle olan ilişkilerinin arkeolojik veriler ışığında anlaşılması da zorlaşmıştır.

Çok az sayıda kazı çalışmaları yapılan Geç Hitit merkezlerinde özellikle Kargamış, Zincirli Höyük ve Deve Höyük mezarlığı gibi yerlerden Kimmerlere ve İskitlere ait olması muhtemel az sayıda arkeolojik buluntu bilinse de bu buluntular bölgede etkin olan Med unsurları ile de bağdaştırılabilir.

Göçebe sanatın Anadolu'daki güzel örneklerinin ele geçtiği Lydia'nın başkenti Sardes hakkında, antik yazılı kaynaklardan da özellikle Kimmerlerle ilişkileri hakkında ayrıntılı bilgiler elde etmekteyiz. Batı Anadolu'daki merkezlerinden Ephesus'ta tartışmaları devam etsede göçebe bozkır sanatına ait eserler ele geçmiştir, ancak bu eserlerin ticaret yoluyla bölgeye gelmiş olabileceği ihtimali yüksektir.

Soru işaretleri taşımasına rağmen Urartu merkezleri dışında, Anadolu'da Kimmer ve İskit izlerini arkeolojik kazılarda takip edilmesi zordur ve kesin olarak herhangi bir Anadolu Kentine göçebe kavimlerin saldırdıklarını söyleyemeyiz.

Norşuntepe ve İmirler gömütleri tahrip edilmiş oldukları için kısıtlı bilgi sunsalar da, göçebe kavimlerin Anadolu'daki varlıkları konusunda en önemli arkeolojik kanıtlarımızdır

Başka bölgelerle karşılaştırıldığında, az sayıda kazının bulunduğu Anadolu'da göçebe kültüre ait eserlerin ele geçtiği kazı merkezlerinde genellikle, stratigrafinin tespitine yönelik kısa süreli kazıların yapılması ve ele geçen az sayıda buluntunun, konteks içinde iyi değerlendirilmemesi, Kimmer ve İskit izlerinin takibini zorlaştıran unsurların başında gelmektedir.

1. Urartular ile ilişkiler

Döneminin diğer Anadolu uygarlıklarına göre arkeolojik çalışmaların nispeten daha yoğun ve uzun sürdüğü Urartu merkezlerinde, Kimmer ve İskit akınları ve bu akınların Urartular üzerindeki etkilerinin tespiti yönündeki bilgilerimiz yapılan düzenli ve uzun süreli araştırmalar sayesinde oldukça fazladır.

Özellikle uzun seneler çalışılan Aşağı ve Yukarı Anzaf Kaleleri, Yoncatepe, Çavuştepe ve Ayanis kazıları, Kimmer ve İskit akınlarının izlerini takip edilebilmesi açısından önemlidir. Anadolu dışındaki Hasanlu ve Karmir-Blur gibi önemli Urartu merkezlerindeki kazıları da Kimmerler ve İskitler hakkında önemli bilgiler sağlasa da konumuz çerçevesinde ayrıntılı olarak incelemedik. Bu merkezler dışında Anadolu'da kazılmış Kimmer ve İskit akınlarından etkilenmiş olduğu tahmin edilen Toprakkale, Kayalıdere, Altıntepe merkezlerine kısaca incelemeye çalıştık.

1.1. Aşağı ve Yukarı Anzaf Kaleleri

Urartu Krallığı'nın başkenti olan Tuşpa'nın (Van Kalesi) 11 km. kuzeydoğusunda, bugünkü Van-İran modern kara ve demiryolunun hemen yakınında bulunan Aşağı Anzaf Kalesi, Kuzeybatı İran ve Kafkasya'dan gelip Tuşpa'ya inen yolun güvenliği sağlamak amacıyla kurulmuştur (Belli, 1998: 9). Aşağı Anzaf Kalesinin 900 m. güneyinde yer alan Yukarı Anzaf Kalesi ise bölgedeki zengin tarım kaynaklarının depolanması ve verimli arazilerin güvenliğini sağlamak amacıyla kurulmuş bir kaledir (Belli, 1998: 16). Her iki kalede de 1991 yılından itibaren Urartu Krallığının erken dönem kale yerleşimlerinin anlaşılması amacıyla kazı çalışmaları yapılmaktadır (Belli, 2000: 201).

Yapılan kazı çalışmalarında her iki kalede bulunan Urartu yerleşim tabakalarının, Ortaçağ yerleşim tabakaları tarafından aşırı derecede tahribata uğramış olduğu görülmüştür. Bu tahribatlar neticesinde Urartu dönemine ait stratigrafik tabakalar oldukça zor anlaşılmaktadır, tahribatlardan dolayı aşağı kalede Urartu yerleşmesinin bir yıkımla sonuçlanmış olduğunun bilinmesine rağmen bu yıkımın ne zaman ve ne şekilde gerçekleştiği bilinememektedir (Belli, 1998: 14; Belli, 1993: 11; Belli, 2003: 3).

Kaleye İskitler tarafından yapıldığı söylenen saldırıların kalenin en güçlü olduğu güney ve güneybatı kapılarından değil, kalenin kuzey ve kuzeydoğusundan yapılmış olduğu gözlemlenmiştir. Kalenin yüksek yan duvarları ve çok güçlü bir kuleyle korunan güneybatı kapılarından yapılacak bir düşman saldırısı, bile bile bir intihar olayından başka bir şey olmayacağı düşünülmüştür (Belli, 1995: 296; Belli, 2003: 8).

Aşağı Kaleye göre daha iyi korunmuş olan Yukarı Kalede saldırıların etkilerinin en iyi takip edildiği alan, kalenin kuzey kapısının avlusudur. Saldırılar sırasında yanan ahşap kapının oluşturduğu 70-80 cm kalınlığındaki yangın tabakası, saldırının ne kadar şiddetli olduğunun bir göstergesidir.

Kalede ve kapılarda çıkan yangının şiddetinden kalker taşları patlamış ve taş duvarlar üzerinde bulunan kerpiç duvarlar da yanarak, kırmızı renkli bir tuğlaya dönüşmüştür (Belli,1998: 24).

Kuzey kapısının yangını sırasında avluda 81 büyükbaş, 452 küçükbaş, 1 köpek ve 1 tavşan iskeleti bulunmuş ve bunların %60'nın aşırı şekilde yanarak kömürleştiği tespit edilmiştir (Belli,1998: 25). Bu yüzlerce hayvanın kalenin tahribi sırasında içerde oldukları ve yangından kaçarak, canlarını kurtarmak için Kuzey kapısından dışarı çıkmak isterken, kapının kapalı olmasından dolayı avluda sıkışıp dumandan boğularak ve panik sırasında sıkışarak öldükleri sanılmaktadır (Belli, 1996: 389).

Bu kadar çok hayvanın kale içinde bulunması ilginç bulunmuştur ve bu kadar çok hayvanın kale içinde bulunması konusunda kalede çalışmalar yapan O. Belli (1996: 389-390) iki öneri öne sürmüştür; Birincisi, bu hayvanlar kale içindeki ahırlarda kaldığı yönündedir. Ancak bu durumda iki problem ortaya çıkmaktadır: ilki, yüzlerce hayvanın kale içindeki ahırlarda barınması ve hemen her gün, sabah ve akşam 1.60 m genişliğindeki kapıdan geçerek kaleye giriş, çıkış yaptıkları akla mantıklı gelmemektedir. İkinci problem ise kaleye yapılan İskit saldırısı sırasında hayvanların dışarıdan geldiği ve sabahleyin otlamaya çıkmadan önceki bir zamanda, yani geceleyin yapılmış olması gerektiğinden kaynaklanmaktadır, çünkü saldırı gece yapılmış olsaydı, o zaman hayvanlar otlamaya çıktıkları için kalede olmayacaklardı. Gece yapılan bir saldırıyı İskitler için düşünmek bu noktada zordur, çünkü göçebe kavimlerin en önemli vurucu gücü olan uzun mesafe okçuluğundaki başarıları ancak doğru hedef almaktan geçer, bunun için gündüz yapılan bir saldırıyı düşünmek daha mantıklı görülmüştür.

Kalede yüzlerce hayvanın bulunmasına ait O.Belli'nin (Belli,1996: 390) ikinci önerisi ise Aşağı Kent'te yaşayan insanların değerli eşya ve hayvanlarıyla birlikte İskit saldırılarından korunmak için geçici olarak Yukarı Kaleye sığındıkları ve İskit tehlikesi geçtiğinde kent halkı değerli eşya ve

hayvanlarıyla birlikte tekrar evlerine dönecekleri yönündedir. Ancak uzun süren savaş sırasında hem insanlar ölmüş hem de çıkan yangın sırasında kale içindeki binalar yıkılıp tahrip olmuş ve hayvanlar da dumandan boğularak birbiri üstüne gelecek şekilde yığılmıştır. Bu öneri O.Belli tarafından daha inandırıcı bulunmuştur.

Aşağı Kent'te yaşayan insanların korunmak amacıyla geçici olarak değerli eşya ve hayvanlarıyla birlikte kaleye sığınmış oldukları daha akla yakın bir ihtimaldir. Ayrıca gelen tehlikenin önceden görülmesi ve bu tehlike karşısında önceden alınan önlemler ile saldırının uzun sürmüş olması ihtimali; gelen saldırının planlı ve kuşatma yapabilecek yetenekte, lojistik desteklere de sahip büyük bir ordu tarafından yapılmış olabileceği ihtimalini doğurur. İskitlerin sadece küçük gruplar ile ani baskınlar şeklinde ki saldırıları tercih etmiş olabileceklerini göz önüne alırsak, kaleye yapılan saldırıdan İskitlerin sorumlu olduğunu söylememiz zorlaşır.

Uzun kuşatmanın sonucunda neler yaşandığını gösteren önemli bir alanda Yukarı Kale'de Haldi tapınağının bulunduğu alandır. Tapınak avlusunun doğusunda yapılan çalışmalarda, ortaya çıkarılan 8 m2 büyüklüğünde bir odada, yangın tabakası içinde dağınık olarak bulunan bronz ve demir ok uçları, kılıç parçaları, zırh pulları, sadak parçaları savaşın ne kadar uzun sürdüğünün bir başka göstergesi olarak kabul edilir (Belli, 1994: 422). Ayrıca bu alanda bulunan iki omuzlu ve mahmuzlu İskit tipi bir ok ucu, kalenin tahribatının kimler tarafından geçekleştirildiğini gösteren önemli bir buluntudur (Belli, 1994: 422; Belli, 2003: 10).

Haldi Tapınağında bulunan İskit tipi ok ucunun dışında, 1992 yılında tapınağın doğusundaki avluda bulunan aynı tipteki ok ucu, İskit saldırılarının şimdilik doğu ve güneydoğudan geldiğini gösteren önemli bir delil olduğu iddia edilmiştir (Belli, 2003: 10). Kalenin başka yerlerinde bulunan İskit tipi ok uçları üzerinde yapılan analizler sonucunda, bronz bileşimlerinin Urartu ok uçlarından farklı olduğu görülmüştür (Belli, 1993: 29).

Kalenin muhtelif yerlerinde bulunan ve kuşatma sırasında kullanıldığı tespit edilen 3 adet sadaklığın yerleştiriliş biçimi de savaşın ne kadar uzun sürdüğünün başka bir göstergesidir. Deri kısımlarının topraktan ve nemden korumak için üste gelecek şekilde dikkatlice yerleştirilmiş olan sadakların, uzun süren savaş sırasında içlerindeki bütün okların tükendiği ve bu nedenle bırakıldıkları öne sürülmüştür (Belli, 1993: 22).

Kuşatmanın uzun süreli olduğuna dair önemli başka bir kanıtta Yukarı Kalede bulunan mutfak yapılarında, kuşatmadan dolayı tandırlarda ve ocaklarda biriken küllerin dışarı atılamayıp mutfak yapılarının tabanlarına serpilmiş olduğudur, bu kül tabakalarının kalınlıklarının 35-40 cm.nin üzerinde olduğu gözlenmiştir (Belli, 2001: 390). Kuşatma sırasında kaleye sığınan insanların fazla olması, mevcut mutfakların yetersiz kalmalarına neden olmuş, bu nedenle Yukarı Kalenin Güneybatı 4. nolu depo yapısında olduğu gibi kale içindeki bazı mekânlara ocak ve tandırlar eklenerek geçici olarak mutfağa dönüştürüldüğü gözlemlenmiştir (Belli-Ceylan, 2000: 449). Gerek sonradan mutfağa dönüştürülen alanlarda gerekse de mutfakların tümünde uzun kuşatmadan dolayı atılamayan küllerle birlikte yine aynı sebepten dolayı dışarı atılamayan çok sayıda büyük ve küçükbaş hayvan kemiğine rastlanmıştır (Belli-Ceylan, 2000: 449; Belli-Ceylan, 2005:176; Belli, 2006a:153; Belli, 2003:12).

Sonradan mutfağa dönüştürüldüğü tespit edilen alanların biri oldukça ilginçtir. Kalenin ele geçiriliş anında tahrip edilmediği anlaşılan IV no'lu depo odası olarak adlandırılan alanda, kalenin ele geçirilişinden sonra İskitlerin kısa bir süre oturdukları ve ocaklarda pişirip yedikleri hayvanların kemiklerini küllerle birlikte odanın içine döktükleri tespit edilmiştir(Belli-Ceylan, 2002:279; Belli, 2003:12). Ayrıca bu alandan İskitlere ait olduğu belirtilen kemikten yapılmış at koşum takımına ait bir parça bulunmuştur (Belli-Ceylan, 2002:279). Aynı durum I nolu pithoslu depo odası olarak adlandırılan alanda da izlenmiş, bu alanda da yine İskitlere ait olduğu düşünülen fildişinden soyut

biçimde yapılmış bir kartal başıyla sonuçlanan saç iğnesi çıkartılmıştır (Lev. Lev. XV/2) (Belli-Ceylan, 2002: 277, çiz. 4).

İskit saldırılarının sırasında tahrip olduğu söylenen II no'lu pithoslu depo odası olarak adlandırılan odada ele geçirilen depolama amaçlı pithosların içlerinin boş olduğu görülmüştür. Pithosların ağız kısımlarında çivi yazısıyla şarap anlamına gelen "akarqi" ve yağ olduğu ileri sürülen "tirusi" kelimeleri ile pithosların içlerinde ne olduğunu bilmekteyiz. Pithosların boş olmaları, İskitlerin saldırısı sırasında, bağlardaki üzümlerin henüz olgunlaşmadığı ve şarapların yapılıp pithoslara doldurulmadığını dönemde gerçekleştirildiğinin bir kanıtıdır (Belli-Ceylan, 2002:278).

Daha öncede belirttiğimiz gibi Yukarı Anzaf Kalesinden elde edilen ipuçları kaleye yapılan saldırıda, saldırganların kullandığı savaş teknikleri göz önüne alınır ise saldırının kesin olarak İskitler tarafından yapıldığını söylememiz zordur.

1.2. Yoncatepe Kalesi

Yoncatepe Kalesi, Van kentinin 9 km güneydoğusundaki Yukarı Bakraçlı (eski Yedikilise) Köyü'nün 1.5 km. güneydoğusunda yer almaktadır (Belli-Tozkoparan, 2005:189). Bölgenin sorunlu olan Erken Demir Çağını aydınlatmak amacıyla, dönemin özelliklerini yansıtan kale, nekropol ve sivil yerleşim merkezi gibi her üç kompleksinde bir arada bulunduğu bir alan olduğu için, 1997 yılında itibaren devam eden kazı çalışmalarına başlanmıştır (Belli-Konyar, 2000: 181 vd.; Belli, 2002: 265). Çalışmalar Yoncatepe Kalesinin Urartu Krallığı egemenliğine tâbi olmayan bir yerel bey'e ait olduğunu ortaya koymuştur (Belli, 2006b: 382).

Akropol alanında yapılan kazı çalışmalarında ortaya çıkartılan ve saray olduğu tahmin edilen bir yapıda, M.Ö. 7. yüzyılın sonlarına doğru

yapıldığı tespit edilmiş ağır bir yangın tabakasıyla karşılaşılmıştır. Saray yapısı içinde İskitlere ait bir bulgunun bulunup bulunmadığı bildirilmemesine rağmen, akropol eteklerinde İskit tipi ok uçları, bu yangın tabakasından sorumlu olanların İskitler olduğunu öne sürülmüştür (Belli-Tozkoparan: 2006, 170; Belli, 2005:101; Belli, 2006b: 389).

İskitlerin gerçekleştirdikleri saldırının etkileri yapıda açıkça görülmüştür. E6I odası olarak adlandırılan ve sarayın zemin katında bulunan depoda, ani düşman saldırısı yüzünden çıkan yangın sırasında ahşap kapı, kapı kirişleri ve tavan örtüsü ile birlikte depoda bulunan susam yağı gibi yanıcı maddeler yanmış ve her taraf kalın bir is ve kömür tabakası ile kaplanmıştır (Belli-Tozkoparan: 2005, 191). Benzer ağır yangın bulguları tüm yapıda görülmüştür iki katlı olduğu düşülen yapının yangın sırasında üst katın tümüyle zemin katının üstüne çöktüğü tahmin edilmektedir.

Saray yapısının yangın tabakasını gösterdiği diğer bir önemli sonuçta, kaleye yapılan saldırının ani ve hiç beklenmedik bir anda olduğudur. H7I alanı olarak adlandırılan ve tabanı sal taşlarından oluşturulmuş üstü açık avlunun döşeme taşları arasında karbonlaşmış mercimek taneleri bulunmuş (Belli-Tozkoparan, 2005: 193) ve bu durum O.BELLİ tarafından şöyle yorumlanmıştır :

Çok büyük bir olasılıkla ani düşman saldırısı sırasında saraydan kaçan insanlar yanlarına mercimek almışlar, ancak panik sırasında mercimeklerin bir kısmı avluya dökülmüştür. (Belli-Tozkoparan, 2005: 193)

Ani saldırıdan kaynaklanan yıkımdan canını zor kurtaran halk, taşınabilir eşya ve silahlarıyla birlikte panik içinde Yoncatepe kalesinin 2 km doğunda bulunan Erek Dağına sığınmışlar, bu yıkımdan sonrada saray kesiminde yeni bir yerleşme gözlenmemiştir (Belli, 2006b: 383).

Kaleye gerçekleştirilen saldırının ani olduğu kanıtlayan daha başka bulgularda dikkat çekicidir. H7I alanının doğusunda bulunan ufak buğday deposunun önünde ve hemen batısında taban üzerinde birçok depolama kabının panik sırasında kırılarak yüzlerce parçaya ayrıldığı saptanmıştır (Belli-Tozkoparan, 2005: 193). E7I odasında da tespit edildiği gibi ani yangın sonucunda yerleşmecilerin çok acele olarak konutları terk ettikleri ve bu yüzden depoyu oluşturan odalarda hemen her şeyin olduğu gibi kaldığı anlaşılmıştır (Belli-Kavaklı, 2001: 370). 1995 yılında kalenin güneybatı köşesinde kaçak kazılar sonucunda çıkartılan bir keramik fırınında, saldırı sırasında panikle kaçan halkın pişirilen çanak çömlekleri boşaltmadan bırakılmış olduğu tespit edilmiştir (Belli-Konyar, 2000: 189; Belli, 1996: 149 vd).

Akropol'deki sarayın batı bölümünde ve kuzey duvarına bitişik olan Kuzey Mutfak odasında, kuzey duvarın hemen kenarında çok sayıda seramik eser in-situ olarak ele geçmiştir. Ele geçen bir tabağın üzerine ters kapatılan daha büyük bir tabak kaldırıldığında, altında daha küçük bir tabağın içinde karbonlaşmış bir yiyecek kalıntısının olduğu görülmüştür . Bu durum akropole yapılan ani saldırı karşısında, sarayda yaşayan insanların tabaktaki hazır yiyeceği bile almadan canlarını zor kurtardıkları şeklinde yorumlanmıştır (Belli, 2006b: 392). Benzer bir durum yine mutfağın güneybatı köşesinde bulunan bir ocakta tespit edilmiştir. Ocağın içinde çömleğin üzerine oturtulduğu daire biçimli çıkıntı üzerinde in-situ olarak bulunan çömleğin kırılarak dağıldığı görülmüş, bu durum ocağın üzerinde pişirilmekte olan yemeğin ani düşman saldırısı sırasında bırakıldığını göstermiştir (Belli, 2006b: 393).

Ani saldırı sırasında, sarayın güneybatı köşesinde bulunan D7 odasında, ani saldırı sırasında çıkan yangın yüzünden her şeyin olduğu gibi kaldığı tespit edilmiştir (Belli, 2006b: 400). İki katlı olduğu düşünülen D7 odasının da çöken üst katın, bulunan ağırşak ve karbonlaşmış kumaş parçalarından dolayı dokuma tezgâhlarının bulunduğu düşünülmektedir

(Belli, 2006b: 401). Ayrıca ele geçen dağılmış kolye boncukları, bronzdan giysi ve saç iğneleri, ani düşman baskını sırasında dokuma tezgâhları başında olan kadınların korkuyla kaçtıklarını göstermiştir (Belli, 2006b: 401). Ayrıca ele geçen ahşap bir bastonda yaşlı bir insan tarafından, panik sırasında düşürülmüş olabileceği şeklinde yorumlanmıştır (Belli, 2006b: 401).

Yoncatepe kalesine yapılan bu ani saldırının Eylül-Ekim ayları arasında düzenlemiş olabileceği ihtimali yüksektir. Kalenin tahribi sırasında yanarak karbonlaşmış buğday, bulgur ve diğer bakliyat türlerinin büyük miktarlarda depolandığı göz önüne alınacak olursa; kaleye düzenlenen saldırının ekinin tarlalardan kalktığı, saplarında ayrıldığı, bulgurların küçük ve ince olarak çekildiği ve tüm bu bakliyatın depolandığı Eylül ayının ikinci yarısı ile Ekim ayı içinde yapıldığı önerilmiştir (Belli-Tozkoparan, 2005: 193; Belli-Tozkoparan, 2006:170; Belli, 2006b: 389).

Ele geçen tüm arkeolojik veriler bize Yoncatepe Kalesine yapılan İskit saldırısının karakterinin ani baskın şeklinde olduğunu göstermiştir. Baskın şeklinde olan bu saldırıya kale, hazırlıksız yakalanmış ve görüldüğü kadarıyla hiçbir önlem alınamadığı gözlenmiştir. Tüm bu unsurlar kaleye yapılan saldırının, hızlı bir İskit grubu tarafından gerçekleştirildiğini göstermektedir.

1.3. Çavuştepe Kalesi

Çavuştepe Kalesi Van-Hakkari karayolu üzerinde, Van'ın Gürpınar İlçesine bağlı Çavuştepe Köyü'nde bulunur. Çavuştepe Kalesinin ilk kez kim tarafından tespit edildiği tam olarak bilinmez[5], ancak ilk bilimsel yayınlar 19.yüzyılın sonlarına doğru gerçekleşmeye başlamıştır[6]. Yapılan az sayıdaki yayın kalenin önemine değinse de, yapılan kazı çalışmalarında kalenin sanıldığından daha büyük ve önemli bir yerleşim olduğunu göstermiştir.

[5] Kalenin tespit edilmesi ile ilgili tartışmalar için bkz. Erzen,1978, dn.7
[6] Kale hakkında yapılan bilimsel çalışmalar için bkz. Erzen 1978, .2.

Çavuştepe kalesindeki kazı çalışmaları A. ERZEN tarafından 1961-1986 yıllarında 25 yıl kesintisiz olarak sürdürülmüştür (Tarhan, 1996: 10). Bu özelliği ile Doğu Anadolu Bölgesi'nde en uzun süre çalışılmış Urartu Kalesi olma özelliğini taşımaktadır (Belli, 2000a: 210).

Kalenin Urartu Kralı Sarduri II (M.Ö.764-735) tarafından Gürpınar ovasındaki tarım ürünlerinin depolanması ve askeri amaçlarla kurulmuş olduğu ve kalenin sahip olduğu askeri ve ekonomik önem nedeniyle, Urartu Krallığının kuruluşundan yıkılışına kadar devamlı büyüdüğü tespit edilmiştir (Erzen, 1978: 6; Belli, 2000a: 212). Kale "Çift Kale" özelliği taşımaktadır, biri doğuda, diğeri de batıda olmak üzere, farklı yükseklikte iki kaleden oluşur. (Erzen, 1978: 7). Bu iki kale hafif bir boyun ve tahkimli bir yol birleşir, Aşağı Kale'nin doğu surlarının orta kesimine bitişik olarak, doğu-batı ekseni üzerinde 27.50 m x 17.30m boyutlarında, dikdörtgen planlı çıkıntı ise Uçkale olarak adlandırılır (Erzen, 1978: 11) .

Urartu savunma sisteminin temelinin, ülke topraklarından geçen düşmanı sürekli savaşa zorlayarak yıldırmak üzerine kurulmuş olduğu bilinmektedir (Gündüz, 1995: 205; Kleiss, 1979: 154). Bu açıdan Çavuştepe, kuzeybatı İran'dan Urartu Devletinin merkezine gelebilecek olan saldırılara karşı, düşmanı yıldırma stratejisinde önemli bir rol oynar. Çavuştepe Kalesi, Urartu Krallığının önemli bir ekonomik merkezi olmasının yanı sıra, başkentin savunulması açısından da stratejik bir önem taşır ve askeri anlamda ele geçirilmesi zor bir kaledir, M.Ö. 8. yüzyılda "Uç Kale Yönteminin" de kullanıldığı ilk Urartu Kalesi olması da (Gündüz, 1995: 193), kaleye Urartu Krallığının savunulmasında verilen önemi gösterir.

Uç kalede yapılan kazılarda Çavuştepe'nin dolayısıyla, Urartu tarihinin özellikle M.Ö. 7. yüzyılını aydınlatması açısından önemli stratigrafik veriler elde edilmiştir. Rusa II çağında inşa edildiği tahmin edilen (Erzen, 1978:29) bir yapıda, yapılan çalışmalarda, M.Ö. 7. yüzyıla ait iki yapı evresi tespit edilmiştir. M.Ö. 7. yüzyılın ilk yarısını temsil eden ilk yapı evresi olan IA

evresine daha sonra aynı yüzyılın ikinci yarısında IB evresinde çeşitli eklemeler ve düzenlemeler yapılmıştır.

Uç Kalede M.Ö. 7. yüzyıl tabakasının ağır bir yangınla sonlandığı tespit edilmiş, bu yangının nedeni Çavuştepe Kalesinin genelinde tespit edildiği gibi İskit saldırılarının sonucuna bağlanmıştır. Uç Kale'nin surlarında kazı sırasında İskit tipi ok uçları ele geçirilmiştir (Erzen, 1972: 104) . Tüm kalede yıkım tabaklarında tespit edilen İskit tipi ok uçları, kaleye yapılan saldırının en önemli arkeolojik delilleri olarak kabul edilmiştir (Lev. V./9-14.) kalede araştırma yapan A.Erzen'e göre (1978; 55); binlerce adet ele geçen ok uçları, İskit saldırılarının çok şiddetli olduğunu ve uzun süren bir kuşatmanın sonucunda, İskitlerin kaleyi ele geçirdiğini ispatlamıştır. İskit saldırısına Çavuştepe kalesinin uzun süre dayanmasında kalede bulunan,olasılıkla ana kayaya oyulmuş büyük 3 adet su sarnıcının (Belli, 2000a; 215) büyük etkisi olmuştur.

Kazılar sonucunda ortaya çıkartılan yangın tabakasının kalınlığı da yıkımın ne kadar büyük olduğunun bir başka göstergesidir (Erzen, 1978; 55). Kalenin duvarlarına saptanarak deforme olmuş ok uçları ve kaleyi savunan bir Urartulu'nun kaleden düşerek, belinde kemeri ile bulunmuş iskeleti ve bulunan diğer iskeletler kaleye yapılan saldırının çok güçlü olduğunun başka göstergeleridir (Erzen,1978: 55).

Çavuştepe'de İskitlere ait ok uçlarının yanında, kemikten ve boynuzdan yapılmış dört adet at koşum parçası da ele geçirilmiştir (Lev.VII. /1,2; VIII./6). Bunlardan başka kalenin çeşitli yerlerinden İskitlere özgü olduğunu tahmin ettiğimiz, at koşum parçaları ve yine İskitlere ait olması muhtemel alet, silah vb. objelerin kazıda ortaya çıkartılmış olduğu, kazı

raporlarından anlaşılsa da ne yazık ki resim veya çizimleri yayınlarda yer almaz, bu nedenle buluntular üzerinde fazla bir yorumda bulunamıyoruz[7].

Kalenin tahrip edildiği sırada depolarda tahılların bolca olduğu gözlenmiştir (Erzen, 1976: 47; Erzen, 1978: 39; Erzen, 1984:151). Ayrıca kalenin bazı alanlarında zemin üzerinde tespit edilen dağılmış vaziyetteki kömürleşmiş buğday tanelerinin, kalenin istilası sırasında kaçan halkın yanlarına almak istedikleri buğday çuvallarından etrafa dağılmış olabileceği öne sürülmüştür (Erzen, 1976: 46). Kaleden çok az sayıda buluntunun çıkması, saldırı sonrası kalenin tamamen yağma edildikten sonra tahrip edildiğini de ortaya koymuştur, çünkü eğer bir yangın sonucu tahrip edilmiş olsa, ya da kale sakinleri tarafından yangına verilmiş olsaydı daha çok buluntunun ele geçeceği şeklinde yorumlanmıştır (Erzen 1978, 56). Kalenin tahribinden hemen sonra, İskitlerin kısa süreli de olsa kaleye yerleşmiş olabileceği muhtemeldir (Erzen, 1972: 106).

1.4. Ayanis Kalesi

Van Erçiş Karayolu'nun üzerinde yer alan Ayanis Kalesi, Van Gölü'nün doğu kıyısında Ağartı Köyünde, Van'ın 35 km. kuzeyinde bulunmaktadır. 1989'dan itibaren A.ÇİLİNGİROĞLU'nun başkanlığında arkeolojik kazıların sürdüğü Ayanis'in ismi "Eiduru dağının önündeki Rusa'nın Şehri" anlamına gelir (Çilingiroğlu ve Salvini, 2001: 15). M.Ö.7. yüzyılda büyük olasılıkla göçebe kavimlere karşı önlem olarak II. Rusa çeşitli kaleler yaptır ve Çavuştepe gibi bazı kaleleri de yeni surlarla takviye ettirir, Ayanis Kalesi'de büyük olasılıkla bu dönemde yapılmıştır.

Ayanis Kalesi'nde ele geçen İskit tipi ok uçları üzerine tipolojik ve buluntu kontekstlerine göre ayrıntılı çalışmalar yapılmıştır (Derin-Muscarella,

[7] İskitlere ait olası muhtemel objelerin resim veya çizimleri bulunmasa da tanımları yer almaktadır bkz. Erzen, 1967:143; Erzen, 1972: 107;

2001; Çilingiroğlu, 2005). 346 adet İskit tipi ok ucunun ele geçirildiği (Lev. V/15-17) Ayanis'te (Çilingiroğlu, 2005:63), bu tip ok uçlarının buluntu yerleri kaleye yapılan saldırının yönünü ve şiddetini göstermiştir.

29-31 metre arasında tahmin edilen (Çilingiroğlu,2001: 25) sur duvarlarının doğusunda, kuzeyden dördüncü bastiyonun önünde bazıları duvara saptanmış durumda çok sayıda ok ucu ortaya çıkartılmıştır, etrafa dağılmış olan bir miktar ok ucu ise saldırıya uğrayan duvardan düşen kerpiçlere saptanan ok uçları olabileceği iddia edilmiştir (Derin-Muscarella, 2001:192).

Kalenin dış duvarları üzerinde şimdiye kadar tespit edilen 122 tane İskit tipi ok ucu (Çilingiroğlu, 2005: 63), kaleye bir saldırının olduğunu doğrular. Ok uçlarından başka, göçebe hayvan üslubunda yapılmış bir kabza başı (Çilingiroğlu ve Erdem, 2008: 127, res. 9) (Lev. XIV/1) kalede Kimmer veya İskit unsurlarının bulunmuş olabileceğini düşündürür. Kaleye bir saldırının olduğu gerçektir ancak bu saldırıyı Kimmer, İskit veya Med unsurlarından hangisinin gerçekleştirdiğini, diğer Urartu kazı merkezlerinde de olduğu gibi söylemek zordur. Kazı raporlarında da bu nedenle kaledeki yıkım evrelerinin hiç birinden göçebe kavimler sorumlu tutulmaz.

1.5. Diğer Urartu Merkezleri

Toprakkale: Tuşpa'ya yaklaşık 7 km uzaklıkta bulunan Toprakkale günümüze çok fazla tahrip edilmiş bir şekilde ulaşmıştır. Kaleden ele geçen birçok buluntu bugün British Museum'da bulunmaktadır, 700 den fazla ok ucunun çıktığını bildiğimiz kalede M.Ö. 7. yüzyılın sonuna tarihlenen İskit tipi ok uçları çıkartılmıştır (Wartke, 1990: Abb.9) .

Kayalıdere: C. A. Burney tarafından kısa bir süre çalışılan Muş'un Varto ilçesindeki kalede bir adet İskit tipi ok ucu çıkartılmıştır (Lev. V./ 18) (Burney, 1966: fig. 21/10). Muş bölgesinden İskitlere ait olduğunu bildiğimiz bir baltanın da bulunmuş olduğu bilgisi ve Muş'un coğrafi olarak geniş bozkırlara sahip olması, bekli de Muş ve çevresinin göçebe kavimlerin ilgisini çekmiş bir coğrafya olmasına neden olmuştur.

Altıntepe: Urartuların batıdaki bilinen en büyük merkezi olan Altıntepe Erzincan ilinin 14 km kuzeydoğusunda bulunan merkezde 1959-1967 yılları arasında T.Özgüç tarafından çalışılmıştır, 2003'den sonra ikinci dönem kazıları devam etmektedir. Altıntepe'den bir mezardan ele geçirilen ve M.Ö. 7. erken yüzyıla tarihlendirilen bir at koşum takımının (Lev. VII./ 3) benzerlerinin Kelermes gibi erken İskit kültürünü yansıtan merkezlerde bulunması Altıntepe sakinlerinin İskitler ilişkiyi geçtiğini göstermesi açısından önemlidir (Özgüç, 1989).

2. Geç Hitit Devletleri ile İlişkileri

Geç Hitit Devletlerinin egemen oldukları bölgede göçebe kavimlerle ilişkilerini arkeolojik verilerden çok Asur yazılı kaynaklarından öğreniyoruz, bunun temel nedeni Geç Hitit merkezlerinde yapılan kazıların az ve kısa süreli olmasıdır. Daha önce kazılan Kargamış, Zincirli ve M.Ö. 7-4 yüzyıla tarihlenen Deve Höyük mezarlığı gibi çalışma yapılmış merkezlerde göçebe kültüre ait olması muhtemel arkeolojik buluntular ele geçmesine rağmen, Kargamış dışındaki merkezlerde muhtemel bozkır göçebelerinin akınlarının izlerini takip etmemiz oldukça zordur. Yeni başlamış olan Zincirli Höyük kazısı gelecekte hem Geç Hititler hem de, göçebe kavimlerin hareketleri konusunda önemli bilgiler vereceğini ummaktayız.

2.1. Kargamış

Bugün Gaziantep'e bağlı Kargamış ilçesi sınırları içinde, Fırat nehrinin batı kıyısında, Türkiye Suriye sınırında bulunan önemli bir Geç Hitit Kenti olan Kargamış, 1911-1914 yılları arasında ve 1920 de D.G. Hogarth, 1921 de ise Woolley başkanlığında çalışılmıştır. Bugün askeri alan içinde ve bir kısmı mayınla döşeli olan kentte kazılar sırasında zengin demir cağı heykeltıraşlık eserleri ile önemli yazıtlar ve M.Ö. 7. ait mezarlıklar ve mimari açığa çıkartılmıştır.

Kargamış Anadolu ve Suriye ticaret yolları açısından önemli bir geçiş noktasında bulunduğu için Asur Devleti içinde büyük önem taşımaktadır. Asur Devleti'nin II.Asur-Uballit döneminde zayıflaması sırasında, kralın sığındığı son Asur yerleşmesi olarak da karşımıza çıkar, M.Ö. 609 yılında Asur kuvvetlerinin Kargamış'ı alması ile Asur imparatorluğu da tamamen yıkılmıştır (Erzen, 1978:52).

Kentte yapılan kazılarda ortaya çıkartılan ve M.Ö. 609 yılında Med saldırıları sırasında tahrip olan, "ev D" olarak adlandırılan yapı kompleksinde İskit tipi olarak nitelendirilebilecek ok uçlarının da olduğu, tip açısından zengin ok ucu koleksiyonu ortaya çıkartılmıştır (Woolley, 1969:123-129). Bunun yanında ev D'nin hemen yanında ortaya çıkartılan "ev E" olarak adlandırılan başka bir yapı kompleksinde de 1 adet İskit tipi ok ucu kalıbı ele geçirilmiştir (Woolley, 1969: 129-130).

İskit tipi ok uçlarının M.Ö. 7. yüzyılın sonlarına doğru Asur coğrafyasında yoğun olarak kullanıldıkları dikkate alındığında, Kargamış buluntularının sahiplerinin Kimmer veya İskitli olduklarından şüphe edilebilir. Ancak M.Ö. 609 yılında kente yapılan Med saldırısında, İskitlerinde olabileceği M.Ö. 612 yılında Ninive'nin alınmasında, Asur'a karşı antlaşan, Med ve İskit kuvvetlerinin ortak saldırısı dikkate alındığında oldukça güçlü bir ihtimaldir.

Kargamış'ta yapılan kısa süreli kazı çalışması sonucunda ele geçen az sayıda buluntulardan hareket ederek kente göçebe kavimler tarafından bir saldırının yapıldığını kesin olarak söylememiz zordur.

3. Phryg Devleti ile İlişkileri

Demir Çağı Anadolu'sun da geniş bir coğrafi alanda etkisini hissettiren Phryg kültürünün özellikleri ve gelişim evreleri hakkında bilgi veren arkeolojik merkezler azdır. Gordion ve kısmen Kaman Kalehöyük dışında uzun süreli kazılan ve güvenilir stratigrafik veriler veren başka bir Phryg merkezide yoktur. Gordion kazıları elimizdeki en sağlam verileri sunmaktadır, bunun birlikte birçok kısa süreli çalışmaların yapıldığı bazı Phryg merkezlerinde de Kimmerlerin izleri gözlenmektedir.

3.1. Gordion

Bugün Ankara-Eskişehir yolunun yakınında bulunan ve Polatlı'nın 29 km kuzeybatısında yer alan Yassıhöyük/Gordion, Sangarios (Sakarya) ve Tembris (Porsuk) nehirlerinin kesiştiği yerde bulunur (Young, 1978:11). Antik Kral yolunun da üstünde bulunan Gordion, konumu itibariyle Anadolu'nun doğusu ile batısı arasında önemli bir geçiş noktasıdır.

Phryglerin başkenti Gordion ilk kez iki Alman Arkeolog kardeşler Gustav ve Alfred Körte tarafından keşfedilmiş ve bilim dünyasına 1900 yılında yaptıkları ilk kazılarla tanıtılmıştır (Körte, G., A., 1904). Bu kazının ardından Pennsylvania Üniversitesinden Rodney S. Young tarafından ikinci dönem kazıları Gordion'da başlatılmış ve 1950-1973 yılları arasında 17 kazı sezonu ile sürdürülmüştür. Günümüze kadar süren üçüncü dönem kazıları ise Rodney S. Young'ın öğrencileri tarafından 1987 de yeniden başlatılmıştır.

Erken Bronz çağından Ortaçağ'a kadar uzanan bir süre içerisinde 11 stratigrafik tabaka veren Yassıhöyüğün son çalışmalar ile M.Ö. 9. yüzyıla tarihlenen 6a tabakasının, yaklaşık olarak M.Ö. 7 yüzyılın başlarında Kimmerler tarafından tahrip edildiği uzun yıllardır genel kabul görmekteydi (Voight, 2001:195).

Gordion'da yapılan kazılarda "Erken Phryg Tahrip Tabakası" olarak isimlendirilen ve Kimmerler tarafından gerçekleştirilen bir yağmanın etkisi sonucunda oluştuğu iddia edilen, YHSS 6a tabakasının tarihlendirilmesi, Gordion kazılarının önemli bir sorunudur, özellikle yeni yapılan kazılardan elde edilen değişik verilerin değerlendirilmesi yıkımın tarihinin saptanmasında yeni sorunları da gündeme getirmiştir. Kimmerlerin yol açtığı iddia edilen bu yıkım tabakası ilk kez 1959 yılı kazılarında tanımlanmıştır (Young, 1964b: 54; 1960: 62; 1960a:243). Özellikle Teras yapısı olarak adlandırılan ve her biri 11x14 m ölçülerinde yan yana sıralanmış 8 megorandan oluşan ve genel işlevleri gıda maddelerinin depolanması ve tekstil ürünlerinin üretilmesi olan (Young, 1975: 40; Burke, 2005:71) yapı kompleksi bu yıkımdan oldukça çok etkilenmiştir. Komplekstekі buluntular birçoğu yanarak kömürleşmiş veya erimişlerdir, ahşap konstrüksiyon tamamen yanmış, megaronların tavanları yangından etkilenerek çökmüştür (Young, 1960a: 242; Voight, 1994: 272; DeVries, 1990:384-387). Teras yapısındaki yangın tabakasından çıkartılan bir boyalı Phryg Askos'u, Yine Gordion'da bulunan P tümlüsündeki 3 Askos ile benzer özellikler taşımaktadır (Young, 1964a: 286).

Teras yapısı dışında yönetimle ilgili önemli bir yapı olduğu sanılan Büyük Megaron olarak da adlandırılan 3. nolu megaronun da yoğun bir yangın sonrası bir yıkımla karşılaştığı anlaşılmıştır (Young, 1960a: 241; Mellink, 1991: 626- 629; DeVries, 1980:36). 3. Megaronun hemen yanında yer alan, 4. megaronun da yoğun bir yangın geçirdiği tespit edilmiştir, bu megaron da bulunan küçük buluntuların konumları Kimmerler'in yangın öncesinde değerli eşyaları yağmaladıkları şeklinde yorumlanmıştır (Young, 1964a: 287; DeVries, 1980: 36).

Gordion sitadelinin doğusu Kimmer yıkımından kısmen de olsa kurtulmayı başardığı iddia edilmiştir, bu alanda bulunan 11. megaronun sadece küçük bir bölümü yangın geçirmiştir (DeVries, 1980: 36). Bunun dışında şehrin girişinde bulunan 1. ve 2. megaronlar da kısmen hafif bir yangın geçirmişlerdir (DeVries, 1980: 36). Teras yapısının hemen karşısında yer alan ve mimari karakter yönünden büyük benzerlik gösteren yan yana sıralı 3 megaronun ortaya çıkarıldığı CC yapısı da yine tahribe yoğun olarak maruz kalmış başka bir alandır (Young, 1975:41).

Gordion'nun Erken Phryg yıkım tabakasının yani YHSS 6a tabakasının sonladığı tarih ve bu tarihten sonra Gordion'nun dolayısıyla, Phryg Krallığının akıbeti önemli sorunlardır. Kimmer yıkımının tarihini antik kaynaklara dayandırarak Phryg kralı Midas'ın ölüm tarihi ile eşleştirilmek istemiştir (Akurgal, 1955: 123 vd, Muscarella, 1989, 335).

Kimmerler'den alınan yenilginin acısıyla Midas'ın kendini öldürmesi teorisi, arkeolojik olarak da Gordion'da bulunan ve YHSS 6a ile yakın tarihlere verilen "Midas Mount-MM" olarak adlandırılan, Anadolu'nun ikinci büyük tümülüsüne, gömülen kişi olduğu yönündeki iddia ile desteklenmiştir. Ancak Gordion civarındaki hiçbir tümülüsün sahibinin Midas olduğunu iddia edebilecek kesin deliller elimizde yoktur (Devries,2006: 50). Yıkım tabakası ile aynı tarihlere verilen MM tümülüsünde yapılan kazı çalışmalarında yerel ve doğu kökenli zengin hediyelere rastlanmasına rağmen hiçbir altın buluntuya rastlanmaması, Kimmerler'in Gordion'daki tüm altınları yağmaladığı görüşünü ön plana çıkarmıştır (Akurgal, 1955:115;Tarhan, 1984:112; 2002:604). Ancak gerek MM tümülüsünde olduğu gibi aynı dönem tümülüslerinde ve Yassıhöyüğün ilgili tabakasında çok az altın ele geçmesini Herodot'un Midas hakkında tüm altınlarını Yunanistan'daki Delphoi Apollon kutsal bilicik merkezine bağışladığı yönünde verdiği bilgilerini de unutmamak gerekir.

Son senelerdeki arkeolojik kazılar ve arkeometri metotları, YHSS 6A tabakasındaki yıkımın tarihi ve nedeni yönünden, yeni önerileri gündeme getirmiştir. Teras yapısından 2. megarondan alınan 256 ağaç örneği Dendrokronolojik olarak incelendiğinde ağaçların kesim tarihinin M.Ö. 861 yılı olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Voight, 2005:30). YHSS 6A yıkım tabakasında yapılan son kazı çalışmalarından elde edilen veriler ile eski kazıların verileri bir araya getirildiğinde ve başka kazı merkezlerinin verileri ile karşılaştırılma yapıldığında, YHSS 6a evresindeki tahribatın eskiden önerilen M.Ö. 700 yıllarına değil, M.Ö. 800 yıllarına tarihlendirilmesi gerektiği son yıllarda ağırlık kazanmaya başlamış, bir görüş olarak Gordion kazı ekibi tarafından öne sürülmektedir (Voight, 2005:28 vd.; 2001:195). Ancak bu tarih Kimmerler'in Anadolu'daki etkinliklerinin başlaması için çok erken bir tarihtir, son yayınlarda Gordion kazı ekibi YHSS 6A tabakasının Kimmerler tarafından yıkılmış olamayacağı tezini savunmaktadır (Voight, 2006:30)

Son kazılar Gordion'daki en büyük yerleşmenin YHSS 6A evresinde değil, YHSS5 evresinde olduğunu göstermesi ve YHSS 6A evresi ile YHSS 5 evresi arasında bir boşluk olmaması, inşaat faaliyetleri tahribin hemen arkasından büyük bir hızla başlamış olması (Voight, 2005:31) krali yönetimde de bir boşluğun olmadığını (Voight, 2005: 31) göstermiştir. Bu açıdan YHSS 6a evresinde, bir çok araştırmacının kabul ettiği gibi Kimmer saldırısı sonrası Gordion'un uzun bir süre terk edildiği ve Phryg Krallığının politik gücünün bittiği (Mellink, 1991: 634; Muscarella, 1989: 333 vd.; Akurgal, 1955: 123 vd.; Özkaya, 1995:14; Sivas, 1999:37) görüşü son veriler üzerinde yapılan inceleme ile arkeolojik olarak desteklenmemektedir.

Kısaca Gordion'da yapılan son çalışmaların ortaya koyduğu üç önemli sonuç vardır. (1) YHSS 6A tabakasını sonlandıran yangından hemen sonra yeniden inşa faaliyetleri hemen başlamıştır. (2) bu inşa faaliyetleri sırasında geniş bir alan doldurulmuştur, (3) Gordion en geniş yerleşim ölçülerine YHSS 6A tabakasında değil, YHSS 5 tabakasında ulaşmıştır (Voight, 2005: 31).

YHSS 6A yıkım tabakasında dikkat çekici bir konuda bu tabakadan veya höyüğün başka tabakalarından göçebe kültüre ait çok az sayıda (onlarda tartışmalı) buluntunun ortaya çıkartılmış olmasıdır. Yassı Höyükten göçebe kültüre ait olduğu tartışmalı olan tek eser R yapısından bir çukur içerisinden çıkartılmıştır (Lev. XIV/ 3). Ancak Yassı Höyüğün çevresindeki tümülüslerden göçebe kültüre ait olması daha yüksek ihtimal olan, çeşitli eserler gün yüzüne çıkartılmıştır. Özellikle daha önceleri Kimmerlerin yaptığı söylenen Gordion'daki yıkımdan sonraya tarihlendirilen tümülüslerden ele geçmiştir, özellikle göçebelerin etkisinde ticaret yapan bir tüccara ait olduğu düşünülen ve M.Ö.620–600 yılları arasına tarihlendirilen (Kohler, 1995:192) J tümülüsünden hediye olarak bırakılan 6 adet farklı tiplerdeki İskit tipi ok uçları dikkat çekicidir (Kohler, 1995:213, fig. C.). Tümülüs P başta olmak üzere tümülüslerden çıkartılan bazı plakalarda görülen hayvan betimlerinde göçebe hayvan üslubundan etkilerini görmek mümkündür, bu eserlerin bölgedeki Kimmer unsurlarından etkilendiğini sanmaktayız (Kohler, 1964:58 vd.)

Gordion tümülüslerinin yapım teknikleri ve ölü gömme adetleri yönünden de göçebe kültürün özelliklerini yansıttığı görülmektedir. M.Ö. 7. yüzyılın başlarına tarihlendirilen KY tümülüsü bu açıdan dikkat çekicidir, iki adet atın kurban edilerek, mezar hediyesi olarak tümülüse bırakılması, Altay Kurganlarında görülen bir ölü gömme adeti olarak karşımıza çıkmaktadır (Marsadolov, 2000: 248). Ayrıca KY tümülüsünde diğer Gordion Tümülüslerin de sıklıkla rastlanan Phryg eserlerinin de çıkartılmamış olması bu tümülüsün göçebe kültüre ait olması gerektiği düşüncesini güçlendirmiştir. Özellikle Z tümülüsü başta olmak üzere birçok tümülüsün mimari yapılış tarzları ile de Altay Kurganları ile benzerlikleri vurgulanmıştır (Marsadolov, 2000: 248; Kohler, 1995:155). Gordion tümülüsleri ile Altay kurganları arasındaki diğer benzerlikleri de Marsadolov genellikle mezara bırakılan hediyelerde bulur, bunlar kaplar, ufak bronz çiviler, gemler, hayvan üslubunda eserler ve küçük ahşap masalardır (Marsadolov, 2000: 248). Ancak bu iddia edilen benzerlikler, Gordion Tümülüslerinin doğrudan Kimmer

veya İskitler tarafından yapıldığını veya onların etkisi ile yapıldığını kesin olarak söylemek için yetersizdir.

Gelecekte devam edecek olan Gordion kazılarının Phryg uygarlığı hakkında bilgilerimizin arttıracağı kuşkusuzdur, Gordion'daki kazılar dikkate alındığında Kimmerler'in Gordion'nu, tahrip edip etmedikleri tartışmalıdır Gordion'da göçebe kültüre tartışmalı çok az sayıda buluntunun bulunmaması da Kimmerler'in Gordion'daki izlerini takibini zorlaştıran bir durumdur. Phrygler hakkında sağlam stratigrafik veren tek merkez olma durumunda olan Gordion'da ki çalışmalar Phryg-Kimmer ilişkisi ve Kimmerlerin Anadolu'daki etkinliklerinin daha iyi anlaşılması açısından gelecek yıllarda daha önemli bilgiler verecektir.

3.2. Diğer Phryg Kazı Merkezleri

Boğazköy: Çorum'un Sungurlu İlçesinin 22 km. güneydoğusunda bulunan, Hititlerin başkenti Hattuşa, Hititlerin yıkılması ile kısa bir süre önemini kaybeden merkez, yoğun Phryg kültürünün bulunduğu demir çağının da önemli bir merkezi olmuş olmalıdır. Boğazköy kazılarında göçebe kavimlere ait çok sayıda eser gün ışığına çıkarılmıştır, şüpheli bir at koşum takımı (Boehmer, 1972: taf. LVIII, 1695), hayvan üslubunda işlenmiş yabani keçi betimli kayış dağıtıcısı parçası (Ivantchik, 2001a: 86) ve aralarında Anadolu'da ki en eski üç kanatlı kovanlı ok ucu örneğininde bulunduğu çok sayıda İskit tipi ok ucu (Boehmer,1972:110-113) ele geçmiştir. Boğazköy'de son demir çağı tabakasında bir surun yapıldığı tespit edilmiş ve bu surun Kimmerlere karşı bir önlem olarak yapıldığı düşünülmüştür. Ancak ok ucu vb. buluntuların kontekstlerine göre değerlendirmelerinin eksik oluşu, göçebe kavimlerin Boğazköy'de bulunma ihtimallerini düşürmektedir.

Midas Kenti: Eskişehir'in 90 km güneydoğusunda bulunan Yazılıkaya köyünde yer alan ve Midas Kenti olarak literatüre geçmiş olan ve karakteristik Phryg kalesi özelliklerini taşıyan kentin çevresindeki dinsel amaçlı yapılan kaya fasadları, buranın Phryglerin önemli kült merkezlerinden birisi olduğunu göstermiştir (Sevin, 2001:210). Antik Cağdaki ismini bilmediğimiz kentte 1936-1939 yılları arasında İstanbul Fransız Arkeoloji Enstitüsü tarafından ilk kazı çalışmaları gerçekleştirilir, 1970 ve 1990-1993 yılları arasında Eskişehir Arkeoloji Müzesi kentte temizlik çalışmaları geçekleştirmiştir (Sivas, 1999:19-20). Özellikle 1936-1939 yılları arasındaki daha çok kentte bulunan kaya fasadlarının işlevi ve tarihi üzerine yoğunlaşan kazı çalışmaları sırasında İskit tipi 2 adet ok ucu ele geçmiştir (Haspels,1951:97,PL42 a/4, b/2). Kazı çalışmaları dışında kentte birçok araştırmacı özellikle Phryg kaya anıtlarını incelemek üzere yüzey araştırmaları ile çevrede ufak çaplı temizlik çalışmaları yapmıştır. Bu araştırmalar sırasında 2 adet daha İskit tipi ok ucu ele geçmiştir (Sivas,T., 2004:156,r.4; Tuna-Çağlar, 2000:70, r.10). Phryglerin bilinen en büyük kült merkezi olma özelliği kentin gelen armağanlar ile değerli eserlere sahip olduğunu ve bu yüzden kentte yağmalama amaçlı Kimmerler akınlarının gerçekleşmiş olabileceği düşünebiliriz. Bulunan bu ok uçlarının da Kimmerler'in kentte saldırının kanıtı olarak görülebilir. Ancak toplam 4 ok ucu ile bu yargıya varmak oldukça zordur.

Yenidoğan Höyüğü: Ankara-Polatlı yolu üzerinde, Ankara'ya 60 km ve Gordion'a yaklaşık 15 km uzaklıkta bulunan Hacı Tuğrul köyü arazisi içinde kaldığından, Tuğrul Höyük olarak da adlandırılan (Mellink, 1973:179) höyük, Yassıhöyükten'de büyük olup, Ankara çevresindeki en büyük höyüktür. Kazı çalışmaları 1972 yılında başlamış 1976,1978 ve 1979 yıllarında devam ettirilmiştir. Höyüğün etrafının 4 kuleli bir sur ile çevrelendiği anlaşılmıştır. 5.50 m. yüksekliğine ulaşan kerpiç sur üzerinde yapılan kazılarda büyük bir yangın izine rastlanmış ve bu yangından Kimmerlerin sorumlu olduğu yorumu yapılmıştır (Tezcan, 1981: 45; Mellink, 1980:508). Maalesef Yenidoğan Höyüğü hakkındaki bilgilerimiz bir ön kazı raporundan

ve kısa kazı tanıtım yazılarından ibarettir. Phryglerin başkenti Gordion'a bu kadar yakın bir höyükte yapılan kazı çalışmalarının detaylı olarak yayınlanmaması, bölgedeki Phryg tarihinin ortaya çıkartılması açısından da önemli bir kayıptır. Yenidoğan Höyüğünde yapılacak kazı çalışmaları şu anda Phryg yerleşiminin stratigrafisi hakkında bilgi veren tek merkez olan Yassıhöyüğün, sağlamasının yapılması açısından önem taşımaktadır. Ayrıca anlaşıldığı kadarıyla Yassıhöyük'ten daha büyük surlara sahip bulunan Yenidoğan höyüğünün incelenmesi ile bozkır göçebelerinin İç Anadolu'da yaratmış olduğu etkilerin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

Sultanhanı Höyüğü: Kayseri'nin 50 km uzaklığında olan Sultanhanı höyüğü, yakınından geçen Kayseri- Sivas demiryolunun yapımı sırasında inşaat için höyükten taş ve toprak alımı sırasında ele geçmiş ve bugün Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesin'de bulunan bir Hitit hiyeroglif yazıtlı stel ile bilim dünyasının ilgisini çekmiştir. Çeşitli dönemlerde farklı araştırmacılar tarafından kısa süreli kazı çalışmaları yapılmıştır (Emre, 1973: 87). Kazı çalışmalarında kısmen tahribe uğramış 12 metre uzunluğunda, en yüksek yeri 4.23 m olarak korunmuş meyilli duvarlardan oluşan ve üstü çeşitli boylarda taşlarla kaplanmış bir tahkimat ortaya çıkartılmıştır (Emre, 1973; 89). Bu duvarın tüm seviyelerinde aynı özelliklere sahip Phryg keramiği ortaya çıkartılmıştır; bu durum ortaya çıkartılan taş tahkimatın Sultanhanı Höyüğündeki Phryg yerleşiminin tahrip edilmiş sitadelini korumak için yapıldığını bize gösterir (Emre, 1973; 90). Taş tahkimatın üzerinde ortaya çıkartılan ve yayında iki adet olarak görülen İskit tipi ok uçları Sultanhanı Höyüğündeki Phryg yerleşiminin bozkır göçebeleri tarafından tahrip edildiğinin bir kanıtı olarak görülmüştür (Emre, 1973:115).

Pazarlı: Çorum'a bağlı Alaca'nın Pazarlı köyünde 1938 yılında H.Zübery Koşay ve Mahmut Akok tarafından yaklaşık 2 ay süren kazı çalışması sonucunda ortaya çıkartılan ve önemli bir Phryg yerel yönetim

merkezi olduğu anlaşılan Pazarlı. Phryg kültürüne ait önemli eserlerin ortaya çıkartıldığı bu yerel yönetim merkezi kazısı hakkında bilgilerimiz tek bir yayından ibarettir (Koşay, 1941). Kale tipi bir yerleşim olduğu anlaşılan Pazarlıda Phryg çağına ait tespit edilen ve önemli bulunan üç kültür katıdan, en eski olan ilkinin bir yangın sonucu ile sonlandığı belirlenmiştir (Koşay, 1941: 3). Bu tabakadan çıkartılan muhtemelen İskit tipi olan ok ucu[8] dikkate alınarak bu tabakanın yıkımından Kimmerlerin sorumlu tutulabileceği iddia edilmiştir (Dönmez,2002: 37).

Maşat Höyük: Tokat il merkezinin güneybatısında, Zile'nin 20 km güneybatısında bulunan höyükte, uzun süre sürdürülen kazılar sonucunda üç evreli zengin bir Phryg tabakası çıkartılmıştır. Maşat Höyükte ele geçirilen 2 adet İskit tipi ok ucu, ters simetrik atların betimlendiği bir koşum takımı parçası ile stilize bir tarzda işlenmiş atlı savaşçı betimli bir seramik parçası Maşat höyükte Kimmer veya İskit unsurlarının olabileceği düşünülmüştür (Dönmez, 2007:61). Maşat höyüğün Karadeniz ile İç Anadolu bölgeleri arasındaki geçiş bölgesindeki konumu da dikkate alındığında bu ihtimal artmaktadır.

Kaman Kalehöyük: Kırşehir'de bulunan ve 1986 yılından itibaren çalışılan höyükte, çeşitli tipte çok sayıda İskit tipi ok ucu ve göçebe kültüre ait olması muhtemel başka eserler ele geçirilmiştir. Ancak M.Ö. 7- 4 yüzyıllar arasındaki her katmanda çıkartılan ok uçları, dikkatli yapılan bir kazı olan höyükte konteks içinde ayrıntılı olarak değerlendirilmemiştir. (Mori ve Omura, 1993: fig.12/ 8; Omura, 1999: fig. 8/1-6, Omura, 1996: fig.16/12; Omura, 2002; Omura, 1995)

[8] İki Mahmuzlu olan ucu Anadolu'da başka bir benzeri olmayan ünik bir eserdir.

Daskyleion: Balıkesir'de bulunan Daskyleion'da 1988 yılından beri sürdürülen kazılarda ortaya çıkartılan ve ilk yapım evresi M.Ö. 8. yüzyıla tarihlendirilen, M.Ö. 7. yüzyılın ortalarında ve ardından da M.Ö. 6. yüzyılın başlarında yenilenen tapınak Kybele tapınağının M.Ö. 7. yüzyılda yanıp, yıkıldığı anlaşılmış ve bu yangından Kimmerler sorumlu tutulmuştur (Bakır, 2004:59)

4. Lydia Devleti ve Batı Anadolu İle İlişkileri

4.1. Sardes

Yazılı belgelerden Sardes'in M.Ö.645'de Kimmerler tarafından akropol hariç ele geçirildiği hakkında bilgilerimiz bulunmaktadır. Bu bilgi ışığında Sardes kazısındaki arkeolojik verilere değerlendirdiğimiz zaman, bu bilginin doğruluğu hakkında kesin bir yargıya varamıyoruz.

Sardes kazılarında İskit tipi ok uçları ve göçebe hayvan üslubundan etkilenmiş eserler ortaya çıkartılmış olsa da, Kimmer akınlarının izlerinin net olarak tespiti zayıf stratigrafik veriler yüzünden zordur. Merkezde tespit edilen Lydia III tabakası M.Ö. 7 yüzyılın ortalarında bir tarihte büyük bir yangınla sonlanmıştır. Bu yıkımın en iyi izlendiği alan olan "House of Bronzes" (HoB) alanında ele geçe geçen bulgular ani bir akının olduğu yönündeki ve bu yıkım tabakası içinde bazılarının uzuvları kopmuş en az 15 insan ve çeşitli hayvanların iskeletlerine rastlanmıştır. Bu yıkım evresinden yerleşimin kesilmediği ve kısa bir süre sonra yeni yerleşim evresinin oluştuğu gözlenmiştir (Ivantchik, 2001b:72). Lidya III evresine ait bir yıkım tabakası da "Poctolus Cliff" (PC) alanında tespit edilmiştir, HoB alanı ile benzer özellikler taşıdığı gözlemlenmiştir (Hanfmann-Detweiler, 1961: 19vd.).

Herodot'un bildirdiği gibi Akropolde bugüne kadar herhangi bir tahrip tabakasıyla karşılaşılmamıştır (Mitten, 1966:44). Açık bir şehir olan Sardes

M.Ö. 7 yüzyılda surlarla çevrilmesinin nedeni büyük olasılıkla artan Kimmer saldırılarına karşı bir tedbirdir, surların şehre sağladığı savunma güvenliği kenti geleceğin önemli ticaret merkezlerinden biri yapmıştır (Hafmann ve Detweiler, 1966b:92)

Arkeolojik olarak Kimmerlerin yapmış olduğu saldırıların izlerini net olarak takip edilemese de kenttin çeşitli yerlerinde bulunan ok uçları, kayış dağıtıcıları ve benzerlerinin Güney Sibirya'da bulunduğunu bildiğimiz büyük olasılıkla İskit üretimi olan sarmal olarak betimlenmiş karışık bir yaratığın bulunduğu kemik plaka gibi birçok eser göçebe kavimlerin Sardes' teki varlıklarının kanıtı olarak kabul edilebilir. Birkaç kayış dağıtıcısı örneğinde gördüğümüz gibi bazı eserlerin yerel üretim olma ihtimalleri Lydia'nın göçebe kavimlerle sadece savaşlar ile değil, ticari ilişkilerle de iletişim içinde bulunabileceğini göstermesi açısından ilginçtir . Kimmer ve İskit saldırılarının karakteri de incelenirse bu saldırıların amacının büyük olasılıkla ticarette kullanılabilecekleri malzemeleri elde etme amaçlı olduğu sanılmaktadır.

4.2. Batı Anadolu Merkezleri

Yazılı kaynaklarda Batı Anadolu'daki etkinliklerinden haberdar olduğumuz Kimmerlerin arkeolojik izleri bu bölgede, diğer bölgelerle kıyaslanınca daha zor takip edebiliyoruz. Kazısı yapılmış birkaç merkezdeki bazı yıkım evrelerinden Kimmerler sorumlu tutulsa da arkeolojik veriler açısından bu iddiaların ispatlanması zordur.

Kimmerlerin tahrip ettiği iddia edilen merkezler şunlardır: Miletos'ta M.Ö. 7. yüzyılın başına tarihlendirilen bir yangın evresinden Kimmerlerin sorumlu tutulması (Hommel, 1960: 39), gibi zayıf veriler ile Kimmer akınlarının etkilerinden söz edilse de çoğu yetersiz stratigrafi yüzünden kesinleşememektedir. Panionion yakınlarında bulunan Melie kentinin Akropol duvarlarında bulunan 2 adet ok İskit tipi ok ucundan hareketle,

buradaki M.Ö. 7. yüzyıldaki bir tahrip tabakasından Kimmerlerin sorumlu olabileceği iddia edilmiştir (Kleiner vd. 1967:95-96).

Antik yazarların Kimmerler tarafından yağmalandığını bildirilen ve döneminin önemli bir merkezi olan Ephesus Artemis tapınağında yapılan kazılarda birincisi M.Ö.8-6 yüzyıllar arası, ikincisi M.Ö. 6-4 yüzyıllar arası ikide defa tahrip edildiği anlaşılmıştır (Bammer, 1990:144). Bu yangın evrelerinden M.Ö. 6 yüzyılda olanlardan birisinden Kimmerler sorumlu tutulmuş (Hogarth, 1908:239) olmasına karşılık burada yapılan son çalışmalarda Kroisos döneminde tapınağın tahrip edilmiş olma ihtimalinin daha fazla olduğu görülmüştür (Bammer, 1990:137-160).

Bunun dışında Lydia'nın da bölgeye sık sık saldırılar yaptığı ve bu saldırılarında büyük olasılıkla yerel üretim İskit tipi ok uçlarını kullandığını düşünürsek, bu tip ok uçlarının bulunduğu her merkezde Kimmerlerin izlerini aramak yanlış olacaktır. Büyük olasılıkla yerel üretimde olsa Göçebe kavimlerinin izlerini Arkeolojik olarak takip etmemizi kolaylaştıran İskit tipi ok uçlarının bulunduğu merkezler çalışmamızın ilgili kısmında verilmiştir (Bkz. s. 70 vd.).

5. Anadolu'da Ortaya Çıkartılan Göçebe Kültüre Ait Mezarlar

Yeryüzündeki evleri atları ve çadırları olan göçebe kültürün mimari olarak buluntuları sadece mezarlarıdır. Ölü gömme adetlerinde kurgan mezarlar ve at kurbanları ile bilinen göçebe kavimlerin Anadolu'da tespit edilen mezarları ne yazık ki oldukça azdır. Büyük olasılıkla kurgan olan ancak ne yazık ki oldukları gibi günümüze ulaşamayan Norşun Tepe ve İmirler içindeki buluntuları ile Kimmer ve İskit kurgan kültürünün Anadolu'da da olduğunu gösteren kesin deliller sunmaktadır.

At gömütlerinin olduğu Gordion KY tümülüsü (bkz. s. 58) ve Eskişehir Demircihöyük Sarıket nekropolünde çıkartılan mezarlar Kurgan kültürünün at kurbanı geleneğini hatırlatsa da buluntular yönünden oldukça zayıf veriler vermektedir. Bu açıdan Sarıket nekrpolü at gömüdü ilginçtir. İstanbul-Bursa karayolu üzerinde, Eskişehir'in 25 km batısında bulunan Demirci Höyüğün batısında bulunan ve Elamı Karataş-Semayük'ten sonra Batı Anadolu'daki en büyük nekropol olan Sarıket nekropolün 1990 ve 1991 yıllarında yapılan kazı çalışmaları yapılmıştır. Çalışmalar sonucunda M.Ö. 7-4 yüzyıllar arasında buluntu veren büyük bir nekropol ortaya çıkartılmıştır. Nekropolde ele geçirilen bir atın bulunduğu gömüt ilginç bulunmuştur. Soluna doğru yatırılmış, başı batıya bakmakta olan yaklaşık 200x120 cm. boyutlarında bir at iskeletinin yakınlarında biri bükülmüş halde, biride kırılmış halde iki adet demirden yapılmış at koşum takımına ait yanaklık parçası bulunmuştur, korozyondan dolayı oldukça yıpranmış yanaklık parçalarının aynı koşum grubuna ait olduğu sanılmaktadır. At gömütünün yaklaşık 8 metre kuzeybatısında İskit tipi bir ok ucu, biraz daha uzağında ise M.Ö. 8 yüzyıldan M.Ö.4. yüzyıla kadar kullanılan basit tipte bir Phryg krateri bulunmuştur ancak bu üç buluntunun da at iskeleti ile direk olarak bağlantısı kurulamamıştır. Bu at gömüdünün Kimmerlere veya İskitlere ait olduğunu söylememiz oldukça zordur (Seheer, 1998).

5.1. Norşun Tepe (Lev. I-III) (Hauptman, 1983; Hauptmann, 1972:89-90; Ivantchik, 2001b: 21).

Elazığ ilinin 26. km güneydoğusunda yer alan höyük bugün su altındadır. Norşun Tepe kazılarının 1970 yılındaki çalışmaları sırasında, P 19 a açmasında 3 m derinliğe kadar uzanan harçsız taştan örme duvarlara sahip dikdörtgen bir oda tespit edilmiştir. Kuzey-güney yönünde 3,50 m. Uzunluğunda ve doğu-batı yönünde 2,20 m. Genişliğinde olan odacık içinde, İki metre derinlikte birinin başı kuzeyde, diğerinin başı güneyde olmak üzere karın yüzleri birbirine bakan iki adet at gömüsü tespit edilmiştir.

Bu iki at gömüsünün altında ise daha önceki yakın bir tarihte gömüldüğü sanılan ve başı güneyde olmak üzere çapraz bir şekilde yerleştirilmiş üçüncü bir at iskeleti bulunmuştur. Bu küçük odacık içinde herhangi bir insan gömüsüne rastlanılmamıştır. Kuzeyde bulunan en üst seviyedeki at iskeletinin göğsüne sokulu vaziyette, kürek kemiğinden göğüs kemiğine kadar dayanan 45 cm. uzunluğunda demirden bir mızrak ucu bulunmuştur.

Demirden yapılmış diğer mezar hediyeleri arasında ikinci bir mızrak ucu ile saplı bir bıçak bulunmuştur. Tunç'tan yapılmış mezar hediyeleri arasında ise iki adet gem parçası, hayvan başı bezemeli bir kayış dağıtıcısı, bir gem ağızlığı kolu ve iki adet grifon başı bezemeli kayış bağlantı parçası gibi çeşitli eserler mevcuttur.

Mezarın etrafında bulunan İskit tipi bir oku ucundan dolayı daha önce soyulduğu düşünülen bu Anadolu'ya yabancı olan at gömüsünün benzerleri Güney Rusya'da bulunmuştur (Hauptmann, 1972:90). Mezarın çıkartıldığı tabakadaki seramikler incelendiğinde M.Ö. 7. yüzyıla tarihlendirilirken, Kossack ise M.Ö. 7. yüzyılın ortalarını önermektedir (Hauptmann, 1983: 269; Kossack için bkz.:Ivantchik, 2001b: 21). Benzer buluntular içeren kurganlar Starssja Mogila, Zurovka, Dar'jevka gibi merkezlerde bulunmuştur (Ivantchik, 2001b:24)

Çalışmamızın ilgili kısımlarında incelediğimiz kayış dağıtıcıları, gemler ve mızraklar ile mezarın yapısı ve bulunduğu konteks karşılaştırıldığında M.Ö. 7. yüzyıla ait olması gerekmektedir. Büyük olasılıkla Klasik Kimmer veya İskit kültüründen önce bölgeye daha erken bir tarihte gelmiş olması muhtemel Pre-İskit kültürüne ait bir grup tarafından bu mezar yapılmıştır.

5.2. İmirler ve Taş-Ova Ladik Buluntuları (Lev. IV- V/1-8) (Ünal, 1982; Hauptman, 1972 : dn.15; Ivantchik, 2001b: 42-48)

Amasya'nın kuzeyinde bulunan İmirler'de 1971 yılında köylülerin ifadesine göre içinde bir erkek ve bir at iskeletinin bulunduğu bir mezar kaçak kazı sonucunda açılmıştır. 2.80 x 2.80 m ölçülerine sahip olduğu gözlenen mezar durumu hakkında, taşlardan çevrilmiş ufak bir oda olduğu dışında başka bir bilgi yoktur, yapılan kaçak kazıdan, çıkan eserlerin bir kısmı Amasya müzesine teslim edilmiştir. Bu mezardan İskit tipi 7 adet ok ucu, bir demir kılıç, bir balta ile kabzası ve bir at gemi bulunmuştur. 1978 yılında Amasya müzesine getirilen ve Taşova-Ladik arasından çıkarıldığı söylenen 250 tunç ok ucunun da büyük olasılıkla İmirler' deki mezara ait olma ihtimali vardır. Özellikle ok uçları başta olmak üzere mezardan ele geçen eserler benzerleri ile karşılaştırırda mezar M.Ö. 7. yüzyılın sonu M.Ö.6 yüzyılın başlarında yapılmış olmalıdır.

İKİNCİ BÖLÜM
ANADOLU'DA KİMMERLERE VE İSKİTLERE AİT ARKEOLOJİK BULUNTULAR

A. SİLAHLAR

Bozkır kültürünün hayat tarzı ve toplumun yapısı, askeri bir yaşantıyı ve sürekli savaşa hazır olmayı gerektiriyordu. Bunun temel nedeni göçebelerin hayvancılığa dayalı ekonomilerini sürdürebilmek için, sürekli yeni otlaklar için başka gruplarla sık sık çarpışmak zorunda kalmalarıydı. Ayrıca hayvanlarını yağmacılardan ve yabani hayvanlardan korumak hayati önem taşıyordu. Bu nedenle bozkır göçebeleri gelişmiş bir silah teknolojisine ve savaş stratejilerine sahiptiler.

Savaşlara da göçebe kavimlerin en büyük üstünlükleri askeri kuvvetlerinin süvarilerden oluşmasıdır. Hızlı ve geliştirdikleri teknikler ile kontrol edilebilmesi kolay atlar üstünde, yine kendi geliştirdikleri ok teknolojileri ile başarılı ve uzun mesafeli atış yapabilmeleri düşmanlarını korkutan özellikler olmuştur. Savaş stratejileri de düşmanlarının işini zorlayan başka bir unsurdur, İskitlerin savaş stratejileri büyük ordularla açık alanda karşılaşmamak üzere kurulu idi. Bu stratejiyi en güzel anlatan Pers kralı Darius'un, İskitleri Kafkaslara kadar kovarken İskit kralı İdanyhrsos'a gönderdiği mesaj ve aldığı cevaptır.

> ***"Ey garip adam (İskit kralı İdanthyrsos), yapabileceğin başka iki şey varken niçin boyuna kaçıyorsun? Eğer kendini bana karşı koyabilecek kadar güçlü sayıyorsan ona göre davran, kaçmayı bırak, savaşa gir; yok eğer kendini daha aşağı görüyorsan gene boyuna yürümekten vazgeç; efendine haraç olarak toprak ve su getir, huzuruna çık"*** (Herodot, IV,126)

> ***"İranlı (Darius), İşte benim kanaatim: Beni hiç kimse ne korkutabilir, ne de önünden kaçmaya zorlayabilir; senden de kaçtığım yok: şimdiye kadar yapmış olduğum şey, barış zamanında da her zaman yaptığım şeydir. Neden hemen savaşa girmiyorum, onu da sana açıklayayım: Bizim ne kentlerimiz var ne de bir tek dikili ağıcımız, ki elden gitmesi ya da yakılıp yıkılmasın diye korkup hemen savaş girelim; ama siz eğer ille de savaşmak istiyorsanız, bizim atalarımızın mezarları var; onları bulun, onlara el kaldırın, o zaman görürsünüz, mezarlarımız için dövüşüyor muyuz dövüşmüyor muyuz."*** (Herodot, IV, 127)

İskit Kralı İdanthyrsos'un cevabında dediği gibi açık alanda savaşmaları için bir nedenleri yoktu. Göçebe kavimlere karşı büyük devletlerin orduları genellikle bu neden den dolayı başarısız oluyordu, yoksa Kimmerler ve İskitler karşılaştıkları Urartu, Phryg, Lydia ve Asur gibi dönemlerinin süper güçlerinin ordularında bulunandan çok daha az sayıda savaşçıya sahip olmalıydılar. Ancak büyük ordularla karşılaşmak yerine, sınırlı ve savunmaya yönelik birliklere sahip kentlere ani saldırılar yaparak, karşılaştıkları devletleri askeri ve ekonomik yönden yavaş yavaş zayıflatmışlardır.

Kimmer ve İskitlerin savaşlarda üstünlük kuran silahlarının başında okları gelmektedir. Ne yazık ki Anadolu'da yapılan kazılarda organik maddelerden yapılan oklar ve yaylar nadiren ele geçer, buna rağmen Anadolu'da bulunmuş çok sayıda İskit tipi olarak adlandırılan metal ok uçları ele geçirilmiştir. Ok uçları dışında Kimmer ve İskitlere ait olduğunu düşündüğümüz az sayıda kılıç, balta ve mızrak uçları yine Anadolu'nun çeşitli yerlerinde bulunmuştur.

1. Ok Uçları

"hepside (İskitler) atlıdır ve ok atarak savaşırlar" (Herodot, IV, 46)

Herodot'un bildirdiği gibi İskitler ve onlarla kültür birlikteliği içinde olan Kimmerler ağırlıklı olarak okları ile savaşmayı tercih etmişlerdi ve bu özellik onlara savaşlarda büyük başarılar getirmiştir. Okçuluktaki başarıyı sağlayan temel unsurlar, Orta Asya'da ve Çin'de günümüzde halen yapımı devam eden "Kompozit Refleks Yaylar" ve bu yaylarla kullanılan kısa ok gövdelerinin, ucuna takılmış küçük ok uçlarıdır.

Güneydoğu Avrupa'da basit yaylar dediğimiz tek parça ahşap kısımdan oluşan yayların Paleolitik çağdan itibaren kullanıldığı bilinir, basit yaylardan M.Ö.1 bine kadar gelindiğinde birçok evreden geçerek ve özellikle Mısır'dan etkilenilerek çeşitli tiplerde yaylar üretilmiştir. Bu yaylar incelendiğinde tipler arasında büyük farklılıklar görünmez. M.Ö.1.binde bölgede kullanılan yayların genellikle "basit tip" dediğimiz "D" şeklini hatırlatan veya üç parçadan oluşan ve şekli yatay "V" benzeyen yaylar kullanılmaktaydı ve bunların rahat gerilmesi büyük boyutlu okların ve ok uçlarının kullanılmasını zorunlu kılmıştı. Ancak İskit ve Kimmer grupları daha farklı bir yay çeşidi olan ve şekli "B" andıran yayları kullanmışlardır (Zutterman, 2003). Greklerin Kuripido yayları olarak isimlendirdikleri bu yaylar, refleks İskit yayları olarak literatürde geçer (Yücel, 1998: 243). Bu yaylar, göçebe kavimlere savaşlarda büyük üstünlük sağlanmıştır, hafif ve küçük boyutlu olmaları at sırtında kolay kullanılmalarını sağlamış, refleks özelliğinin yüksek olması okların uzun mesafelere ulaşmasına yardımcı olmuştur. Kompozit malzemelerden yapılan yaylar kirişleri takılı değilken kolları tersine doğru kıvrıktır ve bu yüzden kurulmaları ayrı bir marifet ister (Yücel,1998:242).

Anadolu'da çok sayıda Kimmer ve İskit kökenli olduğunu düşündüğümüz ok uçları ele geçmiştir, Anadolu'da yapılan erken kazı çalışmalarında bu tip ok uçları önceleri fazla dikkatte alınmayıp genelde yayınları yapılmazken veya birkaç örnekle geçiştirilirken, son senelerde özellikle Kimmer ve İskit akınlarının dönemlerinin Anadolu kültürlerinin kronolojisinin oluşturulmasında yardımcı olacağı düşüncesi ile ok uçları ve yaylar üzerine olan yayınlar artmıştır[1]. Özellikle Yalçıklı tarafından yapılan son araştırmada (Yalçıklı, 2006), kazı buluntusu veya müzelere satın alma yoluyla kazandırılmış ve daha önce birçoğunun yayınlanmamış olduğu görülen Anadolu buluntusu ok uçları tiplerine göre ayrılarak verilmiştir. Konumuz gereği biz ok uçlarını tiplerine göre değil buluntu yerlerine göre sınıflandırarak vermeye çalışacağız, böylece ok uçlarının ışığında Kimmer ve İskit hareketlerini takip etmenin daha kolay olacağını varsayıyoruz.

Kimmer ve İskitlerin kullandığı okların genel özelliklerine bakılacak olursa, küçük boyutlu olan ok uçlarının tümü kovanlıdır; düz sivri, iki kanatlı veya üç kanatlı olabildikleri gibi, çoğunlukla mahmuz kullanmıştır. Birçok farklı tipi olan ok uçlarının[2] tümünün sadece Kimmerler ve İskitler tarafından kullanıldığını da söylemek yanlıştır, çünkü bu ok uçlarının üretimlerinin taşınabilir kalıplarla kolayca ve seri halde yapılabilmesi (Cogan,162 vd.), bu tip ok uçlarının yerel üretimlerinin de yapılmasını kolaylaştırdığı gibi birçok defada kullanılabilmesi kültürel aidiyet sorununu çözülmez bir hale sokmaktadır. Ancak biz çalışmamızda Kimmerlere ve İskitlere ait olabilecek her örneğin ele geçtiği merkezi incelemeye çalıştık.

Anadolu'da ele geçen ve arkeoloji literatüründe İskit tipi olarak isimlendirilen ok uçları, geliş yerleri belli olmayan ve çoğu satın alma yoluyla koleksiyonlara kazandırılmış olarak müzelerimizde bulunmaktadır, Ayanis ve

[1] Son yıllarda yapılan yayınlar için bkz Zutterman, 2003; Yalçıklı, 2006; Derin ve Muscarella, 2001; Ökse, 1994.
[2] Tipler için bkz. Yalçıklı, 2006.

kısmen Sardes'te ele geçen oklar üzerine yapılan ayrıntılı çalışmalar dışında kazılarda ele geçen ok uçlarının birçoğu yayınlanmamıştır.

Anadolu'da bulunan ok uçları arasında göçebelere ait olma ihtimali en fazla olanları Amasya civarından gelen ve büyük olasılıkla göçebelere ait bir gömütlerden çıkartılan ve M.Ö. 7 yüzyılın sonu M.Ö. 6. yüzyılın başına tarihlendirilen ok uçlarıdır. Bu ok uçları grubu **İmirler** yakınlarında at kemiklerinin de bulunduğu bir mezardan ele geçirilen 7 adetten ve büyük olasılık bu mezara ait olan ancak **Taşova ile Ladik** arasından geldiği söylenen, kaçak kazıyla çıkartılmış 250 den fazla ok ucundan oluşur(Lev. V/1-8) (Ünal, 1982:66 vd.; Ivantchik, 1997: 12 vd).

Urartu merkezlerinde yapılan kazılarda çok sayıda göçebe kavimlere ait olması muhtemel ok uçları ele geçmiştir, ancak ele geçen ok uçlarının birçoğu yayınlanmamıştır, **Çavuştepe** çalışmalarda, binlerce olarak ifade edilen kovanlı ok uçlarının ele geçirildiği bildirilmiştir (Erzen 1978: 54 vd., res.38,40, lev. XLV). Çavuştepe kovanlı ok uçları 5 tipe ayrılmış (Lev. V/9-14) ve tüm kovanlı ok uçlarının İskit kökenli olduğu kabul edilmiştir (Erzen,1978: 54). Ele geçirilen ok uçlarının kale duvarına saptanmış olması ve bazı ok uçlarının çarpmanın etkisi ile bükülmesi bu tipteki ok uçlarının kaleye yapılan saldırıda kullanıldıklarının göstermiştir (Erzen,1978: 54).

Saldırıların izlerini ayrıntıları ile izleyebildiğimiz **Yoncatepe** (Belli-Tozkoparan: 2006, 170; Belli, 2005:101; Belli, 2006b: 389) ve **Anzaf Kalelerindeki** (Belli, 1994: 422; Belli, 2003: 10; Belli ve Yalçın 1994: 54 Çiz. 6b Res. la,2) kazılarında da İskitlere tipi ok uçlarının ele geçtiği raporlar edilmiştir.

Urartu merkezleri arasında en ayrıntılı yayın **Ayanis Kalesi** (Lev. V/15-17) için yapılmıştır (Derin ve Muscarella, 2001), 346 adet İskit tipi ok ucunun ele geçirildiği Ayanis'te (Çilingiroğlu, 2005:63), bu tip ok uçlarının buluntu yerleri kaleye yapılan saldırının yönünü ve şiddetini göstermiştir.

okların kale içindeki yönlerinin ve buluntu durumlarında ayrıntılı olarak incelendiğinde İskit tipi ok uçlarının bazıları duvarlara saptanmış halde, kale kapısının da ve tapınak avlusunda yoğunlaştığı tespit edilmiştir. (Derin ve Muscarella, 2001; 192 vd.).

Önemli başka bir merkez olan ve kısa bir süre kazısı yapılan **Kayalıdere**'den de bir tane kovanlı üç kanatlı ok ucu rapor edilmiştir (Lev. V/18) (Burney, 1966: 79, fig. 21/10). Urartu devletinin ikinci başkenti olan ve uzun süre başkentlik ettiği bilinen **Toprakkale** tarihin her döneminde yerleşim görmüş bir merkezdir. Yerleşimin kesilmemesi Urartu eserlerinin büyük ölçüde tahrip edilmesine yol açmıştır. Çeşitli dönemlerde farklı birçok ekibin çalıştığı Toprakkale'de arkeolojik bulgularımız ne yazık ki oldukça eksiktir, bu nedenle Toprakkale'ye İskitlerin bir saldırıda bulunup bulunmadıklarını hakkında kesin bir şeyler söylemek mümkün değildir, bununla birlikte, kalede bulunduğu belirtilen kovanlı ok uçlarının İskitlere ait olduğunu iddiası vardır (Wartke, 1990: Abb.9).

Phryg merkezlerinde yapılan çalışmalarda da çok sayıda göçebelere ait olması muhtemel ok uçları ele geçmiştir. Phryglerin başkenti **Gordion** kazılarının yoğunlaştığı stadelde Kimmerlerin yıktığı söylenen tabakalarda göçebe kavimlere ait ok uçlarına rastlanılmazken, Yassıhöyüğün çevresinde bulunan tümülüslerde çeşitli tiplerde çok sayıda ok ucu bulunmuştur. M.Ö. 7. yüzyıl sonlarına (M.Ö. 620-600 ?) tarihlendirilen J tümüsünden (Lev. V/19) 5 adet (Kohler, 1995:213, fig. 25/c), B tümülüsünden ise 3 adet ve M.Ö. 6. yüzyılın ortalarına tarihlendirilen D tümülüsünden 1 adet göçebe kavimlere ait olması muhtemel ok uçları çıkartılmıştır (Kohler, 1995). Ayrıca Yassıhöyüğün hemen yakınında bulunan **Küçük Höyükten** M.Ö. 6 yüzyılın ortalarına tarihlendirilen ve birçoğu Lydia yapısının kerpiç duvar yüzeylerine saplanmış halde bulunan yüzlerce ok ucu çıkarıldığı rapor edilmiştir (Young, 1957:324).

Hititlerin yıkılmasından sonrada, demir çağında da önemli bir yerleşim olduğu sanılan Hititlerin eski başkentleri **Boğazköy** kazılarında, iki ve üç

kanatlı olmak üzere 48 adet iki kanatlı kovanlı ve 3 adet üç kanatlı kovanlı İskit tipi ok ucu rapor edilmiştir (Boehmer, 1972, 109-111, taf. XXX-XXXI). Boğazköy'de bulunan ok uçlarından bir tanesi stratigrafik olarak Anadolu'da tespit edilen ilk kovanlı ok ucu olduğu iddia edilmiştir (Derin-Muscarella, 2001:199). Boehmer (1972: 111) tarafından M.Ö. 7. yüzyılın 2. çeyreğine, tarihlendirilen üç kanatlı kovanlı bu ok ucu, Cleuziou (1977: 191), tarafından M.Ö. 690/680 tarihinden sonraya, Ivantchik (1997: 31) tarafındansa Kelermes, Starsaja Mogila, Solodka, Aksjutincy Kurganları ile karşılaştırarak, M.Ö. 7. yüzyılın ortalarına, Derin-Muscarella ise M.Ö. 7. yüzyılın ilk 10 yılına tarihlendirilmektedir (Derin-Muscarela, 2001:200). Büyükkale'den ele geçen diğer ok uçları ise ağırlıklı olarak M.Ö.7 yüzyılın orta ve geç yıllarına tarihlendirilmişlerdir (Boehmer,1972:110-113).

Phryglerin şimdiye kadar tespit edilen en önemli kült merkezi olan **Midas Şehrinde** yapılan ilk kazılarda, iki tanesi büyük olasılıkla Kimmerlere ait olabilecek farklı tiplerde M.Ö. 7 yüzyılın sonu M.Ö. 6. yüzyılın başına tarihlendirilen ok uçları rapor edilmiştir (Haspels,1951:97,PL42 a/4, b/2). Daha sonra yapılan bir yüzey araştırmasında (Sivas,T., 2004:156,r.4) bir adet ile şehirde yapılan temizlik çalışmalarında İskit tipi olması muhtemel bir adet daha İskit tipi ok ucu ele geçirilmiştir (Tuna-Çağlar, 2000:70, r.10).

İskit tipi ok uçları açısından zengin başka bir merkezde **Kaman-Kale Höyüktür,** birçok farklı tip ok ucunun (Lev. V/20-22) çıkarıldığı Höyükte ok uçları M.Ö. 7-4 yüzyıllar arası Höyüğün hemen hemen her tabakasında orta çıkarılmıştır (Mori ve Omura, 1993: fig.12/ 8; Omura, 1999: fig. 8/1-6, Omura, 1996: fig.16/12; Omura, 2002; Omura, 1995)

Diğer Phryg merkezlerinde yapılan kazılarda da az sayıda ve tarihlendirmeye fazlaca yardımı olmayan göçebelere ait olması muhtemel ok uçlarına rastlanılmıştır, **Alacahöyük**'te (Koşay, 1951:pl.85:2) bir adet iki kanatlı, **Gavur Kalesinde** (Osten, 1931: 86-87) bir adet iki kanatlı mahmuzlu, **Alişar'ın** Hitit-Phryg çağına tarihlenen IV. tabakalarında da

Kimmerlere ait çok sayıda ok ucunun ortaya çıkarıldığı belirtilmiştir, ancak bu ok uçlarının tipolojik dağılımı ve tarihlendirilmeleri ne yazık ki yapılmamıştır (von der Osten, 1931:86, fig.86; Schmidt, 1929: 264-265, fig. 348). Kayseri yakınlarındaki **Sultanhanı**'nda Phryg tabakaları arasında iki örnek vardır (Emre, 1971:f fig. 97-98). Eskişehir yakınlarındaki **Demircihöyük, Sarıket nekropolünden** M.Ö.7-6 yüzyıllar arasına tarihlendirilen mahmuzlu iki kanatlı bir İskit tipi ok ucu daha çıkartılmıştır (Seher, 1998:138). **Maşat Höyüğün** Phryg tabakalarından iki adet kovanı iki kanatlı ve mahmuzlu ok ucu ele geçirilmiştir (Özgüç, 1982: lev. 62/10-11). Pazarlıda benzer bir örneğine rastlamadığımız kovanlı, iki kanatlı ve iki mahmuzlu bir ok ucu bulunmaktadır (Koşay, 1941: pl. XX/408)

Arkeolojik kazı çalışmalarının çok fazla yapılmadığı Geç Hitit merkezlerinde **Kargamış**'ta (Wolley, 1969: Pl.22) ve **Zincirli**'de (Llyod, 1954:fig.6/5-6), İskit tipi ok uçlarının ele geçtiği bilinmektedir. Ayrıca Kargamış'ta (Woolley 1969: Pl. 23.b) ve Zincirlide (Llyod, 1954:fig.6/5-6) bu tip ok uçlarının üretimi için kullanılan iki parçalı bir kalıpta ele geçirilmiştir. Kargamış ve Zincirli'nin yakının da bulunan **Devehöyük**'te yapılan çalışmalarda da M.Ö. 6-4 yüzyıllar arasına tarihlendirilebilecek İskit tipi ok uçları ele geçmiştir (Moorey, 1980: fig. 10). Yine Güneydoğu Anadolu'da **Sultantepe**'de bir adet ok ucu ele geçmiştir (Lloyd 1954: 106,107,109 Fig. 6-5).

Anadolu'da yapılan başka kazılarda da Kimmerlere veya İskitlere ait olduğunu söyleyebileceğimiz ok uçları ele geçmiştir. **Norşun Tepe** (Hauptman 1976: 43 Lev. 47), **Değirmentepe** (Esin ve Harmankaya 1987: 112 Res. 28/85-86), **İmamoğlu Höyüğün** de (Uzunoğlu, 1989:72 Res.4), **Gözlükule**'de (Goldman, 1963:Pl. 174/10-23) ve İç Anadolu'da **Kerkenes Dağı** (Schmidt, 1929: fig. 69/ K33,41,59,64,73,87), ok uçlarının bulunduğu diğer merkezlerdir.

Lydia'lıların başkenti **Sardes** kentinde de göçebelere ait olması muhtemel ok uçları ortaya çıkartılmıştır, ancak bu ok uçlarından özellikle

Arkaik sur civarında bulunanlar M.Ö. 6. yüzyıldaki Pers akınlarına bağlanmıştır (Greenewalt, 1997:17). Sardesin batısındaki merkezlerde de çok sayıda İskit tipi ok ucu ortaya çıkartılmıştır. Panionion yakınlarındaki **Melie** kazısında birer adet iki ve üç kanatlı İskit tipi ok ucu kentin akropolisinin duvarlarında bulunmuştur (Kleiner, 1967:135 vd.), **Klazomenai** kazısından da birçok örnek bulunmuştur, ok uçlarının bulundukları alanlar ayrıntılı olarak yayınlanmasa da, M.Ö. 6. yüzyıl ile M.Ö.5. yüzyıl arasında birçok örnek bulunmaktadır (Hellmuth ve Yalçıklı,2006). **Bayraklı** kazısında da M.Ö. 6. yüzyıl ile M.Ö.4. yüzyıl arasında birçok örnek bulunmaktadır (Akurgal,1993: Lev.N), **Erythrai**'de M.Ö.6. yüzyıla, **Larissa**'da M.Ö. 4. yüzyıla örnekler varken, Batı Anadolu'da en erken İskit tipi ok ucunu M.Ö. 7. yüzyıla tarihlendirilen **Didyma**'da görüyoruz (Naumann ve Tuchelt, 1964: 45 vd.). Ancak Batı Anadolu buluntusu ok uçlarının yerel üretim olabileceği düşünülmelidir.

Müzelerimizde de çok sayıda ok ucu bulunmaktadır, çoğu satın alma yoluyla müzelerimize kazandırılan ve çok az bir kısmı yayınlanmış olan İskit tipi ok uçlarının nereden ele geçtiği ve tarihlendirilmeleri de problemlidir. En zengin koleksiyonlardan biri ve Sivas bölgesinde toplu olarak ele geçtiği tahmin edilen 21 ok ucundan oluşan bir grup **Sivas Müzesinde** (lev. V/25) bulunmaktadır, kovanlı ve iki kanatlı olan ok uçlarının içlerinde mahmuzlu ve mahmuzsuz tipler bulunmaktadır, zırhları ise kendi içlerinde değişiklik göstermektedir (Ökse, 1994:24-32). **İstanbul Sadberk Hanım Müzesinde** çeşitli tiplerde 9 adet İskit tipi olması muhtemel ok ucu vardır, bu ok uçları genellikle Doğu Anadolu Bölgesinden alındıkları belirtilmiştir (Anlağan-Bilgi, 1989:87, 91-94). Bu iki müze dışında **Samsun** (Bilgi, 2001: Tab.25/155-156,159-161), **İzmir, Eskişehir, Çankırı, Isparta, Afyon** ve **Selçuk** müzelerindeki İskit tipi ok uçları yeni yayınlanmıştır (Bkz. Hellmuth ve Yalçıklı 2006). Ayrıca kısa bir süre sonra tarafımızdan **Gaziantep Müzesi**'nde (Lev. V/23-24) bulunan Tunç ok uçları içindede şimdilik 7 adet olarak tespit ettiğimiz göçebelere ait olması muhtemel ok uçları da yayınlanacaktır.

Daha öncede belirttiğimiz gibi ok uçlarının kültürel aidiyet sorunları vardır, bu sorunun temelinde yerel üretimlerin olmuş olma ihtimali gelmektedir, Anadolu'nun güneyinde Kargamış (Woolley 1969: Pl. 23.b), ve Zincirli Höyükte (von Luschan ve Andrae 1943: 23 Taf. 8.b) bulunan kalıp parçaları, okların rahat bir şekilde taşınabilir kalıplar seri halde üretilebileceğini göstermiştir.

Batı Anadolu'da bulunmuş bazı ok uçları tiplerinin, Doğu Anadolu'daki örneklerden farklı tiplere sahip olması Kimmerlerden bu tip ok uçlarını öğrenen Batı Anadolu'nun kendine özgü tipleri geliştirerek, yerel üretimler yaptığı düşünülür. Panaztepe, Bayraklı, Erythrai ve M.Ö. 6. yüzyılın sonları, M.Ö.5. yüzyılın başlarında (M.Ö. 510-490) ve Klazomenai den ele geçen bu tip ok uçları, yerel üretim olarak yorumlanmıştır (Yalçıklı, 1999: 114). Ayrıca bu tipteki ok uçlarının yangın tabakalarından gelmesi ok uçlarının İonya istilası ile de ilgili olduğu ihtimalini akla getirmektedir (Hellmuth ve Yalçıklı: 229) Bu nedenlerden ok uçlarının bulunduğu her merkezde Kimmer veya İskit unsurlarının olduğunu söylememiz zordur.

2. Kılıçlar

Göçebe kavimlere ait Anadolu'da iki kılıçtan söz edebiliriz, bu kılıçların ikisi de Amasya bölgesinden ele geçmiştir. Kılıçların bir tanesi İmirler buluntu gurubuna aittir ve yayını yapılmıştır (Ünal, 1982), Amasya'da bir tümülüsten at iskeletinin yanında bulunduğu dışında herhangi bir bilgimizin olmadığı diğer kılıcın ise yayını ne yazık ki yapılmamıştır (Özgüç, 1982: 66).

İmirler kılıcı (Lev.IV/1) demirden üretilmiş olup 78.8 cm. uzunluğuna, 6 cm. kabza genişliğine, 6.7. cm. balçak genişliğine, 4 cm. kovan genişliğine sahiptir ve kabzada azda olsa ahşap kalıntısına rastlanılmıştır (Ünal, 1982:66). "T" şekilde tepeli kabzaya ve Kelebek şekilde balçağa sahip kılıcın, ortası ince damarlı namlusu uca doğru daralarak sivriltilmiştir.

Büyük olasılıkla mezar hırsızlığını önlemek amacıyla bükülerek mezara yerleştirilen kılıcın, benzerlerine Karmir Bulur'da (Piotrovskii, 1970:40, PL. 53), Smthavro, Lermontovkij ve Kelermes'te (Ivantchik, 2001a: 42) de bulunmuştur. Ünal tarafından M.Ö. 7-6 yüzyıl'a tarihlendirilen (Ünal, 1982: 79) İmirler kurganı kılıcı için Ivantchik (2001a:49) Pre-İskit olarak nitelendirse de herhangi bir tarih vermez.

3. Baltalar

Anadolu'da göçebe kavimlere ait olduğunu düşündüğümüz toplam 5 adet balta parçası vardır. Bu parçaları, namlu ve kabza olmak üzere iki grupta toplayabiliriz. M.Ö.7. yüzyıla tarihlendirilen bu tip baltaların benzerleri Güney Sibirya'da Kimmer kurganlarında bulunmuştur ve Anadolu'ya ilk göçebe akınları ile girmişlerdir (Ivantchik, 1997: 27). Özellikle Baltaların namlu kısımlarının benzerleri, Minusinsk, Orenburg, Gundele, Ujgarak, Sakar-Caga gibi Güney Sibirya ve Orta Asya İskit kurganlarında bulunmaktadır (Ivantchik, 2001a: Abb.22).

İmirler Baltası ve Kabzası (Lev. IV/2-3) (Ünal, V. 1982: 67., Le.1/2-3): Demir namlulu, bronz kovan saplı balta başı ile bunun bronzdan kabzasından oluşan iki parçalı baltanın, kabzası oval forumda olup üstünde süsleme amaçlı yivler görünmektedir, kabzanın ağız kısmında sabitleme için açılmış perçin deliği bulunmaktadır.

Baltanın baş kısmı ise kazmaya benzeyen demir bir namlu ile namluya eklenen oval forumlu bronz saptan oluşmuştur, sapın alt kısmında sabitleme için açılmış perçin deliği, sapın namlu ile birleştiği noktada ise kıvrık gagası ile bir kuş başı işlenmiştir.

İstanbul Arkeoloji Müzesinde bulunan balta ve kabzası (Lev.VI/1-2) (Müller-Karpe, 1995) İmirler örneğindeki balta başı ile yakın benzerliği olan ve bugün İstanbul Arkeoloji Müzelerinde bulunan, eserin geliş yeri bilinmez. Demirden yapılmış kazmaya benzeyen namlunun, bir ucu kırılmıştır, namluya kaplama döküm ile bronz kovan eklenmiştir. Kovanın namlu ile birleştiği yerde kıvrık gagası ile bir kuş başı işlenmiştir.

Kabza ise İmirler ve Sinop kabzaları ile benzer özellikle taşır oval forumdaki kabzanın üzerinde boyuna işlenmiş beş adet yiv bulunmaktadır.

Muş Bölgesinde bulunan balta (Lev. VI/3) (Müller-Karpe, 1995) **:** Bir kontur çizimi olan balta başında İmirler ve İstanbul örneklerinde görüldüğü gibi kazma şeklinde namlu ve bronz kovandan oluşmuş, kovanla namlunun birleştiği nokta kuş başı şeklinde işlenmiştir.

Sinop Müzesinde bulunan balta kabzası (Lev.V/4) (Dönmez, 2007: 62, fig. 7): E. Akurgal ile L. Buddle tarafında Sinop'ta yapılan çalışmalarda bulunan balta kabzası İmirlerde bulunan balta kabzasında görüldüğü gibi, oval şeklindeki profile sahip eserin üzerinde süsleme amaçlı yivler bulunmaktadır ve ağız kısmında sabitleme için perçin deliği açılmıştır.

4. Mızrak Uçları

Norşun Tepe kazılarında at cesetleri ile bitlikte bulunan iki demir mızrak (Lev.I/1-2), mezarın yapısı ve buluntuları ile karşılaştırılınca göçebe kavimlere ait olmalıdır. Dönemin sevilen bir tipi olan bu kovanlı mızrak uçlarının, ikisinin de kovandan delici uca uzanan damarlı bir sırtı vardır,

Anadolu'da birçok merkezde bulunan benzer mızrak uçlarının yakın benzerlerine Anadolu dışında Güney Sibirya ve Kafkaslardan gelmektedir,.

M.Ö. 7. yüzyıla tarihlendirilen bu mızrak uçlarının benzerleri Anadolu'da Toprakkale, Ayanis, Devehöyük, Iğdır Urartu mezarlığı, Anzaf Kaleleri, Altıntepe gibi Urartu merkezlerinde bulunmuştur (Yalçıklı 1999: 55 vd). Bu mızrak uçlarının Anadolu dışı benzerleri ise Chartanoc, Navur, Coratan, Dilizan, Starsaja, Kelermes gibi Kafkas kurganlarında bulmuştur. (Ivantchik, 2001a).

B. AT KOŞUM TAKIMLARI

Göçebeliğin temel unsurlarından biri olan hayvan taşımacılığı, İskit ve Kimmerlerde at ile gerçekleşmiştir, atın hareket etme kabiliyetindeki etkisi, Bozkır Göçebe kültürünün oluşumda ve gelişimde önemli etkileri olmuştur (Onay, 2004:14). Atın binek hayvanı olarak ilk kez Orta Asya'da M.Ö. 6000 ile 5000 arasında bir tarihte evcilleştirildiği öne sürülse de (Tuter, 1998: 73), atın evcilleştirilme tarihi tartışmalıdır[3]. M.Ö. 3. bin yıldan itibaren mezarlarda ele geçen buluntular gelişmiş bir ata binme ve tekerlekli arabaların kullanıldığını göstermiştir. Binek ve koşum takımlarının en erken örneklerine Balhan ve Andronovo kültüründe rastlanmıştır (Durmuş, 1997:14). Atı Kimmer ve İskitler sadece yük taşımacılığında kullanmamış, hızlarından faydalanarak, savaşlarda da etkin rol oynamalarını sağlamışlardır. Kimmerler ve İskitlerle karşılaşan kültürler onların binicilikteki üstünlüklerini tasvir sanatlarında da sık sık göstermişler, göçebe savaşçılarının betimlendiği birçok eserde atları da betimlenmiştir.

Göçebe ekonomisinde etkin bir konumda olan atın evcilleştirilmesi ve biniciliğinin kolaylaştırılması açısından kullanılan koşum takımlarının önemi

[3] At evcilleştirilmesi ile ilgili tartışmalar için bkz. Downs, 1961.

büyüktür. Gelişmiş bir koşum takımı teknolojisine sahip olan göçebe kavimlerin koşum takımlarına ait çok az sayıda ve köken itibariyle tartışmalı eser Anadolu'da ele geçmiştir.

At koşum takımları üç kısımdan oluşur;

Gem (Ağızlık): atı yönetmek ağzına takılan, tek parçadan oluşabileceği gibi, atı rahatsız etmemesi için iki veya daha çok parçadan hareketli halde yapılabilen ve genellikle çeşitli madenlerden yapılan araçtır. At koşum takımları arasında arkeolojik kazılardan en çok elen geçen parça gemlerdir, gemlerde özel teknikler veya özel betimlemeler olmadığı için kültürel olarak aidiyetlerinin tespiti kolay değildir. Norşun Tepe'den 2 adet (Lev. I/5-6) ve İmirlerden bilinen 1 adet iki parçalı at gemlerinin (Lev.IV/4) yakın benzerleri demir çağı Kafkas kurganları da vardır ancak benzerleri Ortaçağ'da da bulunmaktadır . Bu açıdan mezarların tarihlendirilmelerinde veya Kültürel aidiyetleri hakkında herhangi bir bilgi vermezler.

Yanaklık: Ağızlık parçalarının yanlarında, atın ağzının dışında kalan kısma denir (Yıldırım, 1987:228).

Dizgin yanaklığı (Psalia): Atın yanaklıklarına dizginin iplerinin veya başlık iplerinin geçmesi için deliklerin olduğu kısımdır (Yıldırım, 1987:228) kemikten veya metalden yapılmış olabileceği gibi, bazen de yanaklıkla tek parça olarak da, yapılmış olabilir.

Bu parçalar dışında alınlığa ve dizginlere giden kayışları kontrol etmeye yarayan "kayış dağıtıcıları" da bulunmaktadır, kayış dağıtıcılarının işlevi çeşitli bağlama teknikleriyle de yardımcı bir eleman gerekmeden sadece kayışlarla yapılabilir.

1. Yanaklık Parçaları

Anadolu'da ele geçen Kimmer ve İskitlere ait yanaklık parçaları, iki tanesi Çavuştepe'den, bir tanesi de Altıntepe'den bulunan toplam üç tanedir.

Boğazköy'de II. Phryg tabakasından ele geçirilen üzerinde herhangi bir betimlemenin olmadığı, bir yanaklık parçası daha mevcuttur, her ne kadar Kimmerler tarafından getirildiği söylense de (Boehmer, 1972: 162, taf. LVIII, 1694), bu parçanın yerel üretim olma ihtimalinin yüksek oluşu nedeniyle, Kimmer ve İskitlere ait olduğunu veya göçebe sanatından etkilendiğini söylememiz zordur.

Boğazköy deki duruma benzer bir buluntuda Demirci Höyük- Sarıket nekropolünde bulunmuştur, biri bükülmüş biride kırılmış halde ele geçen aynı koşum takımına ait olduğu belli olan iki adet demirden yapılmış yanaklık parçalarının kesin olarak göçebe kavimlere ait olduğunu söylememizde oldukça zordur (Seheer, 1998: Abb. 2, 1-2a/b).

İskitlere ait olduğu söylenen (Belli ve Ceylan 2007: 277, Çiz. 4) başka bir yanaklık parçası da yukarı Anzaf kalesinde ele geçmiştir, ancak üzerinde herhangi bir betimlemenin olmadığı kemikten yapılma yanaklık paçasının hangi kültüre ait olduğunu söylememiz zordur.

Çavuştepe'den inceleyeceğimiz ilk eser hayvan başı bitimli olup (Lev.VII/1), kemikten yapılmıştır ve geme bağlantı için kullanılan bir yanaklık (psalia) parçasıdır, eser üzerindeki üç adet delikten en sondaki dışındakiler iyi korunmuştur. Eserin uç kısmı soyut hayvan üslubunda işlenmiş, kıvrık bir kuş gagası ile bir koçbaşında oluşan, fantastik bir yaratık imgesi işlenmiştir (Erzen, 1978: 55,Res.41, Lev.XLVII,b; Hauptmann, 1983: Lev.5.15; Kovalev, 1998: Lev. 5:32). Hayvan betimindeki karmaşık yapı yüzünden grifon olarak yorumlanabileceği düşünülmüştür (San, 1998: 106).

Yine Çavuştepe'den ele geçen başka hayvan başı bitimli, yanaklık (psalia) örneği kemikten yapılmış olup geme bağlantı için eserin üzerinde üç adet delik açılmıştır, bu delikler en sondaki dışındakiler iyi korunmuştur. İki deliğin alt kısmında çıkıntı vardır. Eserin uç kısmı soyut hayvan üslubunda işlenmiş bir koçbaşından oluşmuştur. (Erzen, 1978: 55, Res.41, Lev.XLVII,b); Hauptmann, 1983: Lev.5.15; San,2000:8-9; San, 1998:106; Kovalev, 1998: Lev. 5:32.)

Çavuştepe örnekleri dışında hayvan başı betimli başka bir eserde Altıntepe kazılarında ele geçen tunçtan sabit yanaklı gemdir (Lev. VII/3) (Özgüç, 1989: 410-411). M.Ö. 7. yüzyılın başlarına, büyük olasılıkla Urartu kralı Argişti II. (M.Ö. 714- 685) dönemine tarihlendirilen yerel bir Urartu yöneticisinin mezarının içerisinden bulunan (Özgüç, 1961: 274; 1969: 68-74; Ivantchik, 2005: 452) koşum takımının gem kısmı, bölgede görülen diğer gemlerle benzer bir özelikle sergilerken, yanaklık parçalarının üst bitimleri soyut tarzda kartal başı şeklinde işlenmiştir (Özgüç, 1989:410-411; Ivantchik, 2005: 452; 2001: 193). Benzerlerine Kelermes Kurganlarında, Karmir-Blur'da, Hasanlu IIIB, Nush-i Jan, Kaplantu gibi merkezlerde rastlanılan yanaklık parçaları bu süsleme özelikleri ile karakteristik olarak Arkaik İskit kültürünün özelliklerini yansıttığı düşünülmüştür (Ivantchik, 2001a: 193; 2005: 452).

Üç eserinde ortak özelliği soyut tarzda işlenmiş hayvan başlarıdır, Altıntepe örneği büyük olasılıkla M.Ö.7 yüzyılın başlarına aitken, Çavuştepe örnekleri kalenin İskit saldırılarına maruz kaldığı döneme yani, M.Ö.7. yüzyılın son yıllarına ait olmalıdır (Erzen, 1978:56).

Soyut hayvanların işlendiği yanaklık parçalarından başka örneklerine Anadolu'da sadece Çavuştepe'de rastladığımız (Lev. VIII/7) (Erzen, 1978:res.42, lev.XLVII/ c,d) sade şekilde işlenmiş, boynuz biçiminde kayış dağıtıcılarının bir örneğine Kazakistan'da bir kurganda da rastlanmıştır (San, 1998:119)

2. Kayış Dağıtıcılar

Anadolu'da ele geçen kayış dağıtıcılarını incelerken iki farklı kayış dağıtıcısı grubu ile karşılaştık, birinci grupta üç boyutlu olarak işlenmiş grifon ve kuş başı betimleri ile domuz dişi şeklinde sade şekilde işlenmiş kayış dağıtıcıları girerken, ikinci grubu plaka şeklinde hayvan üslubunda işlemiş dağ keçisi (ibex), yaban domuzu vb. hayvanların betimlerinin olduğu eserlerden oluşturmaktadır.

Birinci grupta ki eserlere Anadolu'da Norşun Tepe ve Sardes kazılarında rastlamaktayız. Norşun Tepe'de at iskeletlerinin bulunduğu gömütten gelme iki adet benzer tunç kayış dağıtıcısı bulunmaktadır (Lev. I/8a-8b) (Hauptmann, 1983; Abb.4-8a,8b). Altlarında kayışın geçirildiği deliğin olduğu, yukarı doğru bükülen boynuzlar ve aşağıya doğru bükülen gagaları ile iri şekilde işlenmiş gözlere sahip bu eserler grifon olarak yorumlanmıştır (San, 1998:109). İki eser arasında ayrıntılarda farklılıklar vardır ve bu farklıkların olması, gömütte üç atın olmasıyla, kayış dağıtıcılarının da farklı koşum takımlarından gelme eserler olabileceğini düşündürmüştür (Hauptmann, 1983: 258-260; San, 1998: 110). İskit Hayvan üslubunda işlenmiş olan bu eserlerin, benzerlerine Kelermes 1 ve 2 kurganlarında, Karmir-Blur'da, Zurovka Kurganında rastlanılmıştır (Muhle, 2005: 91-97; Ivantchik 2001a: 34-35).

Kazı buluntusu önemli bir başka, kayış dağıtıcıda Sardes'ten ele geçmiştir (Lev.VIII/1) (Hanfmann, 1970, res.11). M.Ö. 600 civarına tarihlendirilen eserde, kartala benzeyen yırtıcı bir kuş betimlenmiştir, kayış dağıtıcısının iç kısmı kurşunla doldurulmuştur (Waldbaum, 1983:40), benzer kullanımının olmadığı ve kurşunla doldurulması sonucu yapılış amacından uzaklaşan eserin daha sonraki bir dönemde başka bir amaçla ikinci defa kullanıldığı düşünülmüştür (San, 1998:112). Yakın benzerleri için Karmir-Blur, Kelermes 1 kurganı gibi merkezlerden çıkartılan eserler önerildiği gibi

Anadolu'da da Çavuştepe ve Norşun Tepe at koşum takımlarıyla da önemli benzerlikleri tespit edilmiştir (San, 1998: 112-114).

Sardes'ten çıkartılan ikinci bir kayış dağıtıcısı da (Lev. VIII/2) Lidya ile Roma dönemlerini de içinde barındıran karışık bir kompleks olan HoB alanından ele geçirilmiştir kabaca işlenmiş bir gagayı andıran eserde, ince ayrıntılara girilmemiştir, daha kaba hatlı ve domuz dişi şekline yakın bir kuşgagası formu veren benzerlerine, Persepolis'te (Ivanctchik, 2001a: abb.35,14,15) ve Karmir-Blur'da (Ivanctchik, 2001a: abb.12,11-14) rastlanmıştır, Sardes buluntusu bu iki kayış dağıtıcısının birbirleri ile türdeş oldukları ve büyük olasılıkla da eserin M.Ö. 7 yüzyılın ortaları ile erken M.Ö. 6 yüzyıl arasında yapılmış olabileceği ileri sürülmüştür (Waldbaum, 1983: 40).

Sardes buluntusu bu iki kayış dağıtıcısının kökeni konusunda Ivantchik (2001a: 80) birinci kayış dağıtıcısı için Sibirya veya Karadeniz'in Kuzeyindeki İskit benzerlerinden farklı olduğunu, Kafkas grubu göçebe üslubuna, özellikle ikonografik olarak benzerlerinin bulunsa da bu iki eserin Kimmer ve İskit yaratısından oldukça uzak olduğunu söyler. Çıkarıldıkları konteslerinde direk olarak Kimmer yıkım tabakası olduğu iddia edilen alan ile bağlantılı olmadığını ve büyük olasılıkla kültsel bir işlevi olan eserler olarak yorumlar ve M.Ö. 6. yüzyılın 2. çeyreği tarihini verir (Ivantchik, 2001a: 82). Bu veriler ışığında Sardes'te bulunan kayış dağıtıcılarının yerel üretim olma ihtimalleri fazladır.

Sardes dışında İstanbul arkeoloji müzesi koleksiyonundan yayınlanmış kayış dağıtıcıları arasında bulunan kuş başı şeklinde işlenmiş üç adet kayış dağıtıcısı daha mevcuttur (Lev. VIII/3-4-5) (Meriçboyu: 1997: 4-5, çiz. 5,6,7, fot.5a,b). Bu üç kayış dağıtıcısının ortak noktaları tunçtan, döküm tekniği ile yapılmış olmaları ve alt kısımlarımda kayış dağıtımı işlevini yerine getiren dörder adet deliğe sahip olmalarıdır. Samsundan geldiği belirtilen bir örneğin benzerlerine (Lev. VIII/5) Sardes, Karmir-Blur ve Kelermes kurganlarında

rastlanılmışken (San, 1998:114), geliş yerleri bilinmeyen diğer iki örneğin yakın benzerlerine rastlanılmamıştır. Ancak her üç örnekte kayış dağıtıcılarında sevilerek kullanılan kuş betiminin tasvir edilmesi ve soyut hayvan üslubu ile işlenmesi göçebe sanatından etkilendiklerini göstermektedir. İstanbul arkeoloji müzesindeki kuş başlı kayış dağıtıcılarının da Sardes buluntuları gibi, Sibirya ve Karadeniz'in Kuzeyindeki kazı merkezlerindeki benzerlerinden farklı özellikler taşıdığını söyleyebiliriz.

Sardes buluntuları ile yakın benzerlikler taşıyan İstanbul müzesindeki Kuşbaşlı kayış dağıtıcılarında Anadolu yerel üretimi olduğunu ve Norşun Tepe örneklerinden bu nedenle ayrıldıklarını söylenebilir. Çünkü Norşun Tepe örnekleri açık bir şekilde Kelermes kurganları ve Karmir-Blur gibi önemli İskit buluntuları veren merkezlerden gelen örneklerle önemli benzerlikler taşıdığı ve büyük olasılıkla göçebeler aracıyla Norşun Tepe'ye gelmiş, Anadolu üretimi olmayan yabancı bir sanatın temsilcileri oldukları kesindir. Sardis buluntularının ise göçebe kavimlerin bir üretimi olmadığı ve büyük olasılıkla Anadolu üretimi olduğu açıktır

Sardes ve İstanbul Arkeoloji müzelerinde bulunan grupla benzer özellikler taşıyan eserlere Museum of Fine Art in Boston, Metropolitan Museum gibi müze koleksiyonlarında da rastlarız (Ivantchik, 2001a:79). Bu eserlerin nereden geldiği bilinmese de Sardes örnekleri ile olan yakın benzerliklerinden Anadolu kökenli olduğunu düşünebiliriz, ancak bunu doğrulayacak kesin kanıtlarımız ne yazık ki yoktur (Ivantchik, 2001a: 80).

Grifon ve kuş başı şeklinde betimlenmiş kayış dağıtıcıları dışında domuz dişi şeklinde olan ancak üzerinde herhangi bir betimlemenin olmadığı kayış dağıtıcıları da mevcuttur, Sardes'te bulunan sadece gagayı andıran eserde bu tip kayış dağıtıcılarına benzer. Domuz dişi şeklindeki kayış dağıtıcılarına nereden geldiği belli olmayan iki örnek İstanbul Arkeoloji Müzelerinde bulunurken (Lev.IX,2-3) (Meriçboyu, 1997: Çiz.1, 2) , bir örnekte Kaman Kalehöyük'te bulunmuştur (Lev. IX/1) (Omura, 1995: Fig.11/11).

İstanbul Arkeoloji Müzelerinde bulunan örneklerin (Lev. IX/2) bir tanesi domuz dişinden çok kuş gagasını andırırken, Kaman Kalehöyük ve İstanbul Arkeoloji Müzelerinde bulunan diğer örnekleri domuz dişine tıpatıp benzer. Domuz dişini andıran bu tip kayış dağıtıcıların bazı at betimlemelerinde görülmesi bu eserlerin kökeni konusunda da bize önemli ipuçları vermektedir. Maşat Höyükten ele geçirilen koşum takımlı bir atın olduğu sahneli seramik parçası bu açıdan önemlidir (Lev. IX/4) (Özgüç, 1982: L.64,1a,1b).

M.Ö. 6 yüzyılın son çeyreğine ait eserlerle bir arada ele geçen ve Maşathöyük ile çevresindeki höyüklerden farklı bir hamur yapısına ve tekniğe sahip olması ile Anadolu kökenli olmadığı açık olan bu seramik parçası, üzerindeki at, koşum takımlarıyla betimlenmiştir (Özgüç, 1982: 51). Sahnedeki at koşum takımlarındaki kayış dağıtıcıları Sardes ve İstanbul arkeoloji müzesi koleksiyonundaki domuz dişi şeklinde yapılmış kayış dağıtıcılarını andırmaktadır. Maşathöyük'de ki seramik parçası üzerindeki at figürünün ve kayış dağıtıcılarını benzerleri, Persepolis'teki Apadana yapısının rölyeflerinde İskitli elçilerin yanlarında getirdikleri atların betimlerimde görüldükleri gibi başka ulusların atlarında da görülür. (Özgüç, 1982:51; Ivantchik, 2001a:82). Persepolis rölyeflerinin deki sahneleri değerlendirerek bu tip kayış dağıtıcılarının kullanıcılarını tek bir ulusa vermemiz zordur, bu tip domuz dişi şeklinde işlenmiş kayış dağıtıcılarının köken sorununa Karmir-Blur ve Persepolis gibi değişik merkezlerden gelen örneklerde eklenince bu tipteki kayış dağıtıcılarının köken problemi ortaya çıkmaktadır.

Plaka üzerine işlenmiş ve kayış dağıtıcılarının ikinci grubunu oluşturan eserlerin işlevleri konusunda soru işaretleri olsa da, bizce koşum takımında süs işlevi daha ağır basan kayış dağıtıcılarıdır, kayışa bağlanmaları amacıyla arka yüzlerinde halkalar bulunan bu dağıtıcılarda genellikle dağ keçisi (İbex) ve yaban domuzu sevilerek kullanılan figürlerinden oluşmaktadır. Hayvan

üslubunda işlenen bu eserlerin kökenleri de diğer gruptaki eserler gibi problemlidir.

Bu tip eserlerden kazı buluntusu olarak önemli bir örnek Sardes'ten ele geçen, 1962 yılında HoB alanında bulunan tunçtan yaban keçisi (ibex) betimli bir eserdir (Lev. X/1) (Hanfmann, 1963, Res.67; Waldbaum,1983b). Eser kalıptan çıkarıldıktan sonra ayrıntılı işlenmemiş olması bitirilmediğini düşündürmektedir (Ivantchik, 2001a: 84). Eserde, dağ keçisinin başı arkaya doğru çevrili olarak, ayakları ise karnın altına birleştirerek toplanır şekilde işlenmesi hayvan üslubunda sık kullanılan bir düzenlemedir (Waldbaum, 1983b, 67; San, 1998:123). Eserin atölyesi konusunda kesin bilgilerimiz yoktur, ancak eserin tam olarak bitirilmediği göz önüne alınırsa büyük olasılıkla Sardes veya yakın çevresinden ki bir atölyede yapılmış olabileceği düşünülebilir (Ivantchik, 2001a: 84), Ephesus'ta bulunan bir benzerinin yardımı ile M.Ö. VI yüzyılın erken dönemleri önerilmiştir (Hansen, 1962:36).

Ephesus Artemision'da yapılan ilk dönem kazılarında ele geçirilen fildişinden yapılmış bir yaban keçisi figürü (Lev. X/2) (Hogarth, 1908:163 Pl.XXIII,2) Sardes'ki benzeri ile aynı şekilde, hayvan üslubunun sevilen düzenlemesi ile geriye dönük başı ve karnın altına birleştirilerek toplanmış bacakları betimlenmiştir (Akurgal, 1961: L. 184; Waldbaum 1983b, L.18, 3-4). Eserin tarihi tartışmalıdır (San, 1998:126), ancak eserin bulunduğu alanın Lydia kralı Kroisos'un Artemison çevresini yeniden yaptırdığı tarih olan M.Ö. 6 yüzyılın ikinci çeyreğinden önceye ait olmuş olmalıdır, genellikle M.Ö. 6 yüzyılın ilk yarısına verilir (Ivantchik, 2001a: 86, dp. 148).

Son yapılan çalışmalarda Ephesus'tan göçebe hayvan üslubundan etkilenmiş iki adet dağ keçisi betimli, kayış dağıtıcısı parçası daha ele geçirilmiştir (Lev. XI/3-4). Ephesus'tan daha önce ele geçirilen diğer örnekte olduğu gibi fildişinden yapılmışlardır, malzemenin kolay işlenebilir olması oldukça ayrıntılı işlenmiş betimlerimden, daha iyi işlenmiş olan bir örnekte boyanmıştır. Eserler Artemisyon tapınağının altar'ındaki kazılarda ortaya

çıkartılmış ve çıkarıldıkları tabaka M.Ö. 7. yüzyılın sonu ile M.Ö. 6. yüzyılın ortaları arasına tarihlendirilmiştir (Bammer, 1988: 23; 1991: 66; 1978:126,143), Ivantchik ise Boğazköy'den (Lev. XII/1) çıkartılmış bir örneği de göz önüne alarak M.Ö.6. yüzyıllın ilk yarısına tarihlendirmektedir (Ivantchik, 2001a: 86).

Sardes ve Ephesus'tan çıkartılmış dağ keçisi betimlerinden, başının geriye doğru dönüş yapmamasıyla ayrılan ancak bacaklarının karın altına birleştirilerek toplanması ile hayvan üslubundan etkilendiği açık olan Boğazköy'den ele geçme yaban keçisi betimi (Lev. XII/1), çıkarıldığı konteks ile değerlendirildiğinde M.Ö. 6 yüzyılın sonlarına tarihlendirilmiştir (Stucky, 1985:120; Ivantchik, 2001a: 84). Boğazköy'de ayrıca göçebe hayvan üslubunda yapılmış, baş kısmı kırılarak kaybolmuş kemikten ve büyük olasılıkla dağ keçisinin betimlendiği başka bir plaka daha bulunmuştur (Lev. XII/2) (Boehmer, 1972: taf.LXVII,1890).

Kazı buluntusu başka bir örnek Anadolu dışından gelmektedir, başın arkaya doğru çevrilmediği hayvan üslubundaki bir yaban keçisi betimi de Sicilya'da M.Ö.5. yüzyıla tarihlendirilen Gela Dorik tapınağında bulunmuştur (Ivantchik, 2001a: 84; Stucky, 1985: 120, Taf.36,5).

Kazı örnekleri dışında, müzelerde ve özel koleksiyonlarda benzer dağ keçisi betimli kayış dağıtıcıları bulunmaktadır. Bugün Berlin'de özel bir koleksiyonda yer alan ve İzmit'ten geldiği bilinen bir dağ keçisi betimli aksam Sardes'te bulunan eserle tıpatıp benzerdir (Lev. X/3) (Waldbaum, 1983:68,pl. 17 5-6; Ivantchik 2001a: 84). İstanbul Arkeoloji Müzelerin'de de Balıkesir'den geldiği bilinen bir adet daha dağ keçisi şeklinde işlenmiş kayış dağıtıcısı vardır, bu eserde keçi başını arkaya doğru çevirmemiş ancak ayakları altına toplamıştır (Lev. XI/1) (Meriçboyu, 1997:6,ç.10).

Bu eser dışında geliş yeri kesin olarak bilinmeyen benzer eserlerde bulunmaktadır. Birer örnek Zürih (Stucky, 1985: 120, taf.65,22), Beyrut ve

Amerika'da özel koleksiyonlarda ayrıca Louvre müzesinde bulunurken, ikişer örnekte British Museum'da ve Bostan Fine Arts Museum'da bulunmaktadır (Ivantchik, 2001a: 84). Tümü tunçtan döküm tekniği ile yapılan dağ keçisi betimlerinin farklılıklar bulunsa da, karın altına birleştirilerek toplanan bacaklar ve çoğunun kafalarının arkaya dönük olarak verilmesi, göçebe havyan üslubunu hatırlatmaktadır. Benzer şekilde hayvan üslubunda işlenmiş dağ keçisi betimlemeleri geç dönem geometrik kaplar üzerinde de görülmektedir (Bouzek,1997:fig.304).

Bu grupta dağ keçilerinden başka hayvanlarda, göçebe hayvan üslubunda işlenmiştir, kazı buluntusu olan önemli örneklerin bir tanesi Ephesus'ta ele geçen fildişinden yapılmış yaban domuzudur (Lev. XII/3) (Hogarth, 1908, Pl.XXVI.3 a,b), eserin Greek sanatından etkilenmiş İskit eseri olduğu iddia edilmiştir (Boardman, 1999:257), eserin tarihi için genellikle M.Ö. 560-550 (Akurgal, 1961:216; Barnett, 1982:18) önerilirken, Boardman M.Ö. 7 yüzyılın sonu ile 6 yüzyıl arası geniş bir tarih verir (Boardman, 1999:257).

Anadolu'da ele geçirilen hayvan üslubunda domuz şeklinde işlenmiş başka bir kayış dağıtıcısı da (Lev. XIII/1) Sardes'te Helenistik, Bizans dönemi buluntuları ile birlikte karışık bir kontekste bulunmuştur (Waldbaum, 1983: lev.7), tunçtan yapılmış bu kayış dağıtıcısının Ephesus'taki domuz betimi ile büyük benzerlik taşımaktadır. Ephesus ve Sardes'teki kazı buluntuları dışında British Museumda'da başka bir domuz figürlü kayış dağıtıcısı vardır (Hogarth, 1908: 177, fig.33)

Hayvan üslubunun kullanış tekniği bakımından, yaban domuzu betimlemelerinin, yaban keçisi betimlemelerindeki ayıran unsur ön bacaklarının karnın altına değil çene altına toplanmasıdır, ayrıca domuz figürleri Zürih, Louvre, British museum, Gela ve Boğazköy'de bulunan yabani keçi betimleri gibi başları arkaya doğru bakar şekilde verilmemiştir. Aleksandrova'da Kurgan 6 da benzer bir domuz betimli levha ortaya

çıkartılmıştır. Bu yaban domuzu betimli kayış dağıtıcılarının tarihlendirilmesi için sadece Ephesus örneği bize yardımcı olmaktadır, bu örnekte daha önce belirttiğimiz gibi M.Ö. 7. yıllın sonu ile M.Ö. 6. yüzyılın arasına verilmektedir (Boardman, 1999:257). Ancak son senelerde Ephesusta yapılan kazılarda ele geçen verileri de değerlendirerek M.Ö. 6 yüzyılın ilk yarısıda önerilebilir (Ivantchik, 2001a: 86).

Domuz figürleri dışında yine Ephesus kazı çalışmalarının ilk döneminden gelme fildişi bazı eserlerde at koşum takımı parçası olup olmadığına dair bir bilgi yoksa da, bu eserlerde bizce hayvan üslubunun etkilerini görmek mümkündür, bacaklarını karın altına toplayarak ve arkaya doğru bakan oturan boğa figürü (Lev.XIII/2) (Hogarth, 1908: 163, Pl.XXVI,1a,1b), yana doğru bakan ve bacaklarını karın altına toplayarak oturan bir koç (Lev. XIII/3) (Hogarth, 1908: 163, Pl.XXVI,5a,5b) ve sadece başı ile boyun kısmı kalmış, geriye doğru hamle yapar şekilde bir boğa başı (Lev. XIII/4) (Hogarth, 1908: 184, Pl.XXIX,5a).

Gerek yabani dağ keçisi (ibex) betimli, gerekse de yaban domuzu betimli kayış dağıtıcılarını kazı merkezlerine göre tarihlendirmemiz gerekmektedir, Ephesus ve Sardes dışında azda olsa Boğazköy stratigrafik olarak veri verir ve genel görüş M.Ö. 7 yüzyılın sonları ile M.Ö. 6 yüzyıl arasında plaka şeklinde yapılmış kayış dağıtıcılarının Anadolu'da kullanıldığı yönündedir.

Peki Anadolu'da kayış dağıtıcılarında gördüğümüz bu hayvan üslubu nasıl Anadolu'ya gelmiştir? ve bu eserler yerel üretim midir? Büyük olasılıkla bu dönemde Phryg sanatı üstünde kendini gösteren hayvan üslubu (Young, 1964b), plaka şeklindeki kayış dağıtıcıları ile de kendini Lydia ve Batı Anadolu'da ki yerel sanatı etkileyerek kendini göstermiştir. Kimmer akınları, Doğu Akdeniz ile olan ticaret, daha sonraları Ahamenid sanatın etkisi ve Greklerin Kuzey Karadeniz'deki İskitlerle yaptıkları ticaret, Anadolu'ya hayvan üslubunun nasıl geldiği konusundaki ihtimallerdir. Ancak birçoğu soru işareti

taşıyan stratigrafik veriler bu cevaplardan doğru olanı bulmamızda fazla yardımcı olmamaktadır. Genel kanı Kimmerler ile hayvan üslubunun Anadolu'ya geldiği yönündedir.

C. DİĞER ESERLER

Ayanis'te ele geçen kabza (Lev. XIV/1) (Çilingiroğlu ve Erdem, 2008: 127, res. 9)**:** Son yıllarda yapılan kazılarında işlevi tam olarak çözülememiş ve halkın kullanımına açık, ağır yangın geçirmiş bir yapı içerisinden bulunan hayvan üslubunda işlenmiş bu kabza üstündeki betimlemenin hayvan üslubundan dolayı İskitlere ait olması muhtemel bir eser olarak yorumlanmıştır[4].

Maşat Höyük'ten ters simetrik atlar (Lev. XIV/2) (Özgüç, 1982: 66, Lev.62/15): Maşat Höyüğün M.Ö. 7 yüzyılın sonun ile M.Ö.5. yüzyılın ortalarına kadar kullanıldığı düşülen ve bir yangın tabakası ile son bulan ve iki İskit tipi ok ucunun da bulunduğu Phryg II tabakasından ele geçilmiştir. Tunç'tan döküm tekniği ile yapılmış ters simetrik olarak yerleştirilmiş çift at başı ile süslü olan eserin bir başka benzeri Anadolu'da yoktur. T. Özgüç tarafından Kimmerler sonrası Maşat Höyüğe gelen doğu akınlarınla geldiğini öne sürer (Özgüç, 1982: 66). O. San ise çalışmasında bu eserin benzerlerinin Doğu Amu Derya bölgesinde Tagisken'de iki adet ve Dinyeper Zhurovka'da ise bir adet bulunduğunu belirtir (San, 1998:137). Bu eserin benzerleri ile birlikte değerlendirildiğinde ve eserin ele geçtiği tabaka ile tabakada ele geçirilen diğer eserler ve Maşat Höyüğün konumunun Kimmerlerin yoğun olarak bulunduğunu tahmin ettiğimiz bir bölgede yer alması bu eserin göçebe kültüre ait at koşum takımı aksamı olma olasılığını güçlendirmektedir.

[4] Benzerleri için bkz. Ivantchik, 2001a: abb.33.

Gordion'da kemik kartal ve tavşan betimli eser (Lev. IV/3) (Young, 1964a: 283, pl.83/fig.14): Gordion'da yapılan 1963 kazılarında, Alyattes dönemine ait elektron sikkelerinin ve Pers sonrası döneme ait eserlerin bir arada bulunduğu karışık bir alan olan R yapısı içinde bir çukurdan ele geçen (Young, 1964a: 283) kemikten tavşan avlayan kartal betimlemesi, kökeni itibariyle tartışmalı bir eserdir. Göçebe sanatının sevilen konusu hayvan mücadelesi ile sevilen stili hayvan üslubunun göründüğü eserde, benzer kartal betiminin Gordion duvar resimlerinde görünmesi (Young, 1964a: 283) ile kartal figüründeki tüylerin vurgulanışındaki stilize çizgilerin Phryg seramiğinde de bulunması (San, 1998: 136) gibi etkiler eserin Anadolu yaratısı olabileceğini düşündürmüştür (Mellink, 1991: 643). Ancak Prayon (1987, 146) ve Tarhan (1984: 117) eserin göçebe sanatıyla bağlantı kurarlar, San ise çalışmasında ayrıntıları ile incelediği eseri Kırım ve Kafkasyada'ki kurganlarla karşılaştırarak, Prayon ve Tarhan'nın görüşlerine katılmaktadır (San, 1998:132-136).

Gordion'da göçebe kavimlere ait olabileceğini düşündüğümüz bu eser dışında, göçebe hayvan üslubundan etkilendiği açık başka eserlerde bulunmaktadır (Kohler, 1964) Ahşap ve fildişinde yapılmış bu eserleri göçebe sanat anlayışının, Phryg sanatının üstündeki etkisi olarak düşünebiliriz. "Phryg hayvan stilinin" bir yaratısı olarak yorumlanan bu tip eserlere (Kohler, 1964: 58), Gordion'da özellikle tümüslerde rastlanılmıştır.

Sardes'ten geyik şeklinde fildişi at koşum aksamı? (Lev. XIV/4) (Greenewalt- Rautman, 1998: 493-494, fig.19): At koşum takımı parçası olduğu sanılan fil dişi geyik betiminde, boynuz olduğu sanılan çıkıntılar arkaya doğru verilmiş ve eser üstünde göçebe hayvan üslubunun etkileri görülmektedir. Yakın örneklerine Kelermes kurganlarında, Kostromskaya buluntusu altın işçiliğinde ve Gordion'daki Phryg hayvan üslubunda yapılmış ahşap levhalarda rastlanmıştır (Greenewalt- Rautman, 1998: dn. 43). Ancak

eserin tıpatıp bir benzeri göçebe sanatında veya Güneydoğu Asya'da rastlanmamıştır (Greenewalt- Rautman, 1998: 494)

Sardes'ten Kemik Plaka (Lev. XV/1) (Detweiler, A.H., Hafmann G.M.A ve Mitten, D.G. 1965, Res. 3)**:** Anadolu'dan ele geçen eserler arasında beklide, kesin olarak göçebe sanatına ait olan tek sanat eseri olan bu plakanın işlevi tam olarak bilinmez, oldukça stilize edilmiş bir figür, sarmal bir pozisyonda, büyük gözler, at nalı şeklinde kulaklar ve beklide pençeleri ve kuyruğu ile işlenmiştir (Ivantchik 2001a: 73). Üzerindeki figürün kıvrık gagalı bir kartal veya grifon olduğu iddia edilmiştir (San, 1998:138). Eser bulunduğu alanda altı adet kemik eser içinde tanımlanır durumda olan tek örnektir, bu altı örnekten benzer özelikle sergileyen başka üç adet eser, ne yazık ki tahribat ve özensiz işlikten dolayı tanımlanamaz (Ivantchik, 2001a:74). Sarmal tarza verilmiş bu eserin benzerlerine geniş bir coğrafyada özellikle İskit gömütlerinde rastlamaktayız, bu tip eserlerin kökeni olarak Çin gösterilir ve Chou'nun batısındaki benzer buluntular M.Ö. 1027-771 yılları arasına tarihlendirilir[5]. Eserin benzerleri Arjan, Ujganak, Kelermes, Chilikta, Kelermes, Ziwiye gibi İskitlere ait olduğu bilinen eserlerin birçoğunun çıkarıldığı merkezlerden bilinmektedir. Plakanın İşlenmesindeki ayrıntılar ve betimleme özellikleri ile yerel üretim ihtimalinin çok düşük olması, Anadolu'da ele geçen göçebe sanat özelliklerini taşıyan eserler arasında, belki de tek kesin İskit eseri olmasını sağlar. Eserin tarihi için M.Ö. 7. yüzyılın sonu ile M.Ö. 6. yüzyılın ortaları arası bir tarih vermek yanlış olmaz[6].

Anzaf Kalesinden saç iğnesi (Lev. XV/2) (Belli ve Ceylan, 2001:277, ç.4): 2000 yılı çalışmalarında İskitlerin etkisiyle oluşan bir tahrip tabakasında bulunan, fildişinden yapılmış soyut kartal başı şeklinde işlenmiş bir saç

[5] İlk örnekler n Rusça kaynakçası için bkz. Ivantchik, 2001a: 75
[6] başka merkezlerdeki örnekleri ile karşılaştırmalı tarihlendirme için bkz. Ivantchik, 2001a: 75-79; Ivantchik,1997:41 vd

iğnesinin, hayvan üslubunda yapılmış soyut olarak işlenmiş bir İskit eseri olduğu öne sürülmüştür.

D. KİMMER VE İSKİT BETİMLEMELERİ

Anadolu içlerinde etkinliklerini sürüdükleri dönemde Kimmer ve İskitler savaşçıları ilişkiye geçtikleri kültürler tarafında da betimlenmişlerdir. Bu betimlerde ortak özeliklerinin başında, göçebe kavimlerin hep silahları ve genellikle atları üzerinde betimlenmeler ile onların savaşçı özelliklerinin ön plana çıkartılmasıdır.

Maşathöyük'den bir Seramik Parçası Üzerinde Görünen Göçebe Süvari (Lev. XV/3) (Özgüç 1982, Lev.74/10*)*: Maşat Höyüğün Demir Çağı II. tabakasından ele geçirilen stilize bir atlı savaşçı figürü, arkaya doğru uzanan ince büyük olasılıkla örülmüş saçı ve elinde tuttuğu mızrak benzeri bir silah ile bir göçebe savaşçısını andırmaktadır.

Erzurum Müzesindeki Graffito Bezeli Küp Üzerinde Göçebeler (Lev. XVI/c – XIX) (Yaylalı, 2000; Yaylalı, 2001): Erzurum müzesinde 1-87 envanter numarası ile kayıtlı olan bir küp üzerindeki, kompozisyon olarak dağınık işlenmiş sahneler, S. Yaylalı tarafından çalışılmıştır

Erzurum müzesinde Assur düğme dipli vazolarını andıran ve uzunluğu:1.25 m, genişliği:0.967 m olan bu küp üzerinde kazıma ile yapılmış graffitolar büyük olasılıkla göçebe kavimleri betimlemesi açısından ilginçtir. Dört eşit parçaya ayrılmış küp yüzeyinde, parçalardan birinde bir av sahnesi, bir diğerinde ise kuş ve bazı diğer yaratıklar betimlenmişken, diğer alanlar boş bırakılmıştır. Av sahnesinin olduğu alanda iki atlı avcı, üç geyik, üç at, üç aslan, bir boğa başı ve dört tane belirlenemeyen yarım bırakılmış hayvanlar vardır. Diğer alanda ise Orta Asya sanatındaki ejder motifini hatırlatan bir kuş

ile güvercinler ve tavus kuşları ile tamamlanmadan bırakılmış çeşitli kanatlı figürleri betimlenmiştir. Av sahnesindeki atların, eyer, üzengi, yular, kuyrukların bağlanması gibi özellikler ile avcıların kıyafet ve başlık özellikleri, geyiğin boynuzlarının Orta Asya İskit hayvan üslubundaki gibi verilmesi (Mülayim, 1994) İskit sanatının özelliklerini hatırlatmaktadır. Kuşların betimlemeleri ise Çin'den Japonya'ya kadar uzanan Orta ve Doğu Asya coğrafyasında sevilen ve Kuzey İskit sanatında yoğunlukla kullanılan ejder motifini hatırlatmaktadır.

M.Ö. 7. yy. sonu 6. yy. başına tarihlenen graffitolar Urartu, Assur ve İskit sanatının özelliklerini taşıyan amatör bir yerel üretim olarak yorumlanmıştır.

Klazomenai'den ele Geçirilen Boyalı Lahit Üzerindeki Göçebe Betimlemeleri (Lev. XVI/1-2) (Murray, 1898, L.1; Sauter, 2000: 72 vd.): Klazomenai'den ele geçen ve bugün British Museum'da bulunan boyalı bir pişmiş toprak lahit'in kapağını iki yönü üzerinde anlatılan sahne özellikle Batı Anadolu'da ki göçebe kavimlerin izlerini takip etmemiz açısından önemli bilgiler sunmaktadır.

Lahit üzerinde betimlenen at üzerinde savaşçı figürleri elbiseleri, başlarına taktıkları başlıkları ve silahlarının tipleri ile göçebe kavimlerin savaşçıları olarak yorumlanmıştır. Ancak bu savaşçıların etnik kökenleri tartışmalıdır eser büyük olasılıkla Kimmerlerin İonlar üzerine yaptığı akınları anlatmaktadır.

Grek Vazoları Üzerinde Kimmer ve İskit Betimlemeleri (Ivantchik, 2006; Vos, 1963; Sauter, 2000: 66; Bovon, 1966): Yaklaşık M.Ö. 700 Korinthos'ta başlayan siyah figür tekniğinde ve yaklaşık M.Ö. 530 yıllarında kullanılmaya başlayan kırmızı figür tekniğinde yapılmış birçok boyalı vazo

üzerine çok sayıda Kimmer ve İskit savaşçılarının betimi vardır. Greklerin göçebe kavimlerle M.Ö. 7. yüzyılda artan Karadeniz ticareti, M.Ö. 7 yüzyılın ortalarından itibaren Macaristan ve Bulgaristan'da bulunan ve daha sonra Anadolu'ya geçen Kimmerler'den ve Anadolu'da bulunan Kimmerler'den iyi tanıdıkları bilinir.

Göçebe kavimlerin betimlendiği bu tip eserlerin ilk örneği François Vazosu olarak bilinen volütlü krater üzerindeki savaş sahnelerinde bulunmaktadır. M.Ö. 570-530 yılları arasına tarihlendirilen vazo üzerindeki Greklerden giyimleri ve kullandıkları silahları ile ayrılan göçebe kavimlerinin savaşçılarının isimlerine de rastlıyoruz, "Kimerios", "Euthymachos" ve "Toxamis". Bu eserde de gördüğümüz gibi M.Ö. 6. yüzyılda Grekler, Kimmer ve İskitler ile yakın ilişkiler içine girmişlerdir. François vazosundan başka birçok Antik Yunan vazosunda İskit ve Kimmerlerin betimlendiği bilinmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
KİMMER VE İSKİTLERİN ANADOLU KÜLTÜRLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

A. URARTU UYGARLIĞI ÜZERİNDE KİMMER VE İSKİT ETKİLERİ

Kimmer ve İskitlerin Urartular üzerinde yarattığı etkileri büyük oranda yazılı belgelerden öğrenebilmekteyiz. Urartu belgelerinde, I. Argişti'nin (M.Ö.786-764) hükümdarlık döneminde M.Ö.774 yılında "İšqigulu", Assur belgelerinde ise II. Sargon (M.Ö.721-705) döneminde "Gimmirrai" ismi ile karşımıza çıkan göçebe kavimler, bölgenin siyası coğrafyasında etkin rol oynamışlar, Urartu Asur çekişmesinde yaptıkları akınlar ile bazen Urartu'yu, bazen'de Asur'u olumsuz etkilemişlerdir.

M.Ö. 9. yüzyılda Van Gölü havzasındaki beyliklerin ortak düşmanları Asur'a karşı ellerindeki kaynakları ve siyasi güçlerini koruyabilmek için bir araya gelip oluşturdukları Urartu devleti, kuruluşundan yıkılışına kadar Asur devleti ile çekişme içinde olmuştur. Çekişmenin temel nedeni doğal olarak güçlü bir devletin sürekliliğini ve büyümesini sağlamak için ihtiyaç duyduğu ekonomik kaynakları ele geçirme ve koruma isteğidir. Urartu devleti gücünü zengin ve bereketli tarım alanlarına ve hayvancılık için gerekli olan otlaklarından alıyordu ve bu kaynaklarını kaybetmeyi göze alamazdı. Bu nedenlerden dolayı Urartu Devleti, Asur'a karşı bu ekonomik kaynaklarını korumak ve Asur devletinin başkente ulaşmasını önlemek amacıyla belli bir plan dahilinde stratejik noktalara kaleler inşa ediyordu.

Gelen saldırılarda güçlü kalelerin uzun kuşatmalar sonucu düşmesi, düşmana zaman ve güç kaybettiriyor, bu sayede birkaç kale düşse de devletin çekirdek bölgesi olan Van gölünün doğu kıyılarına ulaşım güçleşiyordu. Assur devletinin Urartu'nun zengin maden, tarım vb. kaynakları ele geçirmek amacı ile yaptığı seferler, Urartu Devletinin siyasi organizasyonunun zaman içinde güçlenmesi ile azalmaya başlar. Ancak

Urartuların, Asur Devletine karşı oluşturdukları, bu başarılı savunma organizasyonu bölgede göçebe halkların hareketleri ile büyük yaralar almaya başlar.

Göçebe kavimlerin yazılı belgelerde tespit ettiğimiz gibi M.Ö. 774 yılında Güney Kafkaslarda görünmesinin, ilk önceleri Urartu devletini fazla rahatsız etmediğini anlıyoruz, büyük olasılıkla küçük gruplar halinde gerçekleşen ilk göç dalgası ile gelen gruplar bölgedeki siyasi güçlerle anlaşma yoluna gitmiş olmalıdırlar. II. Sargon dönemine ait bir Asur belgesinde görüldüğü gibi Kimmerler Urartu devletine vergi ödüyordu (Bkz. s. 13) ancak M.Ö. 715 yılına gelindiğinde ise göçebe kavimlerin saldırıları Urartu devletine ciddi zarar vermeye başlamıştı (Bkz. s. 14).

Bu tarihte büyük olasılıkla kuzeyden artarak gelen göçlerin baskısı ile daha önce gelen göçebelerin yeni alanlara göç etme istekleri, Urartu coğrafyasında kaleler organizasyonu ile sağlanan yol güvenliğini bozulmaya başlaması, yiyecek ve ticarette kullanılabilecek değerli kaynakları ele geçirilebilmesi için yağmalama faaliyetlerine başlanması gibi nedenler Urartu devletini göçebe kavimlere karşı önlem almaya zorlamıştır. Urartu kralı I. Rusa Kimmerlere karşı yandaşları ile birlikte bir sefere girmiş ancak bu seferin sonucunda yenilen ve büyük olasılıkla ordusunun da önemli bir kısmını kaybeden Urartu, ikinci bir darbeyi bu zayıf anından yararlanan, II. Sargon'nun Urartu Devleti üzerine bilinen en büyük Asur seferini gerçekleştirmesi ve Urartu Başkentine ulaşması ile almıştır.

I.Rusa'nın yerine tahta geçen II. Argişti'nin M.Ö. 707 yılında Kimmerler'den bir yenilgi daha aldığını biliyoruz. Bölgede göçebe halklar ile ilk karşılaşan devlet olan Urartular göçebe kavimlerin hareket tarzlarını ve karakterlerini de kısa sürede almış oldukları yenilgilerle anlamış olmalıdırlar. II. Rusa bu açıdan göçebe kavimlerin özelliklerinden çok iyi bir şekilde yararlanmış ve akıllıca politikalar izlemiş, hem kendi sınırlarını güvenlik altına almış hem de rakibi Asur devletine karşı güçlü yandaşlar kazanmıştır.

Politik olarak Kimmer akınlarını engelleyebilmek için Gökçe göl civarında oturma izni vermiş (Çilingiroğlu, 1994:103). Bu sayede yeni gelecek akınları durdurmak için II. Rusa kuzeyde bir tampon bölge kazanmıştır ancak bu önlem yeni gelecek akınları Anadolu'nun kuzeyinden Karadeniz bölgesi yoluyla, Anadolu içlerine girişinde yolunu açmış olabilir. Kuzeyden gelen göçlere karşı sadece politik olarak değil askeri olarak önlemler almış bölgeye Karmir-Blur gibi büyük bir kale yaptırmıştır. Bu kaledeki zengin göçebe kültürüne ait buluntular iki kültür arasında ticaretinde olduğunu düşündürür, II. Rusa bu sayede göçebe kavimleri yerleşik bir karakter kazandırarak ekonomik olarakta, kendine bağlamış olabilir.

II. Rusa Kimmerlere karşı uyguladığı başarılı yerleştirme politikasının sadece kuzeyle sınırlı kalmadığını benzer bir yerleştirme stratejisini İskitleri Mana bölgesine yerleştirerek uyguladığını bir Urartu yazıtında görmekteyiz (bkz. s. 12). Asur devletinin kuzeybatı İran'da bulunan İskitler ile olan sorunu bu sayede daha da artmış, Urartu Mana bölgesinde İskitlerden oluşturduğu bir tampon bölge kazanmış oluyordu.

II. Rusa güneyde sadece Mana bölgesinde sınırlı kalmamış ve Diyarbakır'ın kuzeybatısına bulunduğu sanılan Supria kentine de büyük olasılıkla Kimmerleri yerleştirmiş olduğunu bir Asur bilicilik metninden anlamaktayız (bkz. s. 17). Supria ve çevresinde bulunan Kimmerler, belkide Urartu'nun bir ön karakolu olduğu düşünülen Norşuntepe'de bulunan bozkır kültürüne ait mezarıda, bu dönemde yapmışlardı.

II. Rusa Mana bölgesine ve Diyarbakır çevresine yerleştirdiği göçebe kavimlerle, Urartu'nun Asur sınırının hem batısını hem de doğusunda tampon bölgeler kazanmış oluyordu. Ayrıca göçebe kavimlerin bulundukları bölgelerden Asur merkezlerine yapacakları akınlar Asur'unda zayıflamasına yol açacaktı.

II. Rusa Mana bölgesine sadece İskitleri yerleştirmekle kalmamış Urmiye gölünün güneyine bir çok kale yaptırarak, hem Asur'a karşı hemde her an fikir değiştirebilecek olan İskitlere karşı yeni kaleler yaptırmıştır. II. Rusa kale inşatlarını sadece sınır bölgelerinde değil Urartu'nun çekirdek bölgesinde de sürdürmüş, Ayanis ve Toprakkale gibi yeni kaleler yaptırmış, Çavuştepe gibi eski kaleleri takviye ettirmiştir. Merkezdeki bu yeni inşaatlar büyük olasılıkla İskitlerle gelecekte karşılaşılabilecek sorunlara karşı yapılmıştı çünkü bu dönemde İskit Assur yakınlaşması yaşanıyordu Asur kralı Esarhadon İskit kralı İşpakai'yi M.Ö. 679'da yendikten sonra İskitlerin başına geçen İşpakai'nin oğlu Partatua'nın Esarhadon'nun kızını istediği bilinir.

II. Rusa dönemi sonrası yazılı kaynaklar ne yazık ki Urartu coğrafyasında neler yaşandığına dair fazla bir bilgi sunmazlar, ancak arkeolojik veriler Urartu kalelerinin M.Ö. 7. yüzyılın sonlarında saldırılar sonrada yıkıma uğradığını göstermiştir. Bu yıkımlardan kimin sorumlu olduğuna dair iki öneri bulunmaktadır, birinci öneri M.Ö. 609'da Med akınları üzerinde dururken, İkinci öneri İskit akınları üzerinde durmaktadır (Burney, 1971:171 vd.). Med kültürüne ait buluntular gerek Urartu'nun çekirdek bölgesinde gerekse de Anadolu'nun diğer bölgelerinden nadiren karşımıza çıkar bu yüzden bu düşük bir ihtimaldir , ayrıca Med ordularında İskitlerin bulunduğu da bilgisi, İskitlerin Medler ile birlikte Urartu kalelerine saldırmış olabileceğini düşündürür.

Özellikle II. Rusa döneminde artan siyasi ilişkiler kendini kültürel anlamda da göstermiş olmalıdır, tartışmalı olsa da Urartu sanatında hayvan üslubunda eserler verildiği ve göçebe kavimlerin gelişi ile birlikte süvari figürlerinin işlenmeye başladığı düşünülür (Van Loon, 1966:174 vd ; Piotrovskii,1967: 98; Erzen, 1974:208 vd.).

Yapılan arkeolojik çalışmalarda tahrip tabakalarında ele geçen binlerce İskit tipi ok uçları ve göçebe sanatına ait buluntular kaleye göçebe kavimlerin saldırı ihtimalini artırır ancak İskit tipi ok uçlarının Medler, Urartular, Asurlar gibi dönemin diğer uygarlıkları tarafından da sık kullanıldığını bilinir. Kalelere saldırıların karakterleri incelendiğinde özellikle Yukarı Anzaf ve Çavuştepe kaleleri uzun bir kuşatma, Yoncatepe kalesi ise ani bir saldırı sonrası düştüğü tahmin edilir. Ani saldırılar yapmak bozkır halklarının savaş stratejilerinin temelini oluşturduğunu düşünebiliriz. Darius ile İskit kralı İdanyhrsos arasındaki mektuplaşmada (bkz. s. 69) görüldüğü gibi göçebe kavimlerin büyük ordulardan uzak durarak, ani baskınlar yapmayı tercih ettiklerini söyleyebiliriz. Yıkılan kalelerin üzerinde yıkım sonrasında yerleşimin devam etmemesi, yerleşik bir kültür olan Medlerden çok göçebe kavimlerin yaşam tarzı ile bağdaşır.

Urartu Krallığında kaleler aracılığı ile sağlanan iletişim ağı göçebe kavimlerin yağma amaçlı ani saldırıları ile kesilmesi, Kalelerin ani saldırılar ile yağmalanması ve tahrip edilmesi Urartu devletini sıkıntıya sokmuş olmalıdır. Urartuların kaleler ile büyük ordulara karşı kurmuş olduğu savunma ağı küçük ve hızlı birlikler karşısında büyük olasılıkla fazla etkili olamamıştır, savaşlarda başka bir kaleden yardım gelmeden çok önce göçebe savaşçılar amaçlarına ulaşmış oluyorlardı.

Göçebe kavimlerin Urartu coğrafyasındaki etkileri özellikle II. Rusa'dan sonra giderek artmış oldukları ihtimali üzerinde durursak, Urartu devletinin göçebe akınlarla yavaş yavaş kalelerini kaybettiğini eyalet sistemi ile yönetilen ülkede iletişimin bozulmasıyla eyaletlerin merkezin kontrolünden çıktığını düşünebiliriz. Ancak bunların hepsi birer varsayımdır. Bölgede yapılan kazıların artması ile artacak veriler gelecekte göçebe kavimler ile Urartu arasında gelişen olaylara daha çok ışık tutacaktır.

B. GEÇ HİTİT DEVLETLERİ ÜZERİNDE KİMMER ETKİLERİ

Hitit İmparatorluğu'nun yıkılması sonrası Anadolu'nun siyasi coğrafyasında önemli değişimlerin görüldüğü dönemde, Hititlerin merkezi olan İç Anadolu'da yerleşim boşluğu görülmesine karşın, Hititlerin ikinci etkin oldukları bölge olan Güney Anadolu'da yerleşimlerin kesilmediği görülmüştür (Dinçol,1982:123). M.Ö. 2. binin ikinci yarısından başlayarak Hitit Uygarlığı'nın etkisine girmiş olan Güneydoğu Anadolu ile Kuzey Mezopotamya'da, Hitit Devletinin yıkılışından sonrada Hitit geleneği sürdüğü görülür (Akurgal, 1995; 96).

Hititler sonrası Tuz Gölü ve Malatya arasına çizilen bir çizginin güneyinden, Kargamış'a kadar olan bölge, "Geç Hititler" veya "Syro-Hitit Beylikleri" denen, Hitit-Luvi ve Bedevi Aramiler tarafından kurulan şehir devletleri tarafından yönetilmiştir. Bu Geç Hitit Devletleri genel coğrafi yaylımları ile şunlardır: **Malatya** civarı Fırat bölgesini yöneten, ismi kaynaklarda Maldiya, Malitiya, Melid yada Milida olan devlet; başkenti Marqas (Maraş) olan **Gurgum**; Gaziantep İslahiye çevresine egemen olan **Sam'al** (Zincirli); Gaziantep çevresinde **Kargamış**; Kargamış'ın güneyinde bir Arami kenti olan **Bit-Agusi**; Güney Suriye'de **Hamat** krallığı; Orta Suriye'de **Damaskus** ; Amuq Ovası'da başkenti Kunulua olan **Unqi**; Adana bölgesi ile kısmen İskenderun bölgesini yöneten **Que**; Mersin civarını yöneten **Hilakku**; Adana-Kadirli yöresini yöneten **Asitavanda** (Karatepe); Adıyaman bölgesinde daha sonra Kommagene adını alacak olan, Samosata başkentli **Kummuh**; Antakya ve Amik Ovasını yöneten ve başkenti Kunula olan **Pattin**; Adana'nın kuzeyi Kayseri, Nevşehir civarını yöneten ve aslında küçük beyliklerden oluştuğu bilinen ve başkenti Kululu çivarında olduğu öne sürülen **Tabal**; Niğde'de civarında etkin olan **Tuwanna** krallığı (daha sonraki dönemlerde Tyana) (Sevin, 1998: 173; Sevin, 1999:159-190; Grayson, 1998:131-132; Dinçol, 1982:124; Kalaç, 1999: 213-216). Anadolu'nun bulunduğu bu karışık dönem içinde bu sınırların sık sık değiştiği görülür (Grayson, 1998:131).

M. Ö. 8-7 yüzyıllar arasında Geç Hitit Devletleri Güneyde Asur, Kuzey Urartu, Batıda Phryg, Doğuda ise hem Urartu hem de Asur devletlerinin ortasında sıkışmış bir durumda görülür. Bu üç büyük güç arasında sıkışan Geç Hitit Devletleri varlıklarını antlaşmalarla veya savaşlarla; bazen bağımsız, bazen de Asur'un egemenliği altında sürdürmüşlerdir. Bu dönemde bölgede kendini gösteren Kimmer unsurları bölgede etkin bir rol oynadığını görüyoruz.

II. Sargon M.Ö. 714 yılında gerçekleştirdiği ünlü 8. seferini ile Geç Hitit devletleri üzerinde belirgin bir hâkimiyet sağlamıştır. Bu Assur hâkimiyeti bölgede etkin olmaya başlayan Kimmerler tarafından tehdit edilmeye başlaması üzerine veya Muşki ülkesinden Kimmerlere karşı gelen bir yardım çağrısı sonucunda (Hawkins, 1988:421), Kimmerlere karşı Tabal Ülkesine M.Ö. 705'de bir sefer düzenlediği ve bu sefer sırasında Kimmerler tarafından öldüğü kabul edilir. (Sevin, 1998: 190; Bing,1969: 87; Tadmor, 1958: 97; Kurt, 2006:12;). Bu tarih bize Kimmerlerin M.Ö. 705 yılından önce Tabal bölgesinde olduğunu düşündürür. Bu tarihten sonra Geç Hitit coğrafyasında Asur'un çıkarlarını tehlikeye atacak hemen hemen her hareketin içinde Kimmerleri görürüz.

II. Sargon'nun ölümünden sonra iç karışıklıklarla uğraşan Asur, İskitlerle uğraşan Urartular sayesinde bölgede büyük kuvvetlerin etkinliğinin az alması Kimmerlerin bölgeye yerleşmelerine olanak vermiş olduğu gibi Geç Hitit Devletlerinin özellikle de Azitawadda'nın güçlenmesine neden olduğunu söyleyebiliriz. II. Sargon'nun ölümünden sonraki dönemde giderek güçlenen Kimmer ve İskitler, Asur'un Kuzey sınırında fazla etkinlik gösterememesini sağlamış, bu durum Geç Hitit Devletleri'nin, Akdeniz'e kıyısı olan bölgelerdeki

başka kentlerin ve Fenike kentlerinin Greklerle artan deniz ticaretinden yararlanarak zenginleştiklerini görürüz[1] .

Bölgede Kimmerlerin ve Geç Hitit Kent devletlerinin güçlenmesini Kimmer kralı Teuspa ile ittifak yapan Tabal, İşagallu ve Hillakku gibi Geç Hitit Devletlerinin Asur'un kontrolünde bulunan ve deniz ticareti için önem taşıyan Que devletine karşı giriştikleri harekettende anlamaktayız, ancak bu ittifak Esarhaddon'nun Bölgeye yaptığı ve Kimmer kralını öldürdüğü seferle başarısız olur.

Bölgede bir Kimmer kralının bulunması Kimmerlerin organize bir yapı içinde olduğunu göstermesi açısından önemlidir, Kimmerlerin ortak bir kral altında bölgede birleşmeleri belkide Tarhan'nın Kutsal Kitaplara ve Ermeni kaynaklarına dayanarak iddia ettiği gibi (Tarhan, 1984:114; 1972:139) bölgede bir Kimmer göçebe devletinin kurulduğu iddiasını doğrulamaktadır. Teuspa'dan sonra bölgede yeni bir Kimmer kralının ismine rastlarız, Batı kaynaklarında "Lygdamis", doğu kaynaklarında ise "Dugamme" (Tugdamme) olarak geçen (Kagan, 1982:351 vd.), Kimmer kralı kralı Phrygia'da ve Batı Anadolu'da etkinlik gösterdikten sonra Strabo'nun verdiği bilgi doğrultusunda Gülek boğazında (Tarhan, 1984: 116), Asur Kralı Asurbanipal ile savaşır ama ölür. Ancak savaş sonucunda Kimmerler ile Asur'un denk bir antlaşma yaptığını biliyoruz.

Savaş öncesinde Dugdamme'nin Taballe birlikte Asurbanipal'e karşı bir arada savaşmalarının nasıl geçekleşmiş olabileceğinden daha önce bahsetmiştik (bkz. s.25 vd.). Kimmerlerin bu savaşta da görüldüğü gibi

[1] Geç Hitit –Grek ilişkileri için bkz: Ünal, 2006; Bing, 1969: 89-144; Kurt, 2006:11-19; Gates, M.H.,"Kinet Höyük in Eastern Cilicia: A Case Study for Acculturation in Ancient Harbors", **Olba II/II, 1. Uluslararası Kilikia Arkeolojisi Sempozyumu Bildirileri, Özel Sayı** (1999) 303-312; King, L.W.,"Sennacherib and the Ionians", **JHS 30**, (1910):327-335. Arslan, N.," Kilikia Bölgesinde Grek Kollonizasyonu" , **Olba IV** (2001):1-18; Boardman, J.,"Tarsus, Al Mina and Greek Chronology", **JHS 85** (1965):2-15.

bölgedeki en büyük etkinliği Asur'a karşı Geç Hitit devletlerinin yanında yer almasıdır. Büyük olasılıkla Asur Devleti'nin bölgedeki hareketlerini engellemek ve bu sayede Asur'un Lydia ve Muşki (Phrygia) devletlerine yardım etmesi engelleyerek Kimmerlerin bölgede Geç Hititlerle birlikte Asur'a karşı ittifakının nedeni olabilir.

Geç Hitit-Kimmer ilişkileri hakkında bilgilerimizin hepsi ne yazik ki yazılı kaynaklara dayanmaktadır. Arkeolojik bilgilerin azlığı ve güvensiz oluşları nedeniyle bölgedeki Kimmerler etkilerinin kültürel boyutlarını anlayamıyoruz.

C. PHRYG UYGARLIĞI ÜZERİNDE KİMMER ETKİLERİ

Güneydoğu Avrupa kökenli olduğu birçok bilim adamı tarafından kabul edilen Phryglerin, Anadolu'ya Gelişleri Toria Kazılarında ortaya çıkartılan ve M.Ö. yak. ol. 1200-1050 yıllarına tarihlendirilen VIIb1 ve VIIb2 tabaklarında çıkartılan Güneydoğu Avrupa kökenli el yapımı keramikler ile arkeolojik olarak kabul edilmiştir (Sivas,1999:25; Sams 1988: 9; Akurgal, 1993: 5).

M.Ö. 9. yüzyılda Gordion'da güçlü bir kale kuran Phrgyler, M.Ö. 8. yüzyılın ortalarına doğru etki alanlarını, İç Anadolu'da iyice geliştirerek, Ankara, Afyonkarahisar ve Eskişehir'in tümünü; Konya, Isparta ve Burdur İlerinin Kuzeyini, Kütahya İlinin Batısına ve Tokat iline kadar genişletmeye başarmışlardır (Sevin, 2001:193), Phryglerin doğu sınırı ise "Muşki Sorunu" ile bağlantılıdır.

Assur Kaynaklarında I. Tukulti-apil-Eşarra (Tiglath-Pileser, M.Ö. 1114-1076) döneminden itibaren isimlerine rastlanan ve Muşkiler'in (Sevin, 1988:54; LAR I, 221), kökeni tartışmalı bir konudur. M.Ö. 12. yüzyıldan 8. yüzyılın sonlarına kadar Assur Kaynaklarında sık sık adı geçen Muşkiler birçok bilim adamı tarafından Phyglerle eşleştirilmektedir (Muscarella, 1989:333; Winckler, 1901:136; Körte, 1904:9 vd.; Mellink, 1965:318; Barnett,

1975:417; Akurgal, 1955:113 vd.). Muşki ve Phryg eşleştirilmesinde ön plana çıkan nedenlerin başında Assur kaynaklarında, Phrygler'den ve batı kaynaklarında sıklıkla söz edilen Midas'tan hiç söz edilmemesine rağmen, Muşki ve kralları Mita'dan sık sık söz edilmesidir. Diğer bir neden ise batı kaynaklarında Phrygleri, Assur kaynaklarında ise Muşkileri etkinliğini ortadan kaldıran gücün (Kimmerler) ortak olmasıdır (Özkaya, 1995: 12). Ancak Muşki-Phryg eşleştirmesine karşı çıkan görüşlerde vardır (Sevin, 1991). Biz konumuz çerçevesinde genel kabul edilen görüşü benimseyerek Phryg-Muşki eleştirmesini kabul edeceğiz, ancak batı ile doğu arasında kültürel anlamda büyük farklar olduğunu da kabul etmemiz gerekmektedir. Bu bağlamda Phryglerin Doğu kaynaklarındaki Muşki isimleriyle, doğu sınırlarının Elazığ'a kadar uzanan ve Yukarı Dicle ve Fırat bölgelerini de içinde olduğu alan olarak kabul etmeliyiz (Phrygler'in doğu yayılım alanı için bk. Özgüç, 1971: 71vd.).

Yazılı kaynaklarda Phryg Kimmer ilişkisi hakkında direk olarak bilgi veren kaynakların olmaması (Özkaya, 1995:13) bilgilerimizi arkeolojik verilere dayandırmayı zorunlu kılmaktadır.

Anadolu Demir Çağı kültürleri arasında belki de en çok buluntunun ele geçtiği Phryg uygarlığı hakkında, arkeolojik bilgilerimiz büyük oranda Başkentleri Gordion'da yapılan uzun süreli kazı çalışmalarından gelmektedir. Daha önceleri kabul gören YHSS 6a yıkım evresinden Kimmerlerin sorumlu olmadığının anlaşılması ve Yassı Höyükte şüpheli bir eser dışında Kimmerlere ait olası buluntuların ele geçmemesi, Kimmerlerin daha önceleri iddia edildiği gibi Phryg uygarlığını yıktıkları görüşünüde büyük oranda değiştirmiştir. Yassıhöyük çalışmaları dışında Phryg merkezlerinde kısa süreli çalışmalar yapıldığını görürüyoruz, Maşat Höyük, Pazarlı, ve Alacahöyük gibi merkezlerden çok sayıda göçebe kültüre ait malzeme elde edilsede merkezlerde yapılan çalışmaların kısa süreli oluşları Phryglerin göçebe kavimlerle olan ilişkilerini ne yazik ki aydınlatmaz. Ancak Boğazköy ve Kaman Kalehöyük gibi uzun süreli çalışmaların olduğu merkezlerde ise

buluntuların tarhilendirilmesinde çeşitli sorunlar vardır, bu nedenle bu merkezlerdeki buluntuların Kimmerle olan ilişkileri konusunda çeşitli problemler bulunmaktadır.

Phryg Kimmer ilişkileri hakkında her ne kadar net arkeolojik bilgilerimiz olmasa da yoğun bir kültürel iletişim içinde olduklarını bilmekteyiz. Phryg boyalı keramiğinde Kimmerlerin bölgede görünmesinden sonra işlenmeye başlayan süvari ve at betimleri (Dönmez, 2001:91) ve hayvan üslubundan etkilenmiş Phryg eserleri (Kohler, 1968) bu etkileşimin boyutlarını göstermesi açısından önemlidir. Bunların dışında tümülüsler ile kurganlar arasında bulunan benzerlikler (Marsadolov, 2000) ve bu tümüslerin birinde tespit edilen ve büyük olasılıkla kurban edilmiş atlar (Kohler, 1995:155) bozkır kültürünün Phryg coğrafyasında kendini kültürel boyutta gösterdiğinin kanıtlarıdır

Kimmerlerin bölgedeki etkilerini Phryg yerleşimlerindeki mekansal değişimlerden de takip edebiliyoruz. İlk yerleşimlerinin köy düzeyinde küçük birimler olduğunu tahmin ettiğimiz Phrygler, bölgede artan Kimmer unsurlarının yarattığı kaos ortamında, önce etrafları genellikle surlarla çevrili merkezlere çekilmiş olmalıdırlar. M.Ö. 6. yüzyılın ilk yarısından itibaren ise Phryg yerleşimleri yüksek arazilere inşa edilmiş ve güçlü savunma sistemleri ile güçlendirilmiş yerleşimler olarak karşımıza çıkar (Dönmez, 2001: 91). Bu güçlü yerleşimler Pazarlı örneğinde gördüğümüz gibi yerel yönetimlerin etkin olduğu bir Phryg uygarlığını da karşımıza çıkarmaktadır.

Gordion'da Kimmerlere ait bir yıkım tabakasının olmaması, Phrygler ile Kimmerler arasındaki ilişkilerin ticaret ile de geliştiğini düşünmemize neden olmaktadır. Özellikle hayvan üslubu etkili Phryg eserleri, göçebe sanat ürünlerinin veya sanatçılarının bölgede bulunduğunu göstermesi açısından ilginçtir.

Kimmerlerin bölgede görünmesinden sonra Phryg devletinin zayıfladığını ve Lydia'nın özellikle Kızılırmağın batı tarafındaki etkiliğini arttırdığını biliyoruz. Kimmerlerin bölgedeki etkinlikleri Phrygler üzerinde hem siyasi hem de kültürel izler bırakmış ancak Phryg kültürü gerek Kimmerlerde gerekse de Kimmerlerin Phrygler üstündeki baskısından yararlanan Lydia döneminde kendi özünü korumayı başabilmiştir. Phryg kültürü Kimmerlerin bölgeye getirdiği hayvan üslubunu kendi sanat anlayışları içinde yorumlamalarındaki örnekten de gördüğümüz gibi, bölgeye hangi kültür gelirse gelsin Roma'nın geç dönemlerine kadar özünü koruyararak yeni kültürel gelişimlere açık olmuştur.

D. LYDİA VE BATI ANADOLU UYGARLIKLARI ÜZERİNDE KİMMER ETKİLERİ

Kökenleri pek belli olmayan bir halk olan Lydialılar, bugün kabaca İzmir'in doğusunda, Gediz ve Küçük Menderes vadilerini kaplayan, Manisa ilinin büyük bölümünü, Kütahya ve Uşak illerinin batı uçları ana egemenlik bölgeleri olmuştur.

Yazılı kaynaklarda Lydialılar ile Kimmerlerin ilişkilerine ışık tutacak bir çok bilgi vardır. yazılı kaynaklardan üç defa karşı karşıya geldiğini bildiğimiz Lydialılar ve Kimmerlerin bu karşılaşmalarının izlerini ne yazik yapılan arkeolojik çalışmalarda göremiyoruz.

M.Ö. 7. yüzyılın Ortalarından itibaren bölgede kendini hissettiren Kimmer unsurları, Lydia için can sıkıcı bir hal almış, ancak Lydialılar Kimmerlere karşı bir başarı ancak Asur kralı Asurbanipal'in desteği ile M.Ö. 664-657 yılları arasında bir tarihte almış olmalılar. Bu zaferden sonra Asur'un desteğini kaybeden Lydia kısa bir süre sonra Kimmerlerden ağır bir yenilgiyi M.Ö.655-652 yılları arasında alır ve Lydia Kralı Gyges tahtı oğlu Ardys'e bırakmak zorunda kalır.

Ardys döneminde Lydia sadece Lygdammis/Dugamme yönetimindeki Kimmerler ile değil Kobos yönetimdeki Trerler gibi Boğazlar yoluyla Anadolu'ya geçen Trako-Kimmer grupları ile de uğraşmak zorunda kalmıştır. Ancak bu dönemde Lydia pek başarılı olamamış ve büyük olasılıkla M.Ö. 645 yılında Sardes Kimmerler tarafından akropolisi hariç yağlanmaktan kurtulamamıştır.

Sardes'te bu yağmanın izlerinin olabileceği söylenen birkaç konteks olsa da kesin olarak kente yapılan bir saldırının izleri bugüne kadar tespit edilmemiştir. Göçebe kavimlerin saldırılarının izlerini takip edemezsek bile kentte yapılan kazılarda çıkartılan çok sayıda göçebe kültürün özelliklerini taşıyan eserlerle karşılaşılmıştır. Özellikle kuş başı, gaga ve domuz dişini andıran kayış dağıtıcıları ile plaka şeklinde kayış dağıtıcılarında görülen hayvan üslubunun etkileri ve İskit üretimi olduğu kesin olan kemikten yapılan soyut tarzda işlenmiş bir hayvanın betiminin bulunduğu plaka kentte göçebelere ait olduğunu söyleyebileceğimiz eserlerin başında gelmektedir. Ancak özellikle plaka şeklinde kayış dağıtıcılarının Anadolu dışında ki örneklerinin oldukça az olması ve bir eserde görüldüğü gibi kalıptan çıkarıldıktan sonra çok fazla işlenmemesi Sardes'te veya yakın çevresinde bir atölyenin olabileceğini düşünülmüştür.

Kayış dağıtıcılarında görülen yerel üretimin bir benzerini İskit tipi ok uçları içinde söyleyebiliriz. Gerek Lydia'da gerekse de Batı Anadolu'da ele geçen bazı İskit tipi ok uçlarının benzerlerinin Doğu Anadolu bölgesinde görülmemesi bu ok uçlarının yerel üretim olabileceğini düşündürmektedir.

Anadolu uygarlıkları arasında Kimmerlerin hareketlerinden en kazançlı çıkan uygarlık Lydia'lılardır, İç Anadolu'da Phryglerin Kimmer akınları ile merkezi otoritesinin zayıflaması ile yönetim boşluğu olan alanlarda Lydia'nın egemenliğini görülür. Bu dönemde özellikle doğu-batı ticareti ile zenginleşen Lydia, başkentleri Sardes Kimmerler tarafından saldırıya uğrasa da, en

parlak dönemini Kimmerlerin Anadolu'da etkin olduğu dönemde yaşamış olmalıdır. Bu dönemde deniz ticareti ile zenginleşen Batı Anadolu'da bulunan Ion Devletlerinin de yeni pazar ihtiyaçları için, Anadolu içlerine ulaşmada ve Kimmer yağmalarından kaçınmada, Lydia'ya ihtiyaç duymuş olmalılardır. Bu durum Lydia'yı zenginleştirdiği gibi Batı Anadolu'da bulunan Kent Devletlerini de büyük oranda kendine bağlamasına neden olmuş olmalıdır.

Batı Anadolu'da bulunan kent devletleri ile Kimmerlerin ilişkiye geçtikleri hakkında ki bilgilerimiz şüpheli birkaç Grek metninden ve bölgedeki kentlerin bazılarında ele geçirilen İskit tipi ok uçları üzerinden yapılan yorumlara ve bu yorumlara destek olarak iddia edilen bazı yıkım tabaklarına dayanmaktadır. Ancak Batı Anadolu'da bulunan ok uçlarının Doğu bölgelerde bulunan ok uçlarından yerel üretim yüzünden farklı olduğu konusu unutulmamalıdır.

Az sayıda hayvan üslubundan yapılmış eserin Ephesus Artemis tapınağında yapılan çalışmalarda ele geçmesi Kimmerlerin buradaki bir yangın tabakasından sorumlu olabileceği yönünde iddiaları ortaya çıkarsa da, Artemis tapınağına dönemin Grek deniz ticaretlerinin etkisiyle birçok bölgeden eserlerin geldiği unutulmamalıdır. Tapınaktan çıkartılan hayvan üslubundan etkilenmiş eserlerinde bu dönemde Karadeniz'deki Grek Kolonilerinden gelmiş olabileceği veya Sardes buluntusu bazı örneklerde görüldüğü gibi i yerel üretim olabileceğini söyleyebiliriz.

SONUÇ

M.Ö. 8. yüzyılın ortalarından başlayarak M.Ö. 6. yüzyılın ortalarına değin Anadolu'da varlıklarını his ettiren Kimmer ve İskit kültürü, Anadolu'da geniş bir coğrafyaya yayılmış ve etkin oldukları bölgelerde özellikle Urartu, Phryg, Geç Hitit Devletleri ve Lydia, kısmen de Batı Anadolu'daki kent devletlerinin tarihlerinde önemli izler bırakmışlardır.

Kimmer ve İskit kültürleri için farklı bir şekilde yorumlanması gereken, Arkeoloji biliminde genel anlamda kullanılan göç ve göçebe kavramının, kazandırdığı yaşam şekli, savaş teknikleri ve teknolojileri, sanatları vs. Anadolu'da Kimmer ve İskit kültürünün izleri olarak kabul edebiliriz. Savaşlarda kullandıkları küçük boyutlu refleks yaylar, Anadolu ve yakın çevresinde ilk kez kullanıldıkları düşünülen kovanlı ok uçları, at biniciliğindeki üstünlükleri ve savaş tekniklerindeki başarıları Kimmer ve İskit göçebelerini Anadolu uygarlıkları için başa çıkılması zor rakipler yapmıştır.

Kimmer ve İskit kültürünün Anadolu'da karşılaştıkları ilk kültür olan Urartularının sağlam monokraşik yönetim yapısının başarısındaki temel olan ileri askeri organizasyon yapısı, göçebelere kavimlere karşı zamanla zayıflamış, bu durum da Krallığının zamanla zayıflamasına, bir süre sonrada yıkılmasına yol açmıştır. Urartu'nun zayıf anından yaralanmak isteyen Asur zaman zaman bölgede etkisini göstermişse de, kuzeybatı İran'daki göçebe kavimler ile Medlerin oluşturduğu tehlikeden dolayı Urartu'nun bu zayıf anından yararlanamamıştır. Urartu'nun özellikle II. Rusa döneminde Kimmerler ve İskitler ile yürüttüğü barışçıl politikanın sonucunda Anadolu kapıları Kimmer ve İskit göçlerine açılmış olduğunu görüyoruz. II. Rusa'nın Kimmerleri Gökçe Göl civarına, İskitleri ise Diyarbakır'ın bölgesine yerleştirmesi Anadolu İçlerindeki göçebe kavimlerin etkinliklerini artırmış olmalıdır.

Gökçe Göl civarına yerleştirilen Kimmerler Kuzeyden Kafkaslardan gelen akınları Karadeniz üzerinden Anadolu içlerine yönlendirmiş olmalıdır. Arkeoloji çalışmalarının az olduğu Karadeniz bölgesinde Heraklia Pontika (Karadeniz Ereğlisi) ile Trapezus (Trabzon) arasında göçebe kavimlerin etkin oldukları iddia edilmiştir (Drews, 1976:24 vd.; Tarhan, 1984:113). Anadolu'nun iç kesimlerine ise Maşat Höyük ve Pazarlı gibi Phryg merkezleri üzerinden ve Paphlagonia bölgesi üzerinden geçmiş olmalıdırlar. İç Anadolu'ya geçiş sırasında İmirler kurganı gibi arkeolojik delileri arkalarında bırakmışlardır. Trabzon yakınlarındaki Ağırmış Dağı'nın antik çağdaki İsmi olan "Kimmerius Dağı" (Tarhan, 2002: 605) bölgede göçebe kavimlerin etkinliğinin uzun seneler sürdüğünün bir kanıtıdır. Maşat Höyük gibi geçiş bölgesinde ki önemli merkezlerden ele geçen seramiklerde daha önce kullanılmamış at ve süvari betimlerinin göçebe kavimlerin bölgede görülmesi ile ortaya çıktığı iddia edilmiştir (Dönmez, 2001:91).

Karadeniz üzerinden Anadolu'ya girdiklerini düşündüğümüz Kimmerler'in Phryg coğrafyasında etkin olduklarını bölgede kendilerine karşı sarp kayalıklar üzerine yapılan kalelerden ve bir çok Phryg merkezinde ele geçen göçebe kültüre ait veya göçebe sanatından etkilenmiş arkeolojik buluntulardan anlıyoruz. Her ne kadar son yapılan araştırmalar yazılı kaynaklardan yola çıkarak yapılan bir çok yorumu yalanlamış olsa da İç Anadolu'da etkin bir Kimmer yıkımını Phrygler yaşamış olmalıdırlar. Kimmerlerin bölgede görülmesi ve Phrygler üzerindeki baskılarından yararlanan Lydia hakimiyet alanını İç Ege'den İç Anadolu'ya doğru genişletmeyi bu dönemde başarmıştır.

Kimmerlerin Phrygler üzerinde sadece siyasi olarak değil kültürel olarakta etkin olduklarını Gordion çevresindeki tümülüslerden çıkartılan Hayvan üslubunda yapılmış Phryg eserlerinden de anlamaktayız. Benzer bir kültürel etkileşimi Lydia'da da görmekteyiz büyük olasılıkla yerel üretim olarak yapılmış koşum takımlarının Kimmerler aracılığı Hayvan Üslubundan etkilendikleri açıktır.

Lydia daha öncede belirttiğimiz gibi Kimmer saldırılarına maruz kalsa da bu dönemde ön plana çıkan ve ticaretle zenginleşen bir kültürdür. Kimmerlerin hem doğu hemde batı kollarının saldırılarına maruz kalsa da Sardes'in sürekli olarak bu dönemde gelişmesi, Lydialı yöneticilerin Kimmerlerin yarattığı kaos ortamından akıllıca yararlandığını göstermektedir.

Batı Anadolu'da ise Kimmerlerin etkinlikleri hakkında az sayıda arkeolojik buluntumuz bulunmaktadır. Uzun seneler Kimmerlerin hakimiyet sürdüğünü yazılı kaynaklardan öğrendiğimiz, Antandros'ta yapılan kazı çalışmalarında M.Ö. 6. yüzyılın ilk yarısına ait ağır bir yangın geçirmiş mekâna rastlanmıştır, ufak bir alanı açılan bu mekânın tahribinden yaklaşık M.Ö. 570'de Kroisos'un Kimmerler'i Antrandros'tan sürdüğü savaşın izleri olabileceği düşünülmüştür (Polat ve Polat: 2006: 92). Ancak bölgede Kimmerlere ait herhangi bir buluntunun ortaya çıkartılmaması yazılı kaynaklarda belirtilen bölgedeki Kimmer etkinlikleri hakkında soru işaretleri doğurmaktadır.

Tartışılması gereken başka bir konuda İç Anadolu'da bir Kimmer devletinin olup olmadığıdır. Doğu kaynaklarında Dugdamme, batı kaynaklarında ise Lygdamis adlı Kimmer kralının Paphlagonia'dan gelip Phrygleri yendiği, Sardes'e saldırdığı ve Asura karşı Geç Hititlerle beraber karşı çıktığına dair yazılı kaynaklardan elde ettiğimiz bilgilerimiz ile daha geç dönemli bazı antik kaynakların Kimmerlerin vatanı için Anadolu'da Kapadokya bölgesini önermesi, bölgede bir Kimmer devletinin kurulmuş olabileceği ihtimalini ortaya çıkarmaktadır.

Çalışmamızda izlediğimiz yöntemler, Kimmerlerin ve İskitlerin Anadolu'daki izlerini takip etmemizi sağladığı gibi hepsini incelemeye çalıştığımız yazılı kaynaklar ve arkeolojik bilgiler, dönemin Anadolu tarihine de ışık tutmaktadır. Bu açıdan Urartu-Asur, Geç Hitit- Asur, Lidya- Asur, Urartu-Geç Hitit ve Lydia-Phrygia ilişkileri açısından ve dönemin siyasi

coğrafyasının anlaşılması yönünden Anadolu'da Kimmer ve İskit izleri önemli bilgiler sunar

Arkeolojik çalışmaların azlığı konumuz hakkındaki bilgilerimizi çoğunlukla yazılı kaynaklara dayandırmayı zorunlu kılmıştır. Gelecekte Anadolu ve göçebe kavimlerin yayıldıkları geniş coğrafyada yapılacak arkeolojik çalışmaların artması Kimmerlerin ve İskitlerin Anadolu'daki etkinliklerinin anlaşılmasında büyük katkılar sağlayacağı kuşkusuzdur. Sovyet Rusya'nın dağılmasından sonra bu geniş coğrafyadaki uluslararası arkeolojik çalışmaların arttığı görülse de ne yazık ki kültürel temellerimizin atıldığı bu coğrafyada çalışan Türk bilim insanlar oldukça azdır.

Çalışmamızda her ne kadar Kimmer ve İskit kültürlerinin etnik kökenleri üzerine yoğunlaşmaktan kaçınmış olsakta, çalışmamız çerçevesinde bu yönde birçok araştırmaya ve iddiaya rastladık, filolojik delillerin olmadığı bu iki kültürün kökenleri konusunda son senelerde özellikle Arjan 2 kurganı gibi etkileyici buluntu merkezlerinin ortaya çıkarılmaları ile artan Hint-Avrupalı görüşü, Arkeolojide bilgi emperyaliziminin en son örneğini oluşturmaktadır. Gerçekçi iddialardan uzak bu görüşü desteklemek için öne sürülen arkeolojik verilerin değerlendirilmelerinde ütopik görüşlere dayandığı tarafımızdan görülmüştür. Arkeolojik verilerde kültürel devamlılığı temel alan yaklaşım ile, özellikle İskitlerin yaylım alanlarındaki bölgede halen benzer kültürü sürdüren Türk, Moğol, gibi ırkların birinin ve birkaçının etnik kökenlerini oluşturmuş olabileceği daha akla yakın bir ihtimal olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yazılı ve arkeolojik verilerle incelemeye çalıştığımız, Kimmer ve İskit göçebe kavimlerinin Anadolu içlerindeki izleri ve bu dönemde yerleşik Anadolu uygarlıkları üzerindeki etkileri konusunda Türkiye'de yapılan çalışmalar sayın Prof. Dr. T.Tarhan, sayın Prof. Dr. İ. Durmuş, sayın Yard. Doç. Dr. O. San v e sayın Doç. Dr. Ş. Dönmez gibi çok az sayıda Türk Bilim

İnsanı ile sınırlıdır. Türkiye'de yapılan az sayıda çalışma içinde çalışmamızın da bir katkı sağlayacağını umuyoruz.

KAYNAKÇA

AKURGAL, E.

1955 **Phrygische Kunst**, Ankara.

1961 **Die Kunst Anatoliens von Homer bis Alexander**, Berlin.

1995 **Hatti ve Hitit Uygarlıkları**, İzmir.

1993 **Eski İzmir I. Yerleşme Katları ve Athena Tapınağı**, Ankara.

ALEKSEEV, A.Y., BOKOVENKO, N.A., BOLTRIK, Y., vd

2002 "Some Problems In The Study of the Chronology of the Ancient Nomadic Cultures in Eurasia (9TH - 3RD Centuries BC)", **Geochronometria, Journal on Methods and Applications of Absolute Chronology 21**: 143-150.

ANLAYAN, Ç. ve BİLGİ, Ö.

1989 **Sadberk Hanım Müzesi Protohistorik Çağ Silahları**, İstanbul.

BAKIR, T.

2004 "Daskyleion'da Phrygler", **60. Yaşında Işık'a Armağan Anadolu'da Doğdu,** Ed. T.Korkut, İstanbul: 55-67.

BAMMER, A.

1988 "Gold und Elfenbein von einer neuen Kultbasis in Ephesos", **ÖJH 58**: 1-23.

1990 "A Peripteros of the geometric period in the Artemision of Ephesos", **AnatSt, 35**: 137-156.

1991 “Les sanctuaires des VIII et VII siècles å l’Artémision d’Éphèse”, **Revue archéologique:** 63-93**.**

BAMMER, A., K BREIN ve P. WOLFF

1978 "Das Tieropfer am Artemisionaltar von Ephesos." **In Festschrift F. K. Dornen Studien zur Religion und Kultur Kleinasiens 1,** Ed. S. Sahin, vd, Leiden :107-57..

BARNETT, R.D.

1975 “Phrygian and the Peoples of Anatolia in the Iron Age”, **CHA II/2**, 417-442. (Çev. Ö. Çapar, “Phrygia ve Demir Devrinde Anadolu Kavimleri”, **DTCF-D XXXI 1-2,** 1987: 42-73.

1982 **Ancient Ivories in the Middle East and Adjacent Countries**, Jerusalem.

BELLİ, O.

1993 “Aşağı ve Yukarı Anzaf Urartu Kaleleri Kazısı (1991-1992)”, **Arkeoloji ve Sanat Dergisi 58**: 3-32.

1994 “Aşağı ve Yukarı Anzaf Urartu Kaleleri Kazısı, 1992”, **KST 15, c.1.**: 417-444.

1995 “Aşağı ve Yukarı Anzaf Urartu Kaleleri Kazısı, 1993”, **KST 16, c.1.**: 287-312.

1996 “1995 Yılında Doğu Anadolu Bölgesi’nde Urartu Baraj ve Sulama Sisteminin Araştırılması”, **AST 14, c. 2**.: 39-169.

1996a “1994 Yılı Aşağı ve Yukarı Anzaf Urartu Kaleleri Kazısı”, **KST 17, c.2**.: 379-408.

1998 **Anzaf Kaleleri ve Urartu Tanrıları**, İstanbul.

2000 "Aşağı ve Yukarı Anzaf Urartu Kaleleri Kazısı", **Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi**, Ed. O. Belli, Ankara: 201-209.

2000a "Çavuştepe (Sardurihinili) Kazıları", **Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi**, Ed. O. Belli, Ankara: 210-216.

2000b "Urartu Krallığı'nın İkinci Başkenti Toprakkale (Rusahinili) Kazıları", **Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi**, Ed. O. Belli, Ankara: 223-227.

2001 "1999 Yılı Anzaf Kaleleri Kazısı ve Onarım Çalışmaları", **KST 22, c.1**.: 385-398.

2002 "2000 yılı Van-Yoncatepe Kalesi ve Nekropolü Kazısı", **KST 23, c.2**.: 265-274.

2003 "Van-Aşağı ve Yukarı Anzaf Urartu Kaleleri Kazısı: Bir Ara Değerlendirme (1991-2002)", **Colloquim Anatolicum II**:1-50.

2005 "Yoncatepe Kalesi ve Mezarlığı", **Arkeoatlas 4**: 100-101.

2006a "2004 Yılı Aşağı ve Yukarı Anzaf Urartu Kaleleri Kazısı", **KST 27 c.1**.: 151-164.

2006b "Yoncatepe Sarayı ve Nekropolü", **Anadolu Medeniyetleri Müzesi 2005 Yıllığı**: 381-431

BELLİ, O. ve CEYLAN, A.

2000 "1998 Yılı Yılı Anzaf Kaleleri Kazı ve Onarım Çalışmaları", **KST 21,c.1**.: 449-466.

2002 "2000 Yılı Anzaf Kaleleri Kazı ve Onarım Çalışmaları", **KST 23,c.2**.: 275-286.

2005 "2003 Yılı Aşağı ve Yukarı Anzaf, Urartu Kaleleri Kazısı", **KST 26 c.1**.: 175-188.

BELLİ, O. ve KAVAKLI, E.

2001 "1999 yılı Van-Yoncatepe Kalesi ve Nekropolü Kazısı", **KST 22, c.2,** 369-384.

BELLİ, O. ve KONYAR, E.

2000 "Van-Yoncatepe Kalesi ve Nekropolü Kazıları", **Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi**, Ed. O. Belli, Ankara: 181-190.

BELLİ, O. ve TOZKOPARAN, M.

2005 "2003 yılı Van-Yoncatepe Kalesi ve Nekropolü Kazısı", **KST 26, c.1**.:189-202

2006 "2004 yılı Van-Yoncatepe Kalesi ve Nekropolü Kazısı", **KST 27, c.1.**: 165-182.

BELLİ, O. Ve YALÇIN, Ü.

1994 "Van-Yukarı Anzaf Urartu Kalesi'nde Bulunan Bronz ve Demir Silahların Arkeometalurjik İncelemesi", **Arkeometri Sonuçları Toplantısı, IX:** 53-64.

BİLGİ, Ö.

2001 "Orta Karadeniz Bölgesi Protohistorik Çağ Maden Sanatının Kökeni ve Gelişimi", **Belleten LXV/242**: 1-35.

BING, John D.

1969 **A History of Cilicia During the Assyrian Period**, Ann Arbour.

BOEHMER, R.M.

1972 **Die Kleinfunde von Boğazköy**, Berlin.

BOARDMAN, J.

1999 **The Greeks Overseas**, Spain.

BOKOVENKO, N. A.

1996 "Asian Influence on European Scythia", **Ancient Civilizations from Scythia to Siberia, 3/1**: 97-122.

BOSSERT, E.M.

1993 "Zum Datum der Zerstörung des Phrygischen Gordion", **Ist.Mitt, 43**: 287-292.

BOUZEK, J.

1997 **Greece, Anatolia and Europe: Cultural Intterelations During the Early Iron Age**, Göteborg.

BOVON,A.

1963 "La Représeration des Geuerriers Perses et la Notion de Barbare Dans La I.re Motivié du V. Siécle", **Bulletin de Correspondance Hellenique LXXXVII,** 579-602.

BURHAN, T.

1979 "Höyüğü (Tuğrul Höyük) Kazısı 1979", **KST II**: 43-45.

BURKE, B.

2005 "Textile Production at Gordion and the Phrygian Economy", **The Archaeology of Midas and the Phrygians, Recent Work at Gordion**, Ed. L. KEALHOFER, Philadephia: 69-81.

BURNEY, C.,

1966 "A First Season of Excavation at the Urartian Citadel of Kayalıdere", **AnST 16**: 55-11.

1971 **The Peoples of the Hills**, London, 1971.

BUSSAGLI, M.

1967 "Stepe Cultures", **Encylopedia of World Art, CXIII**, London,: 375-407, pl.181-192.

CAHILL, N.

2006 "Lydia Altın Mucize", **Arkeo Atlas 5**: 86-101.

CLEUZIOU, S.

1977 "Les pointes des Fleches 'Scythiques' au Proche et Moyen Orient" **Le Plateau iranien et L' Asie centrale des Origines a la Conquete İlamique, C.N.R.S**., Paris: 187-199.

COHLAN, H.H.

1952 "Casting Moulds made in Metal", **Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland:** 162-164.

COGAN, M. ve TADMOR, H.

1977 "Gyges and Ashurbanipal, A study in Literary Transmission", **Orientalia 46**: 65-85.

ÇİLİNGİROĞLU, A.

1977 "Sargon'un Sekizinci Seferi ve Bazı Öneriler**", Anadolu Araştırmaları IV-V**: 235-251.

1983 "Urartu'da Toplu Nüfus Aktarımları", **An.Ar. IX**: 311-317

1994 **Urartu Tarihi**, İzmir.

1995 **Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı**, İzmir.

2001 "Military Architecture**, AYANİS I,** Ed. A.Çilingiroğlu vd**,** Roma: 25-29.

2002 "The Reign of Rusa II: Towards the End of the Urartian Kingdom", **Maner Schau Band I: Festschrift für Manfred Korfmann,** Ed**.** V.B.A GREINER,.: 483-489.

2005 "Bronze Arrowheads of Ayanis (Rusahinili Eiduru.kai): Indicate Ethnic Identity?", **Metal III Symposium,** Ed. Ü. Yalçın: 63-66

ÇİLİNGİROĞLU, A. ve ERDEM, A. Ü.

2008 "Ayanis Kalesi Kazıları, 2005", **28. KST c.1**: 123-136.

ÇİLİNGİROĞLU VE SALVİNİ, 2001: 15

2001 "The Historical Background of Ayanis" **AYANİS I,** Ed. A.Çilingiroğlu vd**,** Roma: 15-36.

DERİN, Z. ve MUSCARELLA, O. W.

2001 "Iron and Bronze Arrows", **AYANİS I,** Ed. A.Çilingiroğlu vd**,** Roma: 189-217.

DETWEILER, A.H., HAFMANN G.M.A ve MİTTEN, D.G.

1967 "Excavations at Sardis, 1965" ,**TAD XIV/1-2**,: 151-160.

DeVIRES, K.

1980 " Greeks and Phrygians in the Early Iron Age", **From Athens to Gordion, The Papers pf a Memorial Symposium for Rodney S. Young**, Philadephia: 33-49.

1990 "The Gordion Excavation Seasons of 1969-1973 and Subsequent Reserch**", AJA, 94-3**: 3741-406.

2006 "Phryg Krallığı Midas'ın Ülkesi", **Arkeo Atlas 5**: 40-52.

DIAKONOV, M.-KASHKAI,S.M.

1981 **Georaphical Names According to Urartian Text**, Wiesbaden.

DIODORUS SICULUS

LİBRARY OF HISTORY, (Çev. C.B.Welles),

DİNÇOL, Ali M.

1982 "Geç Hititler" **Anadolu Uygarlıkları, Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi, C.** 1, İstanbul:122-137.

DOWNS, J. F.

1961 "The Origin and Spread of Riding in the Near East and Central Asia", **American Anthropologist, Vol:63/6**: 1193-1203.

DÖNMEZ, Ş.

2001 "Amasya Müzesi'nden Boya Bezekli İki Çanak Işığında Kızılırmak Kavsi Geç Demir ve Hellenistik Çağları Çanak-Çömleğine Yeni Bir Bakış", **TÜBA-AR IV**: 89-96.

2002 "Önasya'da İskitler", **Türkler, 4. Cilt,** Ed. S. Koca, vd., Ankara,: 33-44.

2007 "Sinop Province During the Iron Age, İn the Light of New Research", **Anatolia Antiqua XV**, 59-65.

DURMUŞ, İ.

1993 **İskitler (Sakalar)**, Ankara.

1996 "Massagetler", **Bilig 3**: 86-91.

1996 "Bozkır Kültürünün Oluşumu ve Gelişiminde At", **Gazi Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, c.I/2**: 13-19.

2007 **İskitler**, Ankara.

EBERHARD, W.

1987 **Çin Tarihi**, Ankara.

EMRE, K.

1973 "Sultanhanı Höyüğünde 1971-1972 Yıllarında Yapılan Kazılar; The Excavations 1971 and 1972 at Sultanhan Höyük", **Anadolu /Anatolia XV, 1971**: 87-138, (12 Levha ile Birlikte)

ESİN, U. ve HARMANKAYA, S

1987 "Değirmentepe (Malatya-İmamlı Köyü) Kurtarma Kazısı", **KST VII, c.**1: 95-118.

ERZEN, A.

1967 "Van Bölgesi Çavuştepe Kazısı", **TAD XIV 1-2:** 141-146.

1972 "Çavuştepe 1970 Kazısı", **TAD XIX-II**: 103-108.

1976 "Çavuştepe Kazısı 1974 Çalışmaları", **TAD XXIII-2**: 45-47.

1977 "Çavuştepe Yukarı Kale ve Toprakkale 1976 Kazıları", **AnaAr. 4-5**:1-25.

1978 **Çavuştepe 1, M.Ö. 7-6 Yüzyıl Urartu Mimari Anıtları ve Ortaçağ Nekropolü**, Ankara.

1984 "1982 Çavuştepe Kazısı Çalışmaları", **KST V.**:147-151.

GAVRILYUK, N.A.

2000 "Native and Borrowed Components of Cimmerian Culture", **Ancient Civilizations from Scythia to Siberia, 6/3-4**: 235-253.

van GEEL,B., BOKOVENKO, N.A., DERGACHEV, V.A., vd.

2006 "Le changement climatique à partir de 850 av. J.-C. et l'expansion de la culture scythe", **Paléontologie humaine et Préhistoire** 5: 323-328.

GOLDMAN, H.

1963 **Excavations at Gözlü Kule, Vol: III Tarsus the Iron Age**, New Jersey.

GRAYSON, A.K.

1991a "Assyria Tiglath-Pileser III to Sargon II", **CAH III/2**: 71-102

1991b "Assyria: Sennacherib and Esarhaddon (704-669 B.C.), **CAH III/2**: 103-141.

1998 " Assyrian Expansion Into Anatolia In the Sargonid Age (c.744-650)", **XXXIV. Uluslararası Assiriyoloji Kongresi**:131-135.

GREENEWALT, C.

1997 "Arms and Weapons at Sardis in the Mid Sixth Century B.C./ M.Ö. VI. Yüzyıl Ortasında Sardis'de Askeri Teçhizat ve Silahlar", **Arkeoloji ve Sanat, 79**:2-20.

GREENEWALT, C.H. ve RAUTMAN, M.L.

1997 "The Sardis Campaigns of 1994 and 1995", **AJA 102-3**: 469-505.

GÜNDÜZ, S.

1995 " Urartu Askeri Mimarisi", **AMMY 1994:** 189-210.

HANFMANN, H.

1963 "Fifth Campaign at Sardis", **BASOR 170**: 16-17.

1970 "Eleventh and Twelfth Campaign at Sardis 1968-69", **BASOR 199:** 21-34.

HANFMANN, G.M.A.- DETWILER, A.H.

1961 "Report on the Third Campaign at Sardis", **TAD XI/1**: 18-22.

1966a "Excavation at Sardis", **TAD XV/1**: 75-87.

1966b "Sardis Through the Ages", **Archeology 19/2**:90-96.

HANSEN, D.

1962 "An Archaic Bronze Boar from Sardis",**BASOR 18**: 27-36.

HARTMAN, L. F.

1962 "The Date of the Cimmerian Threat Against Ashurbanipal According to *ABL* 1391" **JNES XXI**: 25-37.

HAUPTMANN, H.

1972 "Norşun Tepe Kazıları,1970", **Keban Projesi 1970 Çalışmaları**: 87-101, Lev.57-80.

1976 "Norşun Tepe Kazıları,1972", **Keban Projesi 1972 Çalışmaları**: 41-59.

1983 "Neue Funde eurasischer Steppennomaden in Kleinasien", **Fetschrift Für Kurt Bittel**: 251-270.

HASPELS, C.H.E.

1951 **Phrygie, Exploration arcéologieque III, La Cité de Midas, Céramique et trouvailles diverses**, Paris.

HAWKINGS, J.D.

1993 "TheNeo-Hitite States in Syria and Anatolia, **CAH III/2**: 372-546.

HERODOTOS

HERODOT TARİHİ (Çev. M. Ökmen),İstanbul, 1991.

HELLMUTH, A. ve YALÇIKLI, D.

2006 **Untersuchungen zu den sogenannten skythischen Pfeilspitzen aus der befestigten Höhensiedlung von Smolenice-Molpír** (A. Hellmuth)**. Eisenzeitliche Pfeilspitzen aus Anatolien** (D. Yalçıklı), Bonn.

HOGARTH, D.G.

1908 **British Museum Excavations at Ephesus The Archaic Artemisia**, London.

HOMMEL, P.

1960 "Die Ausgrabungen beim Athena-Tempel in Milet 1957. Der abschnitt östlich des Athena-Temples", İst. Mitt. 9/10, 39

IVANTCHIK, A. I.

1997 "Das Problem der ethnischen Zugerhörigkeit der Kimmerier und die kimmerische archäologische Kultur", **Prehistorische Zeitschrift, Band 72**: 12-53.

1999 "The Scythian 'Rule Over Asia': The Classical Tradition and the Historical Reality", **Ancient Greeks West And East,** Ed. G.R Tsetskhladze: 497-520.

2001a **Kimmerier und Skythen. Kulturhistorische und chronologische Probleme der Arcäologie der osteuropaischen Steppen und Kaukasiens in vor- und früskythischer Zeit,** (Steppenvölker Eurasiens Band II), Moskava.

2001b "The Current State of the Cimmerian Problem", **ACSS V:7 N:3-4**: 307-339.

2005 "La Chronologie des Cultures Pre-Scythe et Scythe: Les Donnees Proche-Orientales et Caucadiennes", **IrAnt XL:** 476-460.

2006 " 'Scythian Archers' on Archaic Attic Vases: Problems of Interpretation", **ACSS 12/3-4**: 197- 271.

KAGAN, D.

1982 "The Dates of the Earliest Coins", **AJA 86/3:**343-360.

KALAÇ, M.

1941 "M.Ön. 745-620 Yükseliş Çağında Büyük Asur İmparatorluğunun Anadolu Yayılışı", **Sümeroloji Araştırmaları Dergisi 1**: 982-1020.

1999 "Tabal Ülkesi", **Zafer Taşlıklıoğlu Armağanı: Anadolu ve Trakya Çalışmaları, C.1**: 213-216.

KALETSCH, H.

1958 "Zur Lydischen Chronologie", **Historia, VII**: 1-47

KHAZANOV, A.M.

1982 "The Dawn of Scythian History", **IrAnt XVII**: 49-63.

KINAL, F.

1998 **Eski Anadolu Tarihi**, Ankara.

KLEISS, W.,

1979 "Zum Stand Der Urartu-Forschung ın Iran", **AA 10:** 145-157.

KLEINER, G., HOMMEL, P., MÜLLER-WIENER, W.

1967 **Panionion und Melie**, Berlin.

KOHLER, E. L.

1964 "Phrygian Animal Style and Nomadic Art", **Dark Ages and Nomands c. 1000 B.C. Studies in Iranian and Anatolian Archaeology,** Ed. M.Mellink , İstanbul: 58-62, PL.17-20.

1995 **The Lesser Phrygian Tumuli Part 1 The Inhumations**, Philadelphia.

KOPARAL, E.

2005 "Göç Olgusunun Arkeolojik Materyal ile Tanımlanması: İon Göçleri Örneği", **OLBA XII**: 1-20.

KOŞAY, H. Z.

1941 **Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Pazarlı Hafriyatı Raporu/ Les Fouilles de Pazarlı Entreprises par la Société d'Histoire Turque**, Ankara.

1951 **Alaca Höyük 1937-39**, Ankara.

KÖRTE, G.ve KÖRTE, A.

1904 **Gordion: Ergebnisse der Ausgrabung in Jahre 1900**, Berlin.

KOVALEV, V.A.

1998 "Überlegungen zur Herkunft der Skythen aufgrund archaologischer Daten", **Eurasia Antiqua, Band 4**: 247-271

KRISTENSEN, A. K. G.

1988 **Who were the Cimmerians, and where did they come from? Sargon II, the Cimmerians, and Rusa I,** Copenhagen**.**

KURT, M.

2006 "M.Ö. 1. Bin Yıl Asur-Anadolu İlişkilerinde Kilikya Bölgesi", **Belleten C.LXX S.257**: 1-26.

LANFRANCI, G. ve PARPOLA, S.

1990 **The Correspondence of Sargon II, Part II. Letters from the Northern and Norteastern Provinces,** (SAA, Vol. V), Helsinki.

LEHMANN-HAUPT, C.F.

1921 "Kimmerier", **RE XI-1**, 398-434.

Von LOON, M.N.

1966 **Urartian Art. Its Distinctive Traits in the Light of New Excavations**, İstanbul.

LUCKENBILL, D.D., (LAR)

1926 **Ancient Records of Assyria and Babylonia I-II**, Newyork.

von LUSCHAN, F. VE ANDRAE, W.

1943 **Die Keinlunde von Sendschirli. Sendschirli V**, Berlin.

MARSADOLOV, L.

2000 "The Cimmerian Traditions of the Gordion Tumuli (Phrygia) Found in the Altai Barrows (Bashadar, Pazyryk)", **Kurgans, Ritual Sites, and Settlements: Eurasian Bronze and Iron Age,** Ed. J. Davis-Kimball vd.: 247-258.

MAYER, W.

1982 "Sargon'un Urartu Seferi M.Ö.714 Bir Askeri Değerlendirmesi", **Askeri Tarih Bülteni, 14**: 61-82. (Çev.: F. Kınal).

MELLINK, M.

1964 "Postscript on Nomadic Art", **Dark Ages and Nomands c. 1000 B.C. Studies in Iranian and Anatolian Archaeology,** Ed. M.Mellink, İstanbul, 63-70.

1965 "Mita, Mushki and Phrygians", **An.Ar. II/1-2 (H.Th. Bossert'in Hatırasına Armağan):** 317-325

1973 “Archaeology in Asia Minor”, **AJA 77-2**: 169-193.

1980 “Archaeology in Asia Minor”, **AJA 84-4**: 501-518.

1991 “The Native Kingdoms of Anatolia” , **CAH III/2**: 619-666.

MELYUKOVA, A.I.

1995 “Scythians of Southeastern Europe”, **NESIA**, 27-63.

MERİÇBOYU, Y.A.

1997 “At Koşumlarında Kayış Dağıtıcıları”, **Arkeoloji ve Sanat 76**: 2-9, Lev.1-15.

MORI, M. VE OMURA, S.

1993 “A Preliminary Report on the Third Excavation At Kaman-Kalehöyük in Turkey (1988)”, **Essays on Anatolian Archaeology VII**: 43-74.

MOOREY, P.R.S.

1980 **Cemeteries of the First Millenium B.C. at Deve Höyük**, Oxford.

MUHLE, B.

2005 “Steinerne Trensenknebeaufstecker in Assur: Elemente reiternomadischen Zaumzeugs”, **MDOG 137:** 91-97

MUSCARELLA, O.W.

1986 “The Location of Ulhu and Uiše in Satgon II’s Eighth Campaign, 714 B.C.”, **Journal of Field Archaeology 13, No.4**: 465-475.

1989 "King Midas of Phrygia and the Greeks", **Anatolia and the Ancient Near-East Studies in Honour of T.Özgüç**, Ed. K.Emre, vd., Ankara: 333-344

MÜLAYİM, S.

1994 "Kuzeyde Geyik Kültü ve Hayvan Üslubu'nun Doğuşu", **Ege. Üni., Edebiyat Fakültesi Yayınları, Sanat Tarihi Dergisi VII**: 163-184

MÜLLER-KARPE, V.

1995 "Atlı Göçebelerden Kalma Anadolu'daki Kovanlı Savaş Baltaları", **M.Akyurt-B.Devam Anı Kitabı,** Ed. A.Erkanal, vd., İstanbul: 233-238

NAUMANN, R. VE TUCHELT, C.

1964 "Didyma: Die Ausgrabungen im Südstern des Tempel von Didyma 1962", **İstMitt., 13-14** :15-62.

PARPOLA, S.

1987 **The Correspondence of Sargon II, Part I. Letters from the Assyira and the West** (SAA, Vol. I), Helsinki

PAYNE, M. R.

2006 **Urartu Çiviyazılı Belgeler Katalogu**, İstanbul.

PETRENKO, C.G.

1995 "Scythian Culture in the North Caucasus", **NESIA**: 5-27.

POLAT, G. ve POLAT, Y.

2006 "Antandros 2003-2004 Yılı Kazıları", **27. KST c 2**, 89-104.

PRAYON, F.

1987 **Phyrgische Plastik**, Tübingen.

ONAY, İ.

2004 **Bozkır Kültür Çevresinde İnsan Unsuru (Başlangıçtan Gök-Türk Dönemi Sonuna Kadar)**, Basılmamış Master Tezi, Ankara.

OMURA, S.

1995 "A Preliminary Report on the Excavation At Kaman-Kalehöyük in Turkey (1989-1993), **Essays on Ancient Anatolia and its Surrounding Civilizations VIII**: 1-41.

1996 "A Preliminary Report on the Ninth Excavation At Kaman-Kalehöyük (1994)", **Essays on Ancient Anatolia and Syria in the Second and Third Millennium B.C., IX**: 87-134

1999 "in Kaman-Kalehöyük (1996)", **Essays on Ancient Anatolia XI**: 51-91.

2002 "Preliminary Report on the 16th Excavation at Kaman-Kalehöyük (2001)", **Kaman-Kalehöyük 11**: 1-43.

Von der OSTEN, H.H.

1931 **Discoveries in Anatolia 1930-1931**, Chicago.

1937 **The Alishar Höyük: Seasons of 1930-1932,** Chicago

ÖKSE, T.

1994 "Sivas'ta Bulunan İskit Tipi Okuçları", **Arkeoloji ve Sanat 64-65:** 24-32. ü

ÖZGÜÇ, T.

1961 "Altıntepe Kazıları" ,**Belleten, c. XXV, s. 98**: 269-290.

1969 **Altıntepe II. Mezarlar, Depo Binası ve Fildişi Eserler**, Ankara

1971 **Demir Devrinde Kültepe ve Civarı**, Ankara.

1982 **Maşat Höyük II, Boğazköy'ün Kuzeydoğusunda Bir Hitit Merkezi**, Ankara.

1989 "Horsebits from Altıntepe", **Archaeologia Iranica et Orientalis. Miscellanea in honorem Louis Vanden Berghe**, Gent, 1989, 409-419.

ÖZKAYA, V.

1999 **İ.Ö. Erken Birinci Binde Frig Boyalı Seramiği**, Erzurum.

SALVINI, M.

2006 **Urartu Tarihi ve Kültürü**, İstanbul.

SAN, O.

1998 **Demirçağ ve Demirçağ Öncesinde Anadolu'da Göçebelik ve Göçebe Sanatı**, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir.

2000 "Bazı Bulgular Işığında Anadolu'da Kimmer ve İskit Varlığı Üzerine Gözlemler", **Belleten C:LXIV,1 S:239**: 1-21 (23 Resimle Birlikte)

SAMS, G. K.

1988 "The Early Phrygian Period at Gordion Toward a Culturel Identy", **Source, VII/3-4**: 9-15.

SAUTER, H.

2000 **Studien zum Kimmerierproblem**, Bonn.

SCHMIDT, E.F.

1929 "Test Excavations in the City of Kerkenes Dagh", **American Journal of Semitic Languages & Literatures, XLV:** 221-274.

1932 **The Alishar Hüyük. Seasons of 1928 and 1929. part 1**: Chicago.

SEEHER, J.,

1998 "Die Necropole von Demircihüyük-Sarıket", **İstMitt. Band 48.:** 135-155, taf. 9-12.

SEVİN, V.

1982 "Lydialılar", **Anadolu Uygarlıkları Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi**, cilt 2, İstanbul:246-266.

1991 "Elazığ Yöresi Erken Demir Çağı ve Muşkiler Sorunu", **Höyük I**: 51-71.

1998 "M.Ö. 1. Binyıl Demirçağı", **Kapadokya**, Ed. M. SÖZEN, İstanbul: 173- 193.

1999 **Başlangıçtan Persler'e Kadar Anadolu Arkeolojisi**, İstanbul.

2001 **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I**, Ankara.

SİVAS, H.

1991 **Urartu ile İlgili Assur Kaynakları**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

SİVAS, T.

1999 **Eskişehir-Afyonkarahisar-Kütahya İl Sınırları İçindeki Phryg Kaya Anıtları**, Eskişehir.

SİVAS, T.-SİVAS, H.

2004 "2002 yılı Eskişehir, Kütahya, Afyonkarahisar İlleri Yüzey Araştırması", **AST 21, c.2.**: 155-166.

SPALINGER, A. J.

1978 "The Date of the Death of Gyges and Its Historical Implications" **Journal of the American Oriental Society 98-4**: 400-409.

STARR, I.

1990 **Queries to Sargonid**, (SAA Vol: IV) Helsinki

STRABON

GEOGRAPHY, (Çev. H.L. Jones)

STUCKY, R.

1985 "Anatolisch-Iraisches Zaumzeug in Ost und West", **AMI 18**: 119-124.

TADMOR, H.

1958 "The Campaigns of Sargon II of Assur. A Chronological Historical Study", **Journal of Cuneiform Studies 12:** 22-40, 77-100.

TANSUĞ, K.

1949 "Kimmer'lerin Anadolu'ya Girişleri ve M.Ö. 7. nci Yüzyılda Asur Devletinin Anadolu ile Münasebetleri", **DTCF-D. VII/1-4**: 535-550

TARHAN, T.

1969 "İskitlerin Dini İnanç ver Adetleri", **Tarih Dergisi 23**: 17-32.

1970 "Bozkır Medeniyetinin Kısa Kronolojisi", **Tarih Dergisi 24**: 17-32.

1976 "Eskiçağ'da Kimmerler Problemi", **VIII. Türk Tarih Kongresi**: 355-369.

1979 "İskitlerin Dini İnanç ve Adetleri", **Edebiyat Fakültesi Dergisi 23:** 145-170.

1984 "Eski Anadolu Tarihinde Kimmerler", **I. AST**: 109-120.

1996 "Sevgili Hocamız Afif Erzen", **An.Ar. 14. Prof.Dr. Afif Erzen'e Armağan**: 1-19. (Ayrı Basım).

2001 "Ön Asya Dünyasında İlk Türkler, Kimmerler ve İskitler", **Türkler I**, Ed. H.C.Güzel, Ankara: 597-610

TUNA, K. Ve ÇAĞLAR, M.D.

2000 "Yazılıkaya Frig Anıtsal Kaya Mezarı Restorasyonu ve "F" Sarnıcı Temizlik Çalışmaları",**10. MKKS**, 69-78.

TUTEL, E.

1998 **At ve Atçılık**, Ankara.

UZUNOĞLU, E.

1989 "Malatya İmamoğlu Höyüğü, 1987 Yılı Kazısı Sonuçları", **KST, X, 1:** 71-78.

ÜNAL, A.

2006 "Hitit İmparatorluğu'nun Yıkılışından Bizans Dönemi'nin Sonuna Kadar Adana ve Çukurova Tarihi", **Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C. 15, S.3 (Arkeoloji Özel Sayısı)**: 67-102.

ÜNAL, V.

1982 "Zwei Gräber eurasischer Reiternomaden in nördlichen Zentralanatolien", **Beiträge zur Allgemeinen und Vergleichenden Archäologie 4**, 65-81.

YALÇIKLI, D.

1999 **Anadolu'da M.Ö. 12. Yüzyıldan M.Ö. 6. Yüzyıl Sonuna Kadar Metal Silah Endüstrisi**, (Basılmamış) Doktora Tezi.

YAYLALI, S.

2000 "Erzurum Müzesinden Grafitto Bezeli Küp", **Olba III**: 143-170, Lev.27-34.

2001 "An engraved Pithos from the Erzurum Museum", **İst. Mİtt 51**,: 143-165

YILDIRIM, R.

1987 "Eski Çağlarda At Gemleri", **Fırat Üniversitesi Dergisi (Sosyal Bilimler 1:** 225-237.

YOUNG, R. S.

1957 "Gordion 1956: Preliminary Report", **AJA 61- 4**: 319-331.

1960 "Gordion 1959", **TAD X-1**: 60-63.

1960a “The Gordion Campaign of 1959: Preliminary Report”, **AJA 64-3**: 227-243

1962 “The 1961 Campaign at Gordion”, **AJA 66-2**: 153-168

1964a “The 1963 Campaign at Gordion”, **AJA 68- 3**: 279-292.

1964b “The Nomadic Impact: Gordion”, Ghirshman, R. (Ed.) **Dark Ages and Nomands c. 1000 B.C**.: İstanbul :52-57.

1975 **Gordion: A Guide to the Excavation and Museum,** Ankara.

1978 “The Phrygian Contribution”, **The Proceeding of the Xth International Congress of Classical Archaeology vol.1**: 9-24.

1981 **The Gordion Excavations, Final Reportts. Vol I, Three Great Early Tumuli,** Philadelphia.

YÜCEL, Ü.

1998 **Türk Okçuluğu**, Ankara.

VOIGHT, M. M.

1994 "Excavations at Gordion 1988-89: The Yassihöyük Stratigraphic Sequence." **Anatolian Iron Ages 3**, Ed. D. French, vd.: 265-293.

2001 “Gordion: The Rise and Fall od an Iron Age Capital”, **Across the Anatolian Plateau: Readings in the Archaeology of Ancient Turkey**, Ed. D. Hopkins, Atlanta: 187-196.

2005 "Old Problems and New Solutions, Recent Excavations at Gordion", **The Archaeology of Midas and the Phrygians, Recent Work at Gordion**, Ed. L. Kealhofer, Philadephia: 23-35.

2006 "Yassıhöyük Başkent Gordion", **Arkeo Atlas 5**: 26-34.

VOS, M.F.

1993 **Scytian Archers in Archaic Attic Vase-Painting**, Groningen.

WALDBAUM, N.B.C.

1983 **Metalwork from Sardis, Finds Through 1974**, Cambridge.

1983a "Unfinished Bronze Ibex from Sardis", **Antike Kunst 26/2:** 67-71.

WARTKE, R.

1990 **Toprakkale. Untersuchungen zu den Metallobjenkten im Vorderasiatischen Museum zu Berlin**, Berlin.

WATERMAN, L.W.

1930 **Royal Correspondance of the Assyrian Empire**, Ann Arbour,

WINCKLER, H.

1901 **Altorientalische Forschungen II**, Leipzig.

WOOLLEY, C.L.

1969 **Carchemish, Report on the Excavations at Jerablus on Behalf of the British Museum, Part II The Town Defences**, Oxford.

ZUTTERMAN, C.

2003 “The Bow in the Ancient Near East, a re-Evatuation of Archery from the Late 2. Millennium to the End of the Achaemenid Empire”, **IrAnt., XXXVIII**: 199-165.

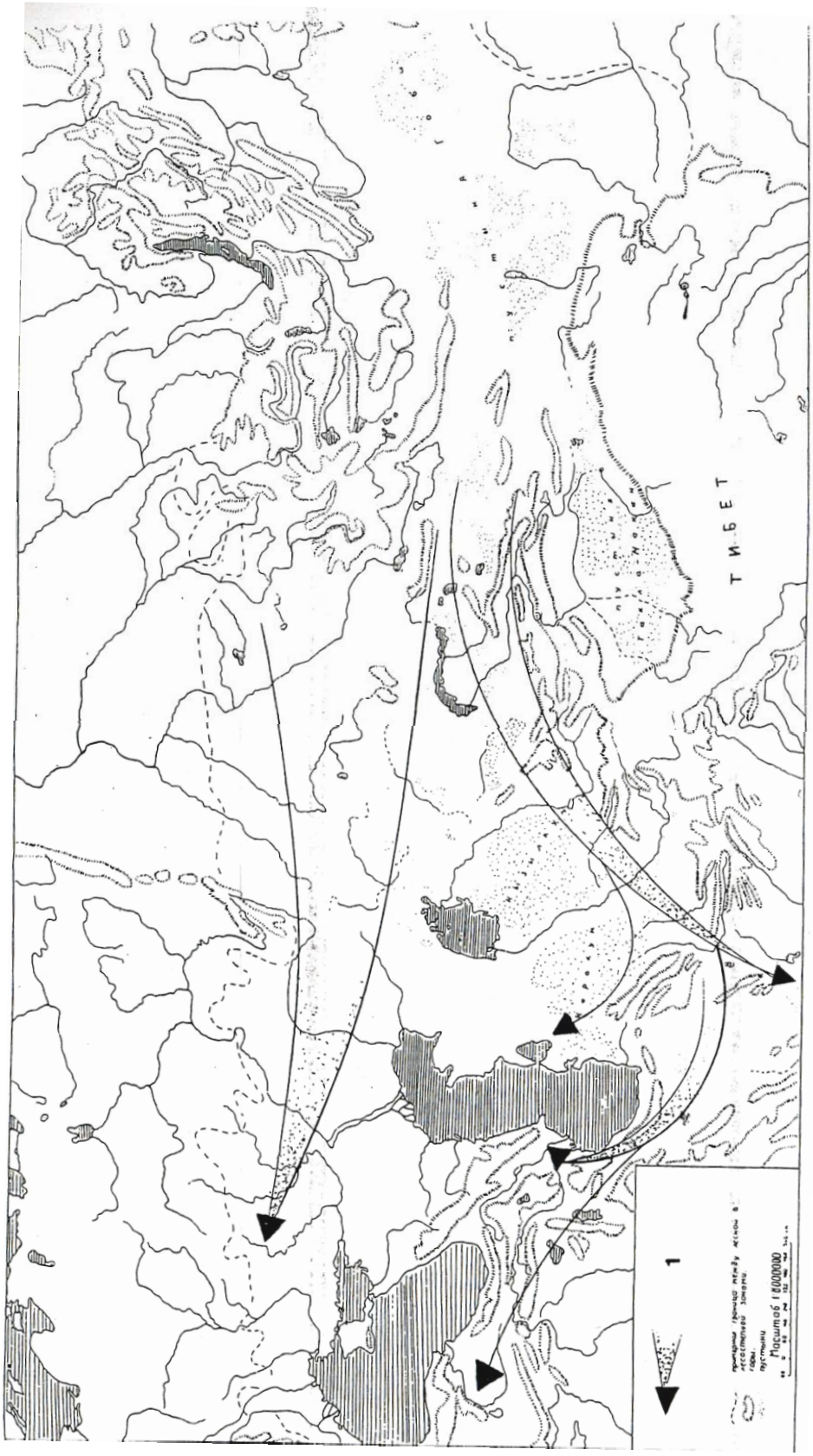
HARİTALAR LİSTESİ

Harita 1: İskit Göç Yolları (Bokovenko, 1996: fig. 20).

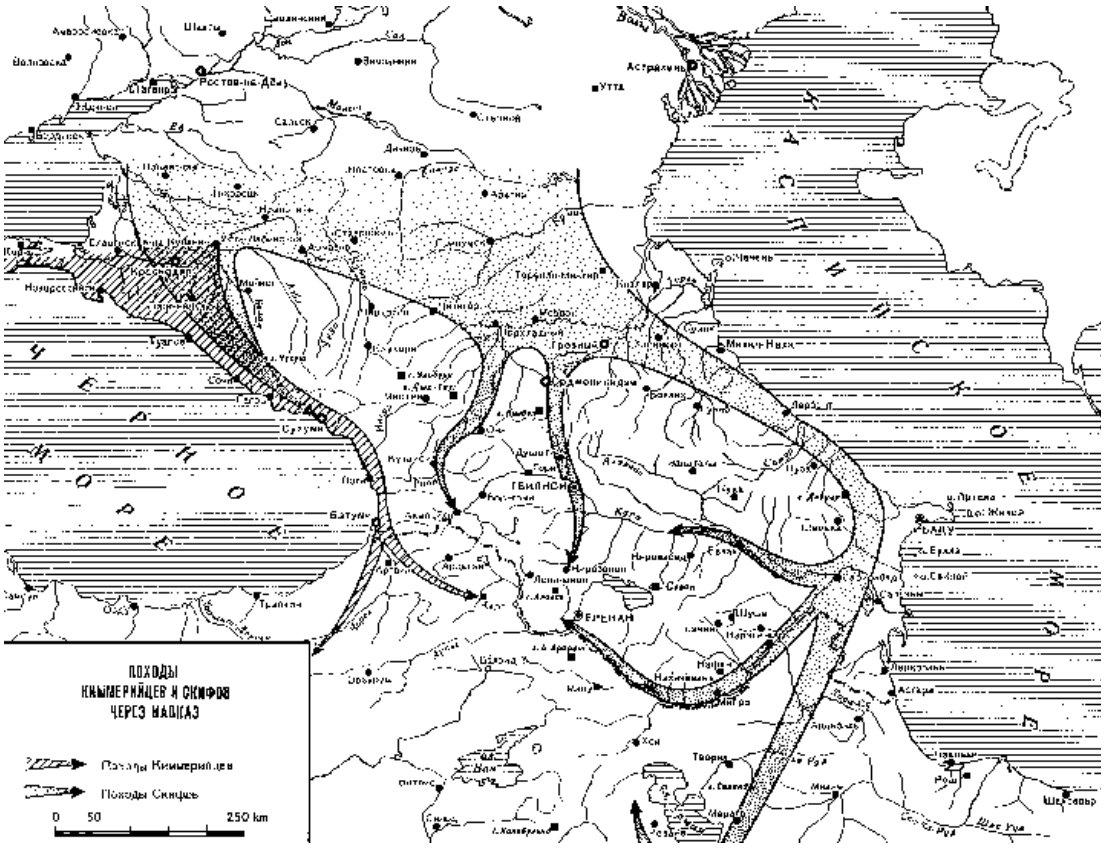
Harita 2: Kimmer ve İskit gruplarının Kafkaslardan, Güneybatı Asya'ya kullandıkları göç yolları (Sauter, 2000: Abb.1).

Harita 3: Kimmer Grupları, Göç Yolları ve Buluntu Merkezleri (Tarhan, 1976: 215)

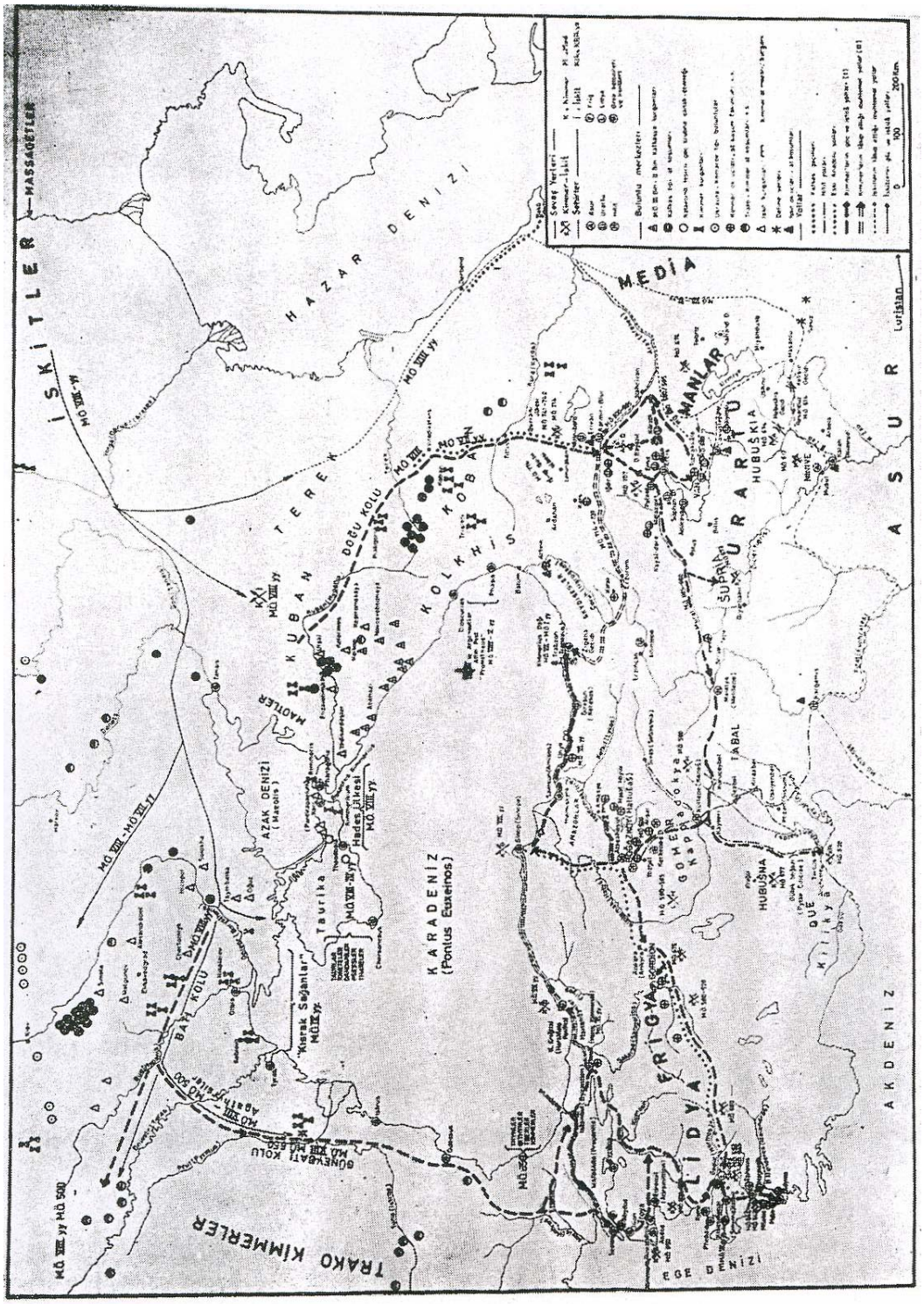
Harita 4: Anadolu'da Kimmerlere ve İskitlere Ait Buluntu Merkezleri

Harita 1: İskit Göç Yolları

Harita 2: Kimmer ve İskit gruplarının Kafkaslardan, Güneybatı Asya'ya kullandıkları göç yolları.

Harita 3: Kimmer Grupları, Göç Yolları ve Buluntu Merkezleri

Harita 4: Anadolu'da Kimmerlere ve İskitlere Ait Buluntu Merkezleri

LEVHALAR LİSTESİ

Levha I: Norşuntepe Buluntu Grubu (Hauptmann, 1983: Abb.4).

Levha II:

1. Norşuntepe göçebelere mezarında ilk at gömüsünün çizimi (Hauptmann, 1983: Abb.3).
2. Norşuntepe göçebelere ait mezarda at gömülerinin çizimi (Hauptmann, 1983: Abb.2).

Levha III:

1. Norşuntepe göçebelere mezarında ilk at gömüsünün fotoğrafı (Hauptmann, 1972: Lev.59/2).
2. Norşuntepe göçebelere ait mezarda at gömülerini fotoğrafı (Hauptmann, 1983: Lev. 59/1).

Levha IV: İmirler Buluntu Grubu (Ivantchik, 2001b: Abb.19).

Levha V:

1. Amasya Taşova-Ladik ok ucu (Ivantchik, 2001b: Abb.23/5).
2. Amasya Taşova-Ladik ok ucu (Ivantchik, 2001b: Abb.23/6).
3. Amasya Taşova-Ladik ok ucu (Ivantchik, 2001b: Abb.23/17).
4. Amasya Taşova-Ladik ok ucu (Ivantchik, 2001b: Abb.23/23).
5. Amasya Taşova-Ladik ok ucu (Ivantchik, 2001b: Abb.23/96).
6. Amasya Taşova-Ladik ok ucu (Ivantchik,2001b:Abb.23/138).
7. Amasya Taşova-Ladik ok ucu (Ivantchik,2001b: Abb.23/205).
8. Amasya Taşova-Ladik ok ucu (Ivantchik,2001b: Abb.23/234).
9. Çavuştepe'den ok ucu (Erzen, 1978: Res.39/3).
10. Çavuştepe'den ok ucu (Erzen, 1978: Res.39/4).
11. Çavuştepe'den ok ucu (Erzen, 1978: Res.39/5).
12. Çavuştepe'den ok ucu (Erzen, 1978: Res.39/6).
13. Çavuştepe'den ok ucu (Erzen, 1978: Res.39/1).
14. Çavuştepe'den ok ucu (Erzen, 1978: Res.39/2).

15. Ayanis'den ok ucu (Derin-Muscarella, 2001:72).
16. Ayanis'den ok ucu (Derin-Muscarella, 2001:73).
17. Ayanis'den ok ucu (Derin-Muscarella, 2001:78).
18. Kayalıdere'den ok ucu (Burney, 1966: fig. 21/10).
19. Gordion tümülüs J'den ok ucu (Kohler, 1995: Fig.25/c).
20. Kaman Kalehöyük'ten ok ucu (Omura, S. "Preliminary Report on the 19th Excavation Season at Kaman-Kalehöyük (2004)", **Kaman-Kalehöyük 14**, 1-54).
21. Kaman Kalehöyük'ten ok ucu (Omura, S. "Preliminary Report on the 19th Excavation Season at Kaman-Kalehöyük (2004)", **Kaman-Kalehöyük 14**, 1-54.)
22. Kaman Kalehöyük'ten ok ucu (Omura, 1999: fig.8/3)
23. Gaziantep Müzesinden ok ucu (yayınlanmamış)
24. Gaziantep Müzesinden ok ucu (yayınlanmamış)
25. Sivas Müzesinden ok ucu (Ökse, 1994:84/48)

Levha VI:

1. İstanbul Arkeoloji Müzesinden Balta (Müler-Karpe, 1995:1)
2. İstanbul Arkeoloji Müzesinde Balta Kabzası (Müler-Karpe, 1995: 2)
3. Muş'tan Balta (San, 1999: Lev.XXXI/ a)
4. Sinop Müzesinden balta kabzası (Dönmez, 2007:62, fig. 7)

Levha VII:

1. Çavuştepe'den Yanaklık Parçası (Erzen, 1978: 55,Res.41, Lev.XLVII,b
2. Çavuştepe'den Yanaklık Parçası (Erzen, 1978: 55,(Res.41, Lev.XLVII,b)
3. Altıntepe bronzdan sabit yanaklı gem (Ivantchik, 2005: fig.3)

Levha VIII:

1. Sardes Kayış dağıtıcısı (Ivantchik, 2001b: Abb.34/4)

2. Sardes Kayış dağıtıcısı (Ivantchik, 2001b: Abb.34/5)
3. İstanbul Arkeoloji Müzeleri kayış dağıtıcısı (Meriçboyu: 1997: Çiz.7).
4. İstanbul Arkeoloji Müzeleri kayış dağıtıcısı (Meriçboyu: 1997: Çiz.5).
5. İstanbul Arkeoloji Müzeleri kayış dağıtıcısı (Meriçboyu: 1997: Çiz.6).
6. Çavuştepe'den boynuz şeklinde 2 tane kayış dağıtıcısı (Erzen, 1978: Res.42).

Levha IX:

1. Kaman Kalehöyük'ten domuz dişi şeklinde kayış dağıtıcısı (Omura, 1995: Fig.11/11).
2. İstanbul Arkeoloji Müzelerinde gagayı andıran domuz dişi şeklinde kayış dağıtıcısı (Meriçboyu, 1997: Çiz.1)
3. İstanbul Arkeoloji Müzelerinde domuz dişi şeklinde kayış dağıtıcısı (Meriçboyu, 1997: Çiz.2)
4. Maşat Höyük'ten seramik üstünde koşum takımlı at betimi (Özgüç, 1982: Pl.64,1a)

Levha X:

1. Sardes'ten plaka şeklinde kayış dağıtıcısı (Ivantchik, 2001b: Abb.37/1).
2. Ephesus'tan plaka şeklinde kayış dağıtıcısı (Hogarth, 1908:163 Pl.XXIII,2).
3. Izmit kökenli plaka şeklinde kayış dağıtıcısı (Ivantchik, 2001b: Abb.37/3).
4. Troas Bölgesin'den plaka şeklinde kayış dağıtıcısı (Ivantchik, 2001b: Abb.37/4).

Levha XI:

1. Balıkesir'den plaka şeklinde kayış dağıtıcısı (Meriçboyu: 1997: Çiz.10).
2. Museum of Fine Art in Boston, Türkiye kökenli plaka şeklinde kayış dağıtıcısı (Ivantchik, 2001b: Abb.37/4).
3. Ephesus'tan plaka şeklinde kayış dağıtıcısı (Ivantchik, 2001b: Abb.41/1).
4. Ephesus'tan plaka şeklinde kayış dağıtıcısı (Ivantchik, 2001b: Abb.41/2).

Levha XII:

1. Boğazköy'den yaban keçisi betimi (Ivantchik, 2001b: Abb.39/5).
2. Boğazköy'den bir plaka üstünde hayvan betimi(Ivantchik, 2001b: Abb.39/4).
3. Amerika'da özel bir koleksiyondan Türkiye kökenli kayış dağıtıcısı (Ivantchik, 2001b: Abb.38/2).
4. Ephesus'tan fildişi plaka şeklinde koşum takımı (Boardman, 1999: 298).

Levha XIII:

1. Sardes'ten plaka şeklinde kayış dağıtıcısı (Ivantchik, 2001b: Abb.37/2).
2. Ephesus'tan oturan bir boğa figürü (Hogarth, 1908: 163, Pl.XXVI,1a,1b).
3. Ephesus'tan oturan bir koç figürü (Hogarth, 1908: 163, Pl.XXVI,5a,5b).
4. Ephesus'tan bir boğa başı (Hogarth, 1908: 184, Pl.XXIX,5a).

Levha XIV:

1. Ayanis'ten kabza (Çilingiroğlu ve Erdem, 2008: 127, res. 9).
2. Maşat Höyük'ten ters simetrik atlar (Özgüç, 1982: 66, Lev.62/15).

3. Gordion'da kemik kartal ve tavşan betimli eser (Young, 1964a: pl 83/fig.14).
4. Sardes'ten geyik şeklinde fildişi at koşum aksamı? (Greenewalt-Rautman, 1998: 493-494, fig.19).

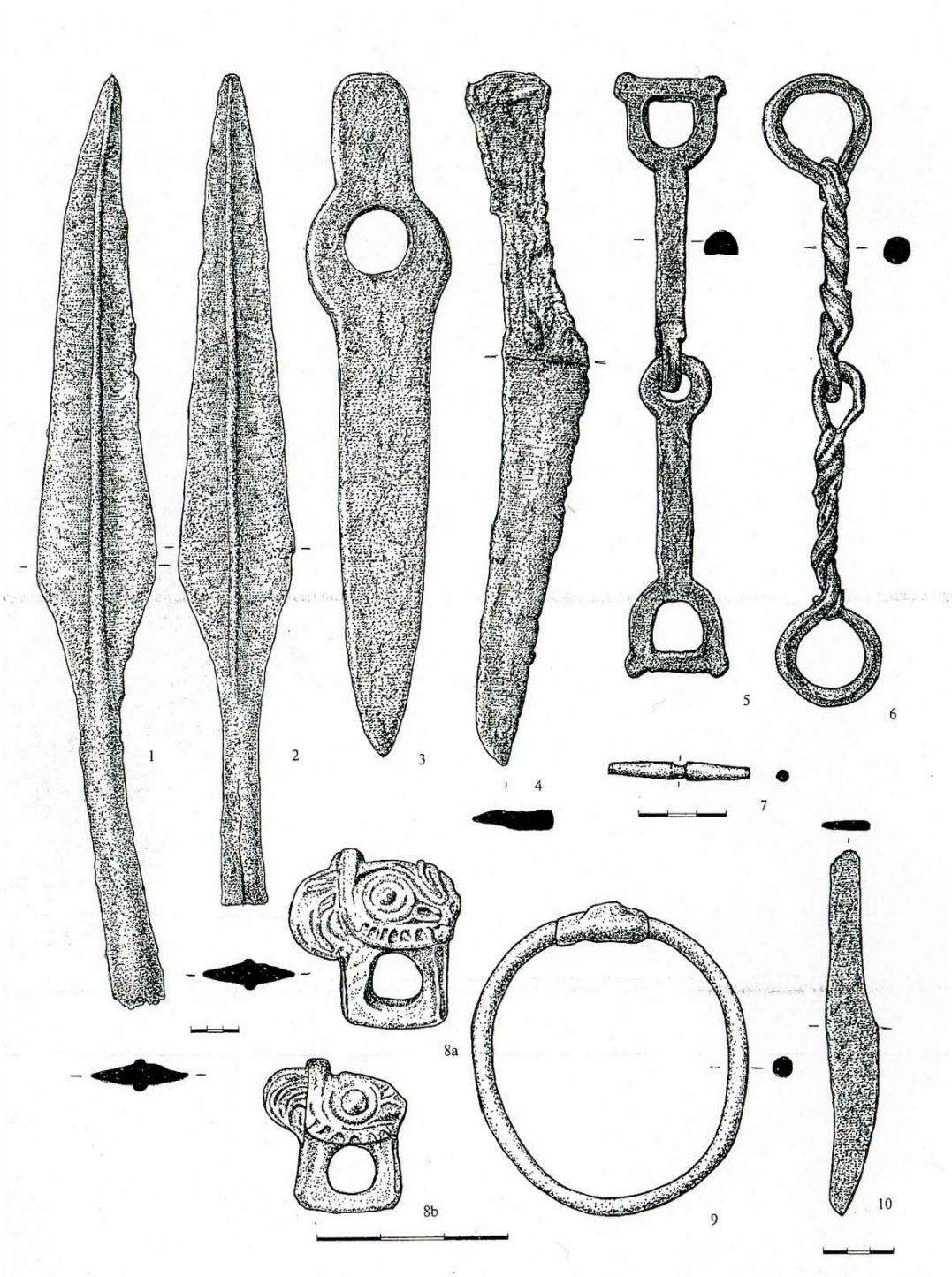
Levha XV:

1. Sardes'ten Kemik Plaka (Detweiler, vd. 1965, Res. 3).
2. Anzaf Kalesinden saç iğnesi (Belli ve Ceylan, 2001:277, ç.4).
3. Maşathöyük'ten bir Seramik Parçası Üzerinde Görünen Göçebe Süvari (Özgüç 1982, Lev.74/10)

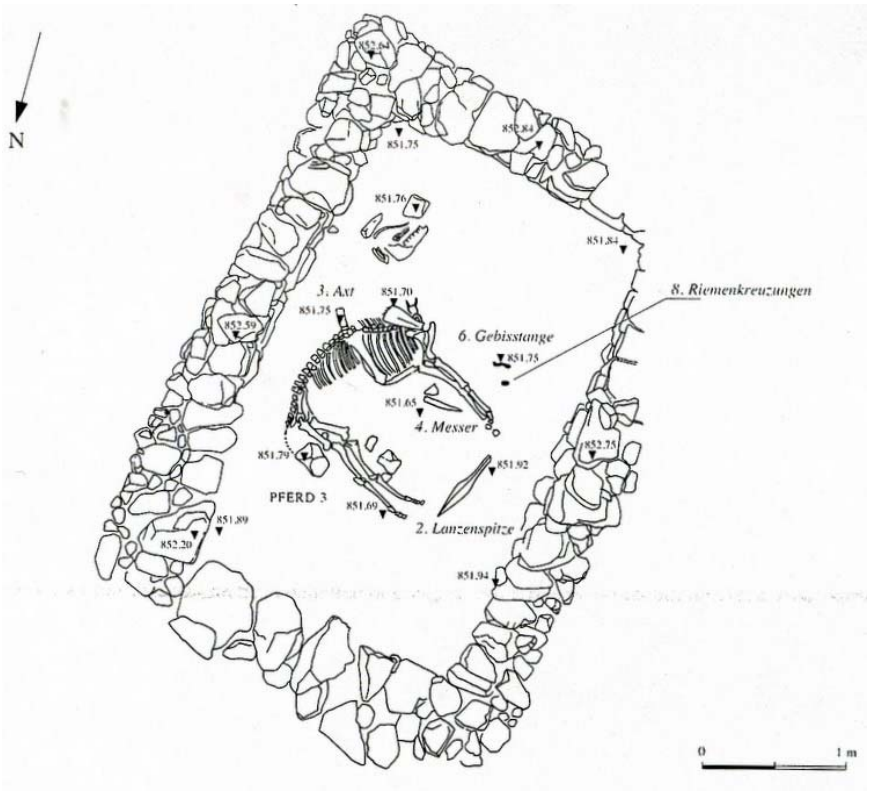
Levha XVI:

1. Klazomenai'den ele Geçirilen Boyalı Lahit Üzerindeki Göçebe Betimlemeleri (Murray, 1898, L.1)
2. Klazomenai'den ele Geçirilen Boyalı Lahit Üzerindeki Göçebe Betimlemeleri (Murray, 1898, L.1)
3. Erzurum Müzesindeki Graffito Bezeli Küp Üzerinde Göçebeler (Yaylalı, 2000; Yaylalı, 2001).

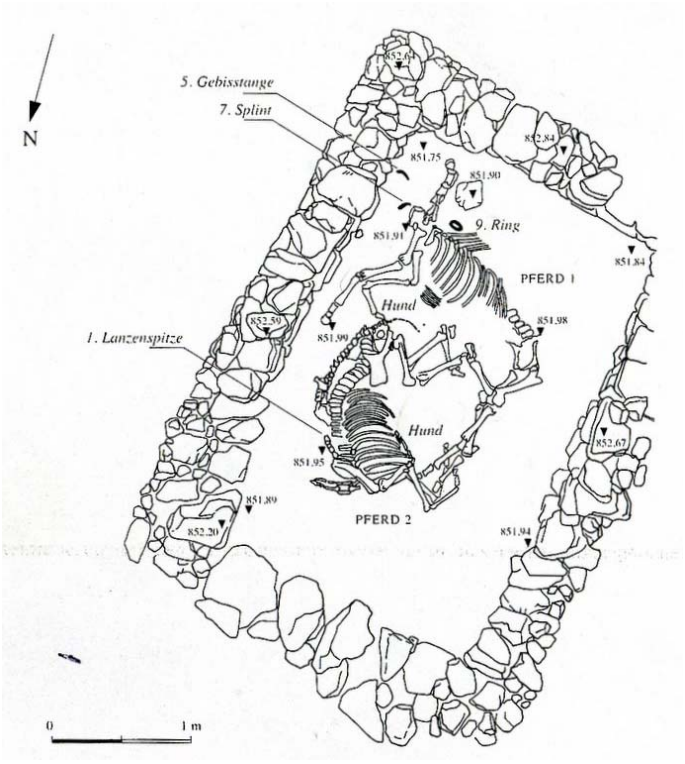
LEVHA I

LEVHA II

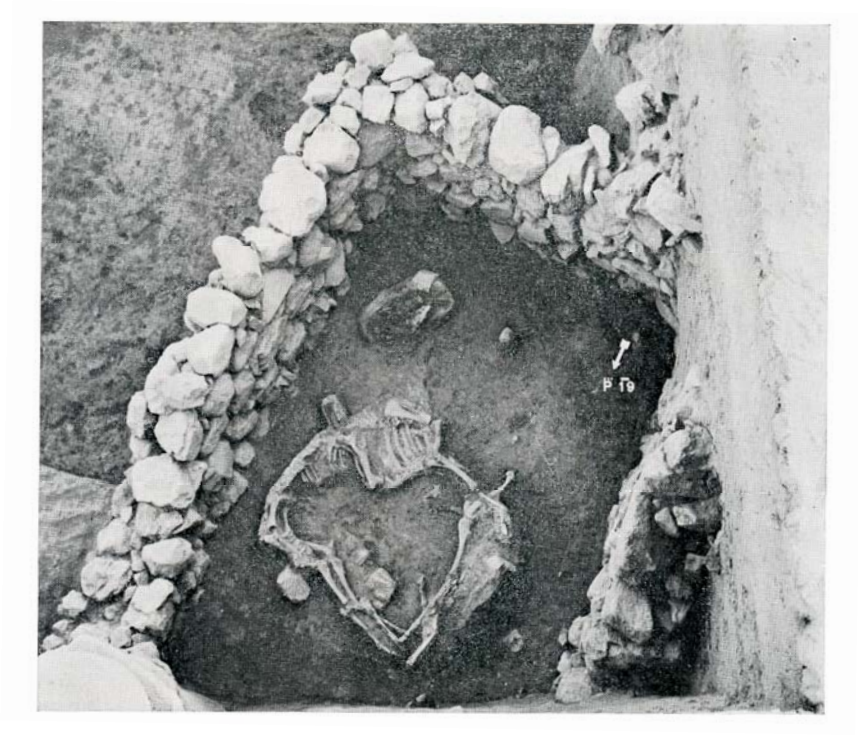

N
3. Axt
8. Riemenkreuzungen
6. Gebisstange
4. Messer
PFERD 3
2. Lanzenspitze
0
1 m

1

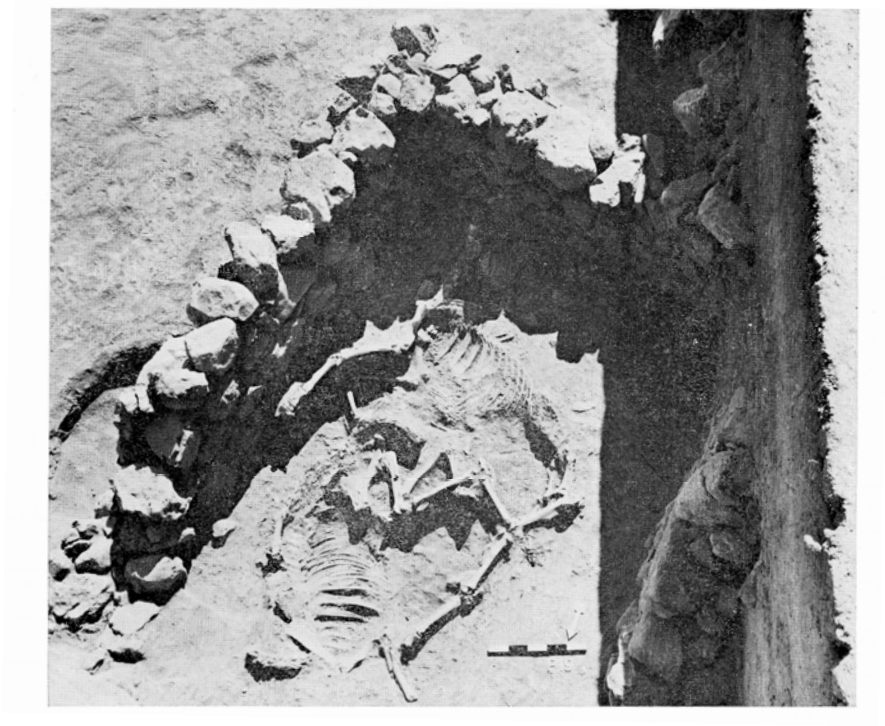

N
5. Gebisstange
7. Splint
9. Ring
PFERD 1
Hund
1. Lanzenspitze
Hund
PFERD 2
0
1 m

2

LEVHA III

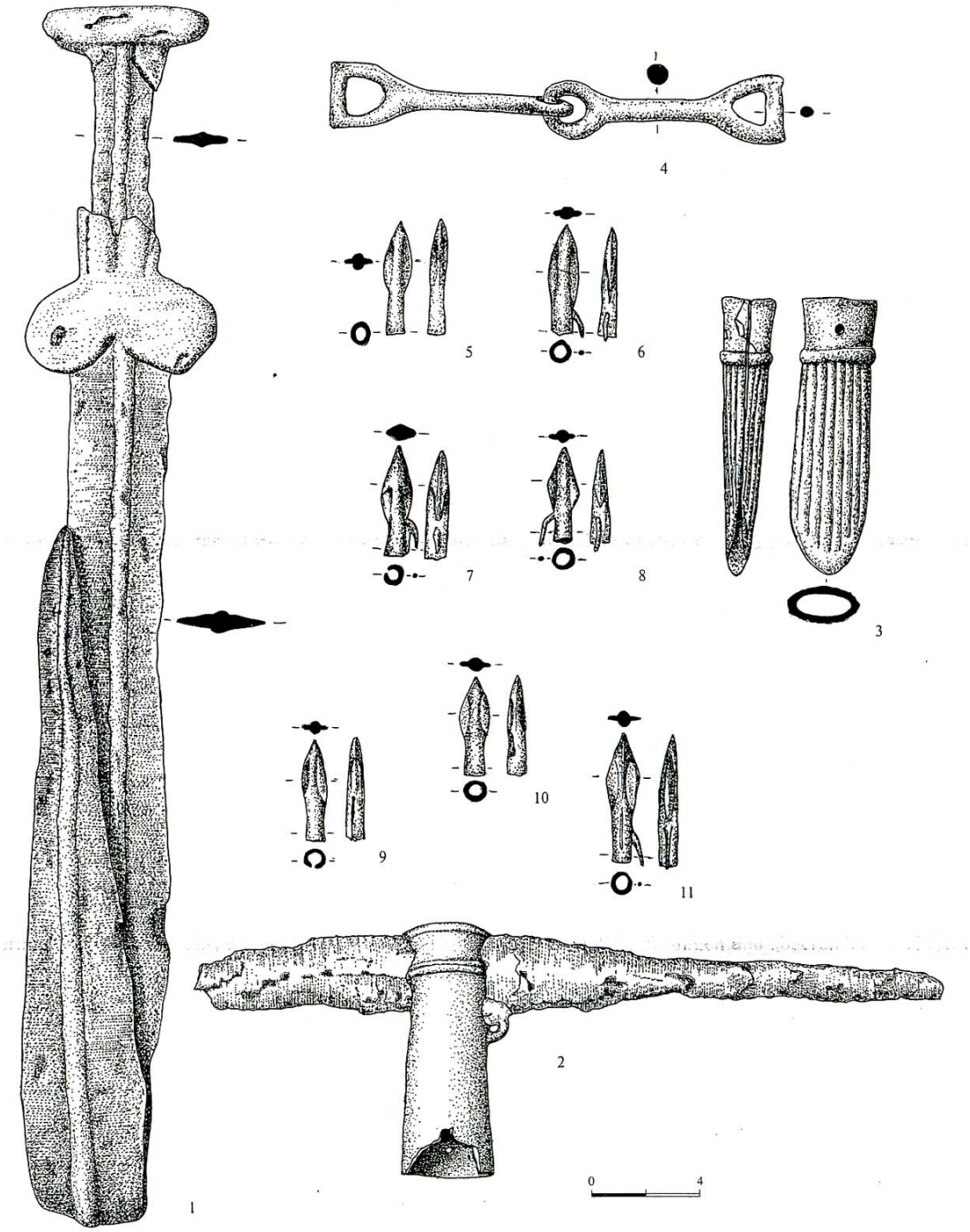

1

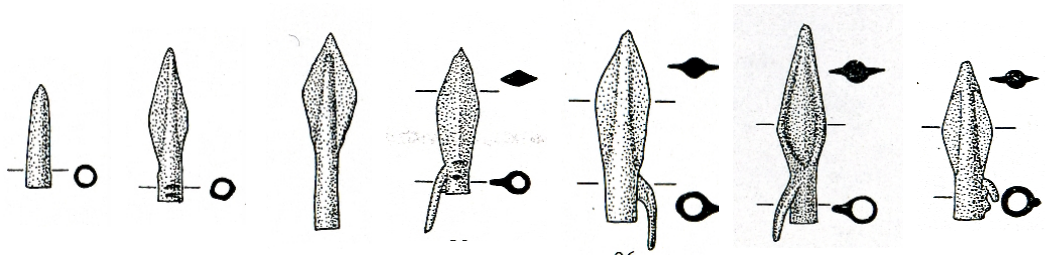

2

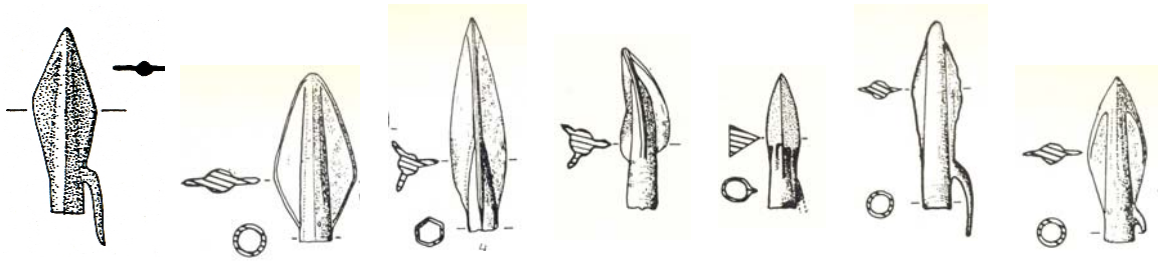
LEVHA IV

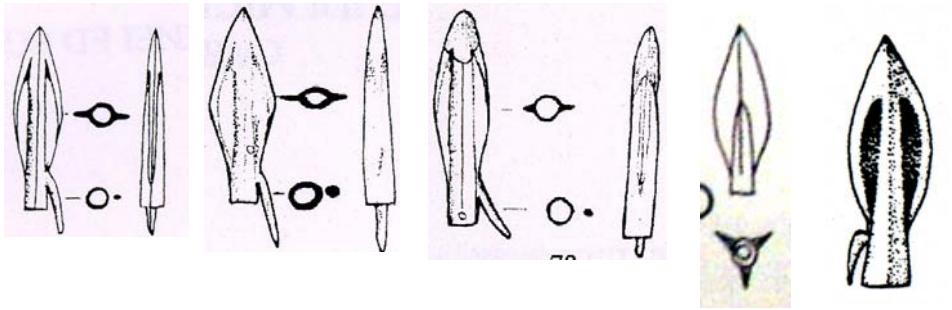
LEVHA V

1 2 3 4 5 6 7

8 9 10 11 12 13 14

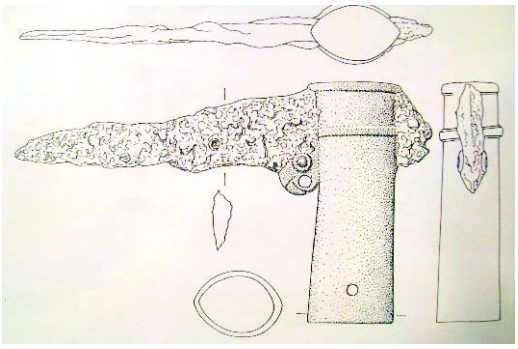

15 16 17 18 19

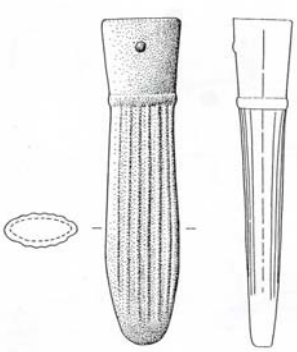

20 21 22 23 24 25

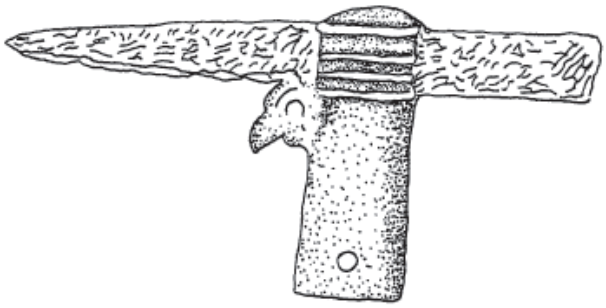
LEVHA VI

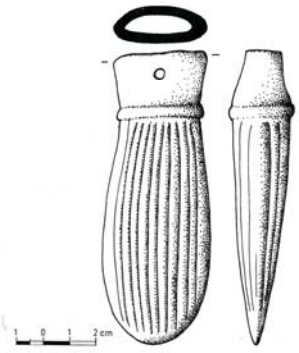
1

2

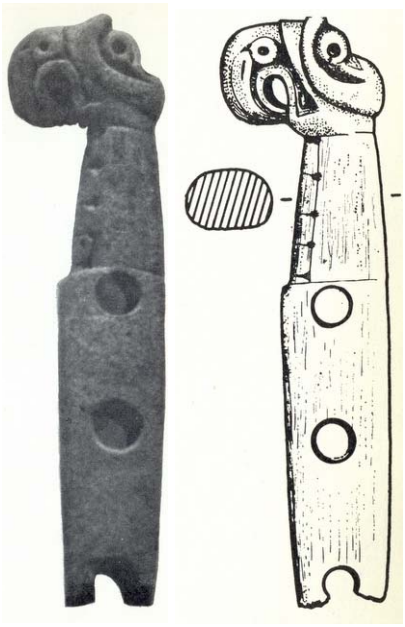

3

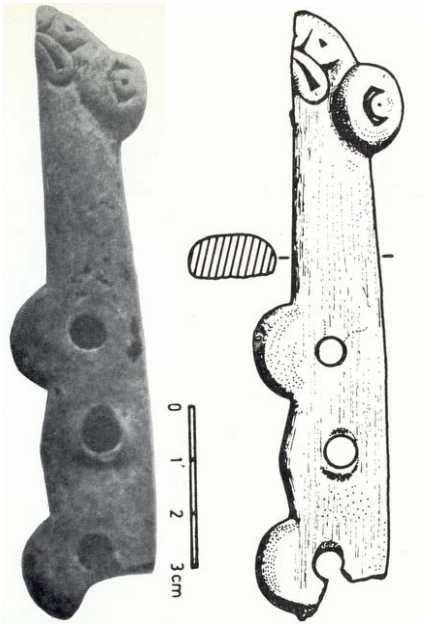

4

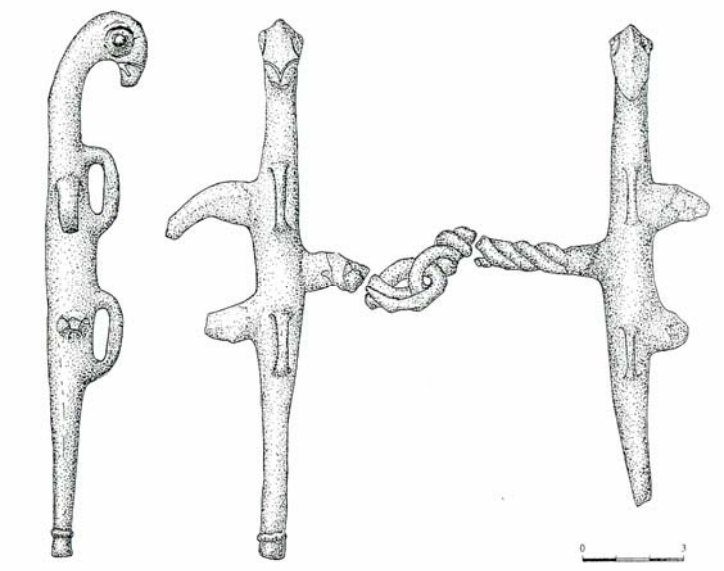
LEVHA VII

1

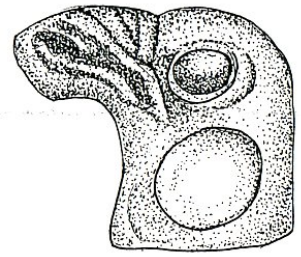

2

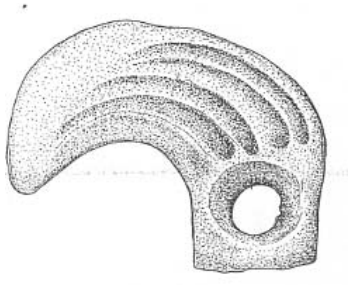

3

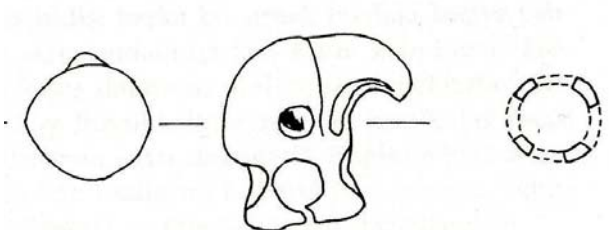
LEVHA VIII

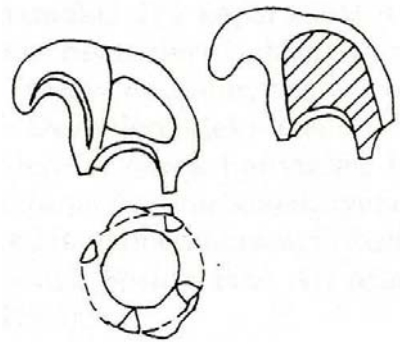
1

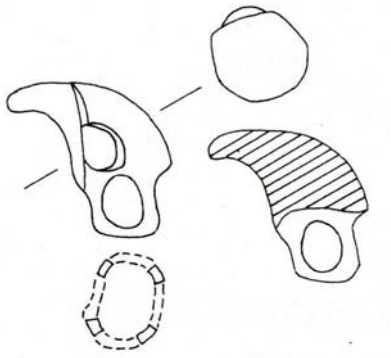
2

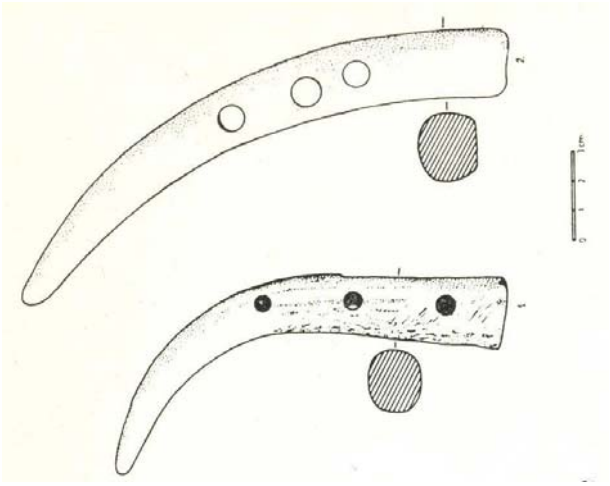
3

5

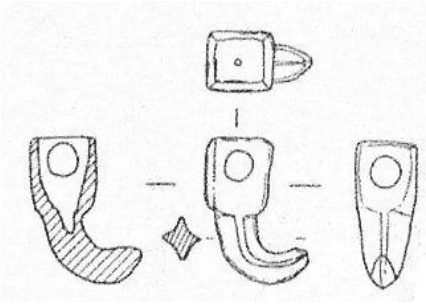

6

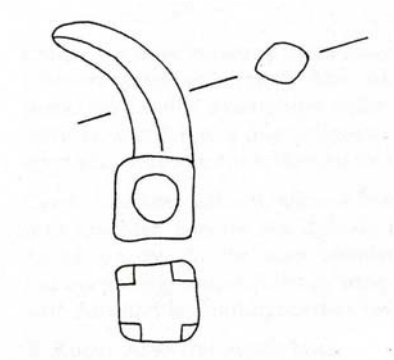

7

LEVHA IX

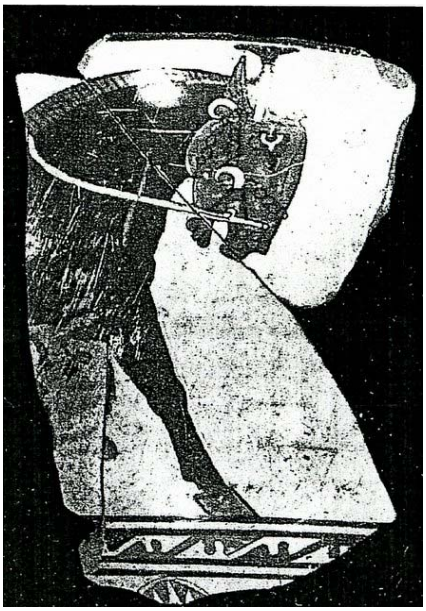
1

2

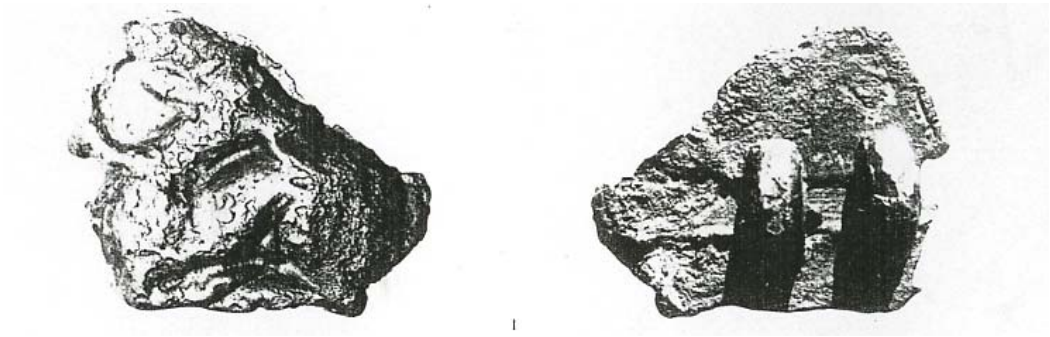

3

4

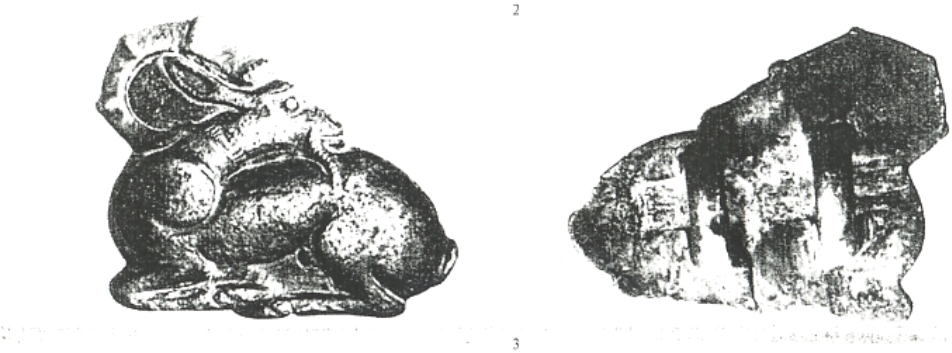
LEVHA X

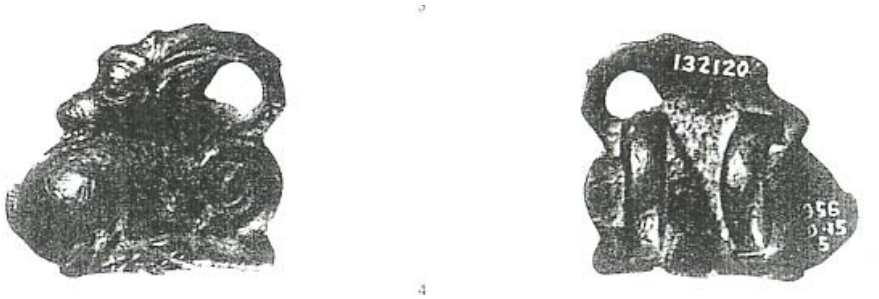
1

2

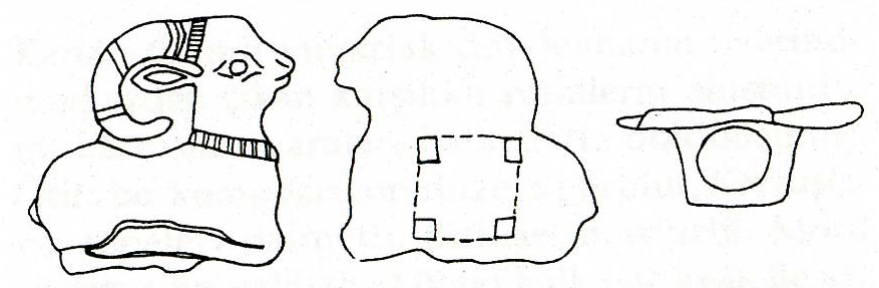

3

4

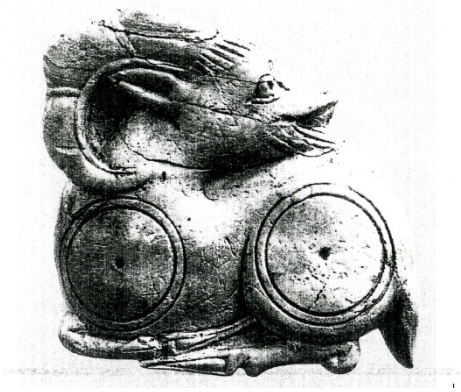
LEVHA XI

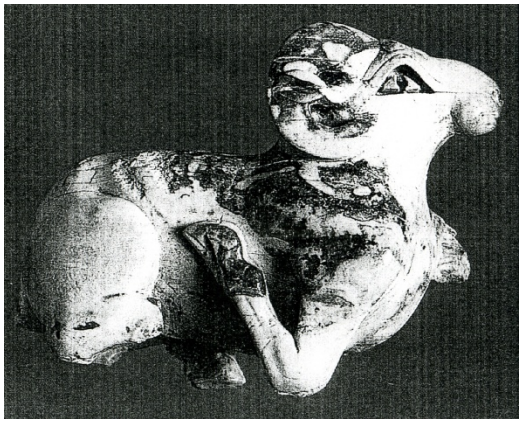
1

2

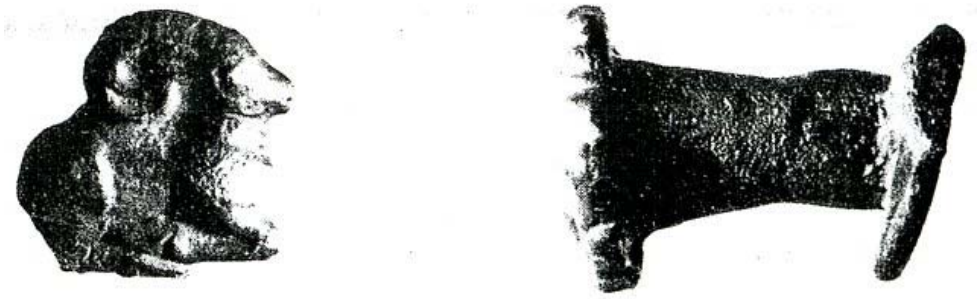

3

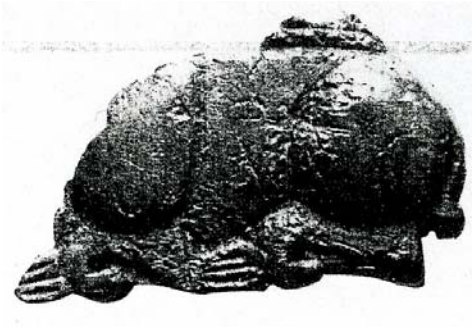

4

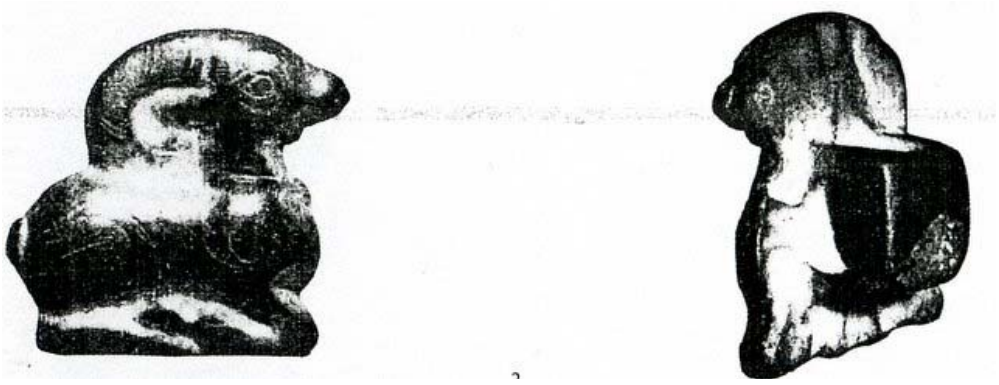
LEVHA XII

1

2

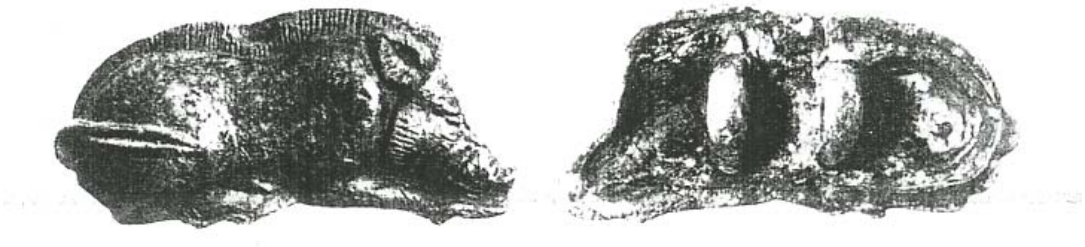

3

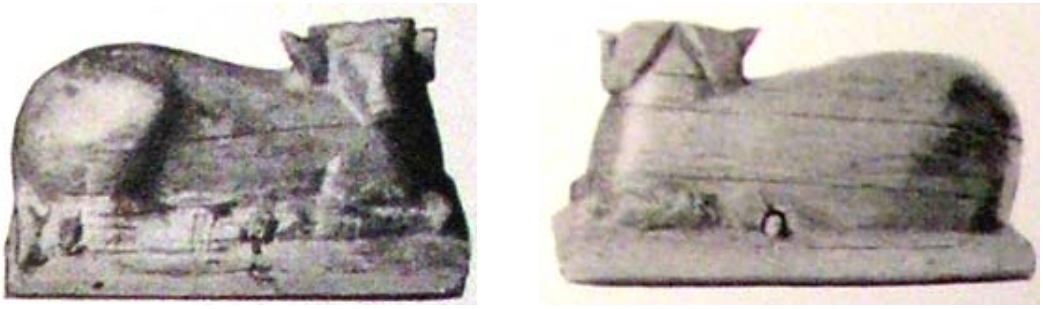

4

LEVHA XIII

1

2

3

4

LEVHA XIV

1

2

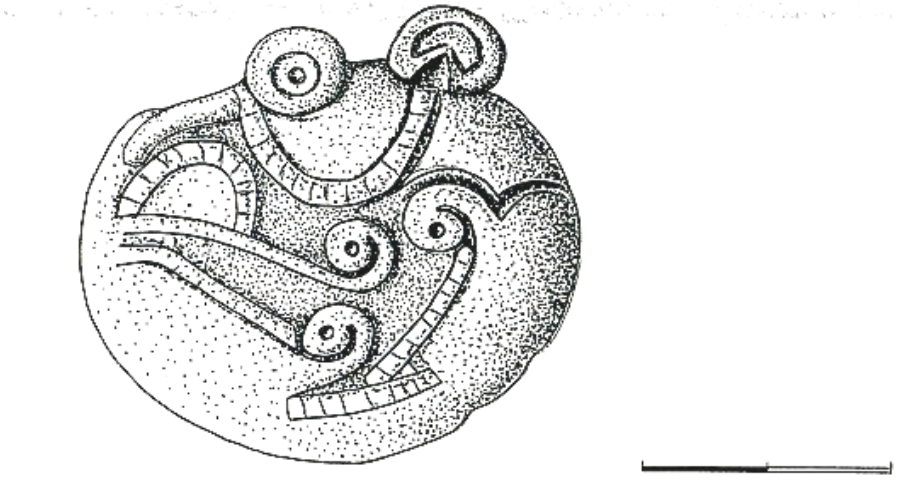

3

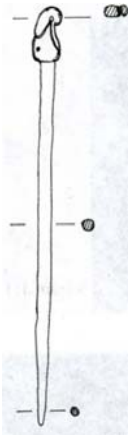

4

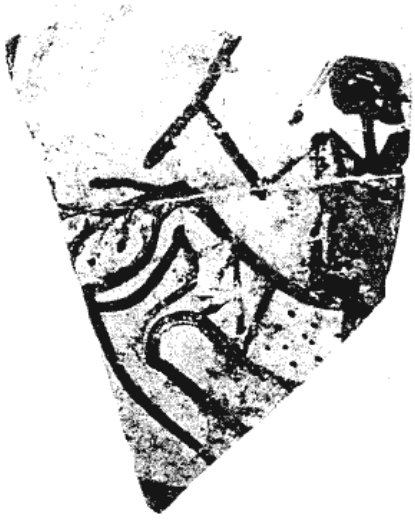
LEVHA XV

1

2

3

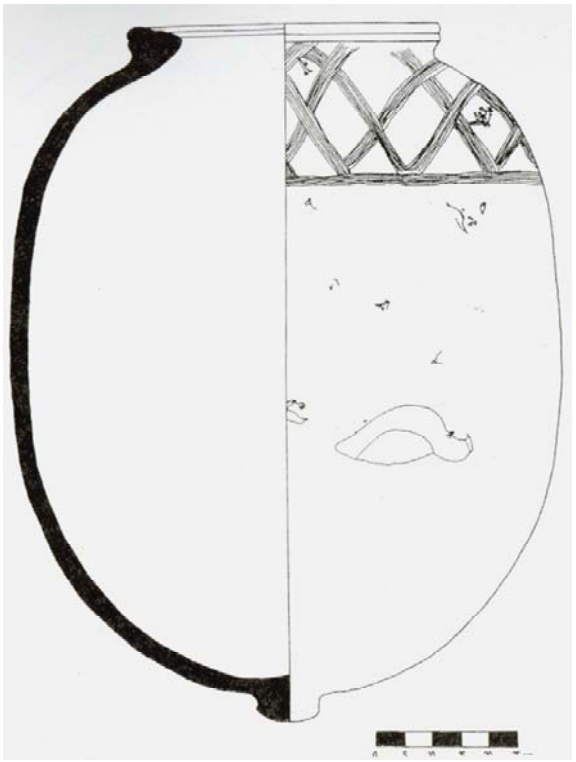
LEVHA XVI

1

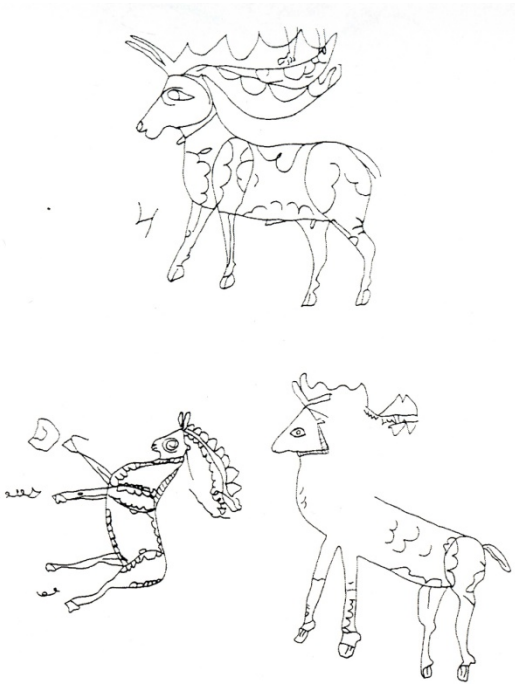

2

3

LEVHA XVII

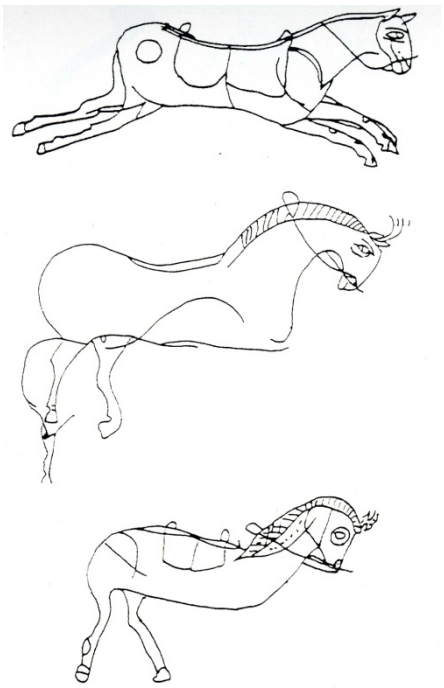

1

2

LEVHA XVIII

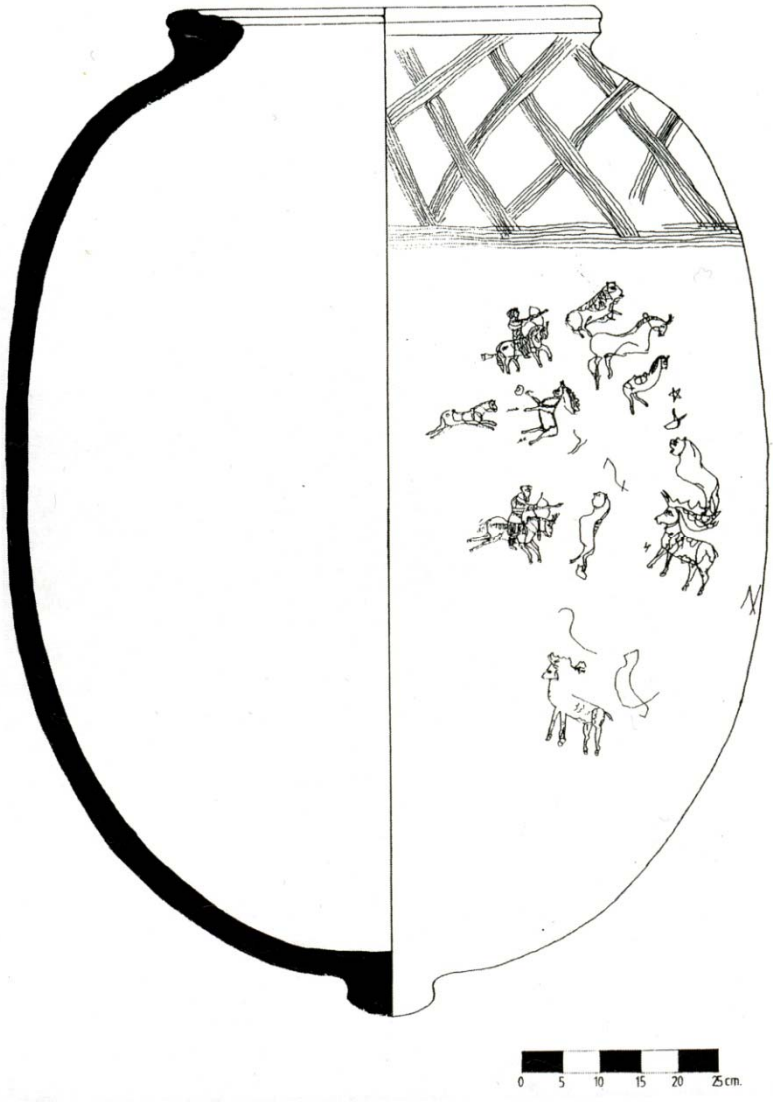

1 2

LEVHA XIX

ÖZET

DEMİR, Timur. Anadolu'da Kimmer-İskit İz ve Etkileri, YÜKSEK LİSANS, ANKARA, 2008

M.Ö. 8. yüzyıldan başlayarak M.Ö. 6. yüzyıla kadar Anadolu'da etkinliklerini gördüğümüz Kimmer ve İskit göçebe savaşçılarının,Anadolu'ya göçleri, Anadolu Kültürleri ile olan İlişkileri ve Anadolu Kültürleri üzerindeki etkileri tezimizin konusu oluşturmaktadır. Demir Çağının Anadolu yerel krallıkları olarak karşımıza çıkan Urartu,Geç Hitit Kentleri, Phryg, Lydia ve Batı Anadolu'da ki Ionlar Kimmer ve İskit akınlarından olumsuz etkilenmiş, Urartuları İskitlerin, Phrygleri ise Kimmerlerin yıktığı kabul görmüştür.

Yazılı bir kültür oluşturmayan Kimmer ve İskitlerin Anadolu kültürleri ile olan ilişkilerini anlayabilmek için ilişkiye geçtikleri Urartu, Asur ve Greklerin yazılı kaynaklarına başvurulmuş, Anadolu'da ortaya çıkarılmış ve göçebe kavimlere ait olduğu düşünülen arkeolojik buluntular, ele geçtikleri merkezlerin konumları da dikkate alınarak incelenmeye çalışılmıştır.

Göçebe kavimler Anadolu devletlerinin sadece siyasi tarihlerini etkilemekle kalmamış, özellikle Phryg ve Lydia sanatlarında Bozkır hayvan üslubundan etkilenerek yapılan eserlerden de anlaşıldığı gibi kültürel alanda da Anadolu uygarlıkları üzerinde de etkileri görülmüştür. Göçebe kavimlerin savaşlardaki üstünlüklerini sağlayan en önemli unsurlardan olan uzun mesafe okçuluğundaki başarılarının nedenlerinden biri olan kovanlı ok uçları da büyük olasılıkla Anadolu'ya bu kavimlerin aracılığı ile gelmiş ve Anadolu devletlerinin savaş teknolojilerini etkilemiştir.

Anahtar Sözcükler

1. Kimmer
2. İskit
3. Demir Çağ
4. Göçebe Sanatı
5. Kültürel Etkileşim

ABSTRACT

DEMİR Timur . Traces and Effects of Cimmerian-Scythian in Anatolia, MASTER, ANKARA, 2008

The topic of this thesis consists of the effects of Cimmerian and Scythian migrant warriors, whose activites we can observe in Anatolia from 8. B.C. to 6. B.C; their immigration to Anatolia; their relations with other Anatolian cultures and their effects on the Anatolian Culture As being the local kingdoms of Anatolia in Iron Age, the Urartian State, late Hitit cities, Phrygia and Ions in west Anatolia were negatively affected from the attacks of Cimmerians and Scythians. It is accepted that Urartians were defeated by Scythians whereas Phrygians were defeated by Cimmerians.

Since Cimmerians and Scyhtians had no written cultures, the written resources of Urartu, Assu, and Greeks with whom Cimmerians and Scythians were in relation, were carefully examined to understand their relation with other Anatolian cultures. Archaeological findings, which were found in Anatolia and thought to being belong to the migrant tribes, were examined by taking into account their excavation locations.

Migrant tribes had not only affected the political history of Anatolian states, but they had also affected them in cultural subjects. We can obtain this information from the works of art which were made with the inspiration of Animal Style especially in Phrygian and Lydian arts. One of the most important components which ensured superiority of migrant tribes to other cultures is the long-distance archery. The most effective way of success in long-distance archery was socketed arrowheads. There is a strong possibility that they came to Anatolia through the agency of these tribes and they affected the war technologies of Anatolian states.

Key Words

1. Cimmerian
2. Scythian
3. Iron Age
4. Nomad Art
5. Cultural Interaction